

VYDÁVÁ ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
VE SPOLUPRÁCI
S NADACÍ JIŘÍHO Z PODĚBRAD
PRO EVROPSKOU SPOLUPRÁCI

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
OTTO PICK
ŠÉFREDAKTOR
ZDENĚK ZBOŘIL
ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
ROBERT SCHUSTER
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA ŠTREJČKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE
IRENA KREJČOVÁ
GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA: MILOŠ CALDA, PETR
DOSTÁL, MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK, JOSEF
FUČÍK, MILOSLAV HAD, RADEK KHOL,
ROMAN KRASNICKÝ, JAN KREIDL,
MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
KRISTINA LARISCHOVÁ, LIBOR LUKÁŠEK,
ZDENĚK MATĚJKA, ALOIZ NEUSTADT,
ALEXANDR ORT, JIŘÍ PEHE, KAREL PEZL,
OTTO PICK, MILOŠ POJAR, RICHARD
SEEMANN, VÁCLAV ŠMEJKAL,
JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ, KAREL ŠTINDL,
KVĚTA ŠUBŘTOVÁ, FRANTIŠEK ŠULC,
FILIP TESAŘ, MARTIN VÁVRA, JOSEF
VESELÝ, TOMÁŠ VESELÝ, PETR ZAVADIL

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vy-
davatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International
Copyright Convention. No part of this publication may
be reproduced, stored in retrieval systems or transmit-
ted in any form or by any means without the prior per-
mission of the International Politics editorial office.
Reprints are available upon request. Reprints and per-
missions: Write to International Politics, Nerudova 3,
118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50
Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222;
e-mailová adresa umvedo@iir.cz.
Objednávky a předplatné přijímá administrace
redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč.
Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty
a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice
584,40 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210
Tiskne ProKonzult s. r. o., závod Vrútky,
Švermova 8, 038 61 Vrútky.
Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném
prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje
ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8,
038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281538, fax:
0042143/4281696. Informace o MP a ediční
činnosti ÚMV na www.iir.cz
Podávání tlačoviny povoleno SsRP Banská
Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

ISN 0543-7962

INDEX 46911

OBSAH 5/2003 ROČNÍK XXVII

STR.

SVĚTOZOR	2
DÁLNY VÝCHOD STÁLE VZDÁLENÝ/ -zz-	3
DÁLNY VÝCHOD STÁLE VZDÁLENÝ	
ČÍNSKÁ HYPERMODERNÍ BYROKRACIE / Rudolf Fürst	4
RUSKÁ POLITIKA VŮČI ČINĚ PO 11. ZÁŘÍ 2001 / Petr Kratochvíl	7
POLITICKÁ KULTURA V DNEŠNÍM JAPONSKU / Jan Sýkora	10
ČÍŇANÉ – NEJVĚTŠÍ POPULACE SVĚTA / Zdeněk Pavlík	11
VZTAHY A PROBLÉMY	
PŮL STOLETÍ PODIVNÉHO PŘÍMĚŘÍ / Zdeněk Zbořil	13
„JEDNA ZEMĚ A DVY SYSTÉMY: EXPERIMENT PLNÝ PARADOXŮ / Markéta Moore	15
EKONOMICKÝ OBZOR	
ČÍNA: PROCITÁ HOSPODÁŘSKÝ OBR DEFINITIVNĚ? / Jaroslav Foltýn	17
ZEMĚMI SVĚTA	
PREZIDENTSKÉ VOLBY V ARMÉNII / Andro Kuranian	20
JEMEN – ARABIA FELIX NA ROZCESTÍ / Tomáš Raděj	22
SMĚR EVROPSKÁ UNIE	
SMĚR EVROPSKÁ UNIE – ROZHOVOR S JANEM KOHOUTEM	25
RAKOUSKÉ REFERENDUM O EU: VSTUP VE ZNAMENÍ KRVE V ČOKOLÁDĚ / Jakub Dürr	27
VOLNÁ TRIBUNA	
TONY BLAIR A JEHO MÍSTO V DĚJINÁCH / Daniel Raus	30
ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ POJMŮ BEZPEČNOSTNÍ HROZBA A BEZPEČNOSTNÍ RIZIKO / Jan Eichler	32
RECENZE	
ROPA A GEOPOLITIKA VE STŘEDNÍ ASI A V REGIONU KASPICKÉHO MOŘE / Bohuslav Litera	34
TEORIE MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ / Jiří Šedivý	36
SEBEPOTVRZENÍ EVROPY. PERSPEKTIVY PRO 21. STOLETÍ / -zz-	37
NĚMECKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA 1945–2000 / Ivona Řezanková	38
EVROPSKÝ VNITŘNÍ TRH A PŘÍPRAVA ČR NA ZAČLENĚNÍ / Pavel Černoch	40

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 30. 6. 2003)

► *Kdy bude Česká republika zralá k připojení k eurozóně* ► *Ozbrojená intervence a mezinárodní právo* ► *Pakt stability a růstu: Hloupe pravidlo?* ► *Rozvojová politika Evropského společenství* ► *Tržní socialismus pravoslavného ateisty* ► *Ozbrojenie* ► *Militarizace Severní Koreje*

DUBEN 2003

1. – americké jednotky obnovily postup na Bagdád. Saddám Husajn vyzval Iráčany prostřednictvím ministra informací Sáháfa k svaté válce proti Američanům.

1. – Polsko oznámilo, že posílí svou účast v oblasti Perského zálivu vysláním 60 vojáků ze svých protichemických sil.

1. – orgány OSN rozhodly, že zajistí Iráku potraviny a léky v hodnotě jedné miliardy dolarů, které budou do země dodány asi v polovině května.

2. – skupina 15 až 20 lidí se na Kubě zmocnila výletní lodi a přinutila posádku zamířit k břehům Spojených států.

2. – japonský tisk napsal, že KLDK dopravilo do Pákistánu deset balistických raket Scud-B výměnou za jadernou technologii.

3. – soustátí Srbsko a Černá Hora bylo přijato za 45. člena Rady Evropy.

3. – americký ministr zahraničí Colin Powell potvrdil při setkání s kolegy z NATO a EU, že USA a koaliční partneři musejí hrát v poválečné rekonstrukci v Iráku hlavní úlohu, přičemž „se teprve uvidí“, jaká role připadne OSN.

4. – obě komory Kongresu USA schválily dodatečných téměř 80 miliard dolarů v souvislosti s iráckou krizí. Z toho 75 miliard jde přímo na válku s Irákem a na jeho obnovu. S určitou částkou se počítá pro některé menší „partnerské a spřátelené“ země.

4. – ministři zahraničí Francie, Německa a Ruska na schůzce v Paříži vyzvali k zastavení intervenčních bojů v Iráku a zdůraznili, že OSN musí hrát v Iráku po skončení války ústřední úlohu.

4. – srbské úřady vydaly zatykač na manželku Slobodana Miloševiče Mirjanu Markovićovou a na jejich syna Marka.

4. – unesené kubánské plavidlo bylo během policejní operace zadrženo a rukojmí propuštěni na svobodu. Tři z únosců byli po urychleném procesu popraveni.

6. – v Tel Avivu byl zahájen proces s Marvánem Farghútím, generálním tajemníkem Al-Fatah, který je obviněn na spolupůlčasti při útocích, při nichž zahynulo 28 lidí.

7. – kubánské soudy vynesly těžké tresty nad téměř 80 disidenty, kteří byli zadrženi minulý měsíc. První verdikty zněly na vězení od 15 do 25 let.

7. – americký bombardér shodil čtyři pumy na budovu, v níž se

podle zpravodajských služeb měli nacházet Saddám Husajn a oba jeho synové.

8. – Usáma bin Ládín vyzval muslimy k sebevražedným útokům proti spojencům a k povstání proti muslimským a arabským vládám, které podporují úder proti Saddámovu režimu.

9. – americké jednotky dobyly střed Bagdádu. Saddámův režim se zhroutil. V mnoha městech došlo k nevídanému rabování.

9. – Evropský parlament schválil vstup deseti kandidátů do Evropské unie. Česko dostalo nejméně hlasů (489).

10. – americký prezident George W. Bush a britský premiér Tony Blair ujistili v krátkém televizním projevu Iráčany, že si budou řídit svoji zemi sami. Colin Powell v listu The Los Angeles Times uvedl, že OSN nebude hrát v politické transformaci Iráku vedoucí úlohu. Kurdští pešmergové dobyli Kirkúk, strategické místo obklopené ropnými poli.

10. – slovenský parlament vyslovil souhlas s přístupem Slovenska k Severoatlantické smlouvě.

12. – proběhlo v Maďarsku referendum o vstupu do EU. Kladně se vyslovilo 84 procent zúčastněných voličů. Účast činila 46 procent.

12. – v parlamentních volbách na Maltě zvítězila proevropská nacionalistická strana premiéra Edwarda Fenecha Adamiho.

13. – americký prezident George W. Bush vyzval Sýrii, aby spolupracovala s USA a neposkytovala útočiště předákům irácké strany Baas.

13. – koaliční síly zadržely nevládního bratra Saddáma Husajna Vatabána Ibráhíma Hasana Tikritího, bývalého ministra vnitra.

14. – americké jednotky obsadily rodiště Saddáma Husajna Tikrit, poslední z velkých iráckých měst.

14. – ministři zahraničí členských zemí EU schválili v Lucemburku Smlouvu o přistoupení deseti nových členů k EU.

14. – ministři zahraničí EU odvolali sankce proti Bělorusku, které spočívaly v zákazu poskytování víz prezidentu Lukašenkovi a jeho nejbližším spolupracovníkům.

15. – proběhla schůzka zástupců irácké opozice a spojenců ve městě Ur nedaleko Násiríje. Účastníci se shodli, že příští irácká vláda by měla být demokratická a federální na a vznik-

nout na základě celonárodní konzultace. Na schůzce bylo oznámeno rozpuštění strany Baas.

15. – slovenský prezident Rudolf Schuster podepsal listinu, která stvrzuje přístup země k Severoatlantické smlouvě.

16. – Sýrie popřela obvinění USA, že ukrývá bývalé irácké vedoucí představitele.

16. – představitelé nově přistupujících zemí podepsali v Aténách smlouvu o vstupu do Evropské unie.

16. – v Bagdádu byl dopaden Palestinec abú Abbás, který je nejvyšším šéfem Palestinské fronty osvobození a hlavní organizátor únosu italské lodi Achille Lauro v roce 1985.

17. – Američané dopadli Bárzána Ibráhíma at-Tikritího, nevládního bratra a švagra Saddáma Husajna. Bárzán at-Tikrití je údajně odpovědný za zavraždění několika tisíc lidí. V letech 1979–1983 byl šéfem tajné služby.

18. – Polsko podepsalo kontrakt na 48 bojových stíhaček F-16, jejichž výrobcem je americká společnost Lockheed Martin.

19. – oznámeno zatčení dalších vysokých činitelů Saddámovy režimu vicepremiéra a ministra financí Himata Ibráhíma Azzáviho a bývalého ministra vysokého školství Abd al-Chálíka Abd al-Ghafára.

21. – se ujal funkce americký generál ve výslužbě Jay Gerner, pověřený vedením irácké prozatímní správy.

21. – podle listu New York Times získal mobilní pátrací tým vytvořený Američany k hledání zakázaných iráckých zbraní hromadného ničení první informace o existenci iráckých programů vývoje těchto zbraní, a to od iráckého vědce, který na těchto projektech deset let pracoval.

22. – americko-britská koalice dojednala příměří s iráskou opoziční organizací Lidové mudžahíde působící v Iráku.

23. – Maďarsko oznámilo, že na žádost USA vyšle do Iráku mírovou jednotku o 300 mužích, která bude působit v rámci pořádkových sil.

23. – poprvé po 29 letech mohli kyperští Turci navštívit řeckou část ostrova a kyperští Řekové tureckou část.

24. – v Pekingu začaly rozhovory mezi KLDK, USA a Čínou, které by měly uklidnit napětí na Korejském poloostrově.

24. – Američané zadrželi pět dalších bývalých představitelů Husajnova režimu včetně vicepremiéra Taríka Azíze.

25. – Světová zdravotnická organizace vyjádřila obavu, že smrtelný zápal plic (SARS), který již několik týdnů sužuje Čínu, Vietnam, Singapur, Kanadu a jiné země, se může rozrůst v mohutnou epidemii. Zatím na něj zemřelo 276 lidí.

27. – šéf proirské katolické strany Sinn Fein Gerry Adams oznámil, že IRA je připravena zbavit se celého svého zbrojního arzenálu.

27. – zástupci nepálské vlády a maoistických povstalců uskutecnili první kolo jednání o ukončení sedm let trvajících násilností, při nichž přišlo o život 7000 lidí.

27. – americký ministr obrany Donald Rumsfeld oznámil, že američtí vojáci zůstanou v Iráku a v Afghánistánu do obnovení stability.

28. – v Bagdádu jednalo 250 osobností protisaddámovské opozice, které se dohodly, že nová přechodná vláda by měla být vybrána do měsíce.

28. – Severní Korea nabídla, že zruší vývoj jaderných zbraní a raket a povolí mezinárodní inspekce, pokud dostane od USA důvěryhodné záruky, že nebude vojensky napadena.

29. – palestinský parlament schválil novou vládu v čele s Mahmúdem Abbásem. Abbás v nástupním projevu ve sněmovně slíbil, že skoncuje s ozbrojeným chaosem a bude nesmiřitelný ke korupci a že izraelsko-palestinský konflikt nejde řešit vojensky. Prezident George W. Bush podmínil zveřejnění nového mírového plánu, který má zahrnovat vznik samostatného palestinského státu, vytvořením funkce premiéra a ustavením nové vlády. Organizace Hamás a Islámský džihád prohlásily, že na příměří nepřistoupí.

29. – nejvyšší představitelé Francie, Německa, Belgie a Lucemburska předložili v Bruselu návrh na rychlé formování společné evropské vojenské kapacity. Návrh vyvolal v Evropě převážně kritiku, v USA přímo nelibost.

29. – srbská policie vznesla obvinění proti ultranacionalistovi Vojislavu Šešeljovi a dalším 44 osobám, že podněcovaly k terorismu a k vraždě srbského premiéra Zorana Djindjiče.

Dálný východ stále vzdálený

Nejprve politické a později vojenské aktivity v Iráku a okolo Iráku, respektive na Blízkém a Středním východu, přinesly v evropském politickém prostředí minimální zájem o to, jak se na tuto celosvětovou krizi dívají politici (natož pak lidé a občané) v asijských zemích. Čas od času si někdo připomněl negativní vyjádření ČLR k americkému nájezdu na irácká ropná pole a muzea, pro forma se citovaly japonské noviny a nejdále se šlo při popisování reakcí islámského světa, který ale v Asii tvoří jen zlomek populace a zaujímá ještě menší teritorium, omezené na roztráštěné indonéské a filipínské souostroví, Malajsii, Evropě domněle přátelsky nakloněný Pákistán a pak už jen na různé enklávy a desakralizované nebo dočasně posovětšené oblasti Střední Asie.

Česká publicistika a denní žurnalistika dávala v průběhu irácké krize okázale najevo svou ignoranci, když pomlouvala OSN jako spolek převážně nedemokratických a diktátorských zemí, aniž si uvědomovala, že také při pohledu z Tokia nebo Kuala Lumpur může Praha vypadat jako demokraticky insuficientní území, kterému je lepší se raději velkým obloukem vyhnout. Jako by se vracelo historické přesvědčení bílého muže, kterého se ve skutečnosti celé zástupy oholených Evropanů dovolávají, o jeho misijním poslání v neevropském světě, které není podloženo jinými argumenty, než byly ve stoletích tzv. zámořských objevů. Pomáhaly jim na svět eseje Huga Grotia už v 17. století, ale vlastně šlo jen o lepší děla, lodí a dalekohledy, dnes sledující zeměkouli ve dne v noci, a dokonce i z odvrácené strany globu.

Jako bychom s rozechvěním, ale s pevným přesvědčením o své důležitosti přečkali léta strachu před asijskými draky a tygry a jen s jakýmsi nejasnými obavami rodičů Pludkových z Havlovy-Vyskočilovy Zahradní slavnosti, se obáváme těch ze vzdáleného Dálného východu, protože ti kdyby přišli, *to by po nás neštek ani pes*.

Nejistota, kterou si Evropa tváří v tvář ekonomickému rozvoji tichomořských oblastí nechce přiznat, a obrací se proto k residuím evropského koloniálního imperialismu druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století, odkryjeme již při používání pojmu jako Dálný, Střední nebo Blízký východ, která jsou trochu rafinovaněji skryta za pojmy jižní a jihovýchodní Asie, což pro nás zase není nic jiného než Britská přední a zadní Indie, Francouzská Indočína a Nizozemská východní Indie, v níž se o své sousto opatrně hlásí i Austrálie. Málokdo si vzpomene na pojmy Severní a Jižní moře, kterými se odedávna označovaly na mapách čínských a později japonských cestovatelů a dobyvatelů (a to ještě v letech 1941–1945) rozlehlé oblasti ostrovní i kontinentální Asie, snad proto, abychom si nemuseli připomínat, odkud a kam ona asijská expanze směřovala.

V roce, kdy si připomínáme 50. výročí uzavření příměří mezi bojujícími stranami v korejské válce, podepsané 27. července 1953 v 10.00 hod. ráno americkým generálem Williamem K. Harrisonem a severokorejským generálem Nam Ilem (což byla

první dohoda z celého později podepsaného souboru ujednání mezi různými stranami), a kdy se znovu mluví o rozděleném Korejském poloostrově (zejména o jeho severní části) jako posledním residuu studené války a součásti pololegendární a proměnlivé osy zla, jejíž je KLR konstantou, snad stojí za připomínku, jak vlastně ten Dálný východ, který je pro většinu Evropanů spojen s turistikou, kuchyní, pracovitostí a levným zbožím, produktem 24hodinové ekonomiky, vypadá. Nebo přesněji, jak se za ono půlstoletí od doby, kdy se Harry S. Truman proslavil nepřelíš diplomatickým výrokem *Deane* (myšlen Dean Acheson), *za každou cenu musíme ty čubčí syny zastavit!*, tento kus světa změnil nebo uchoval ve vzorcích chování a jednání podobných těm ze začátku 50. let 20. století.

Přesněji než Truman se na počátku korejské války vyjádřil jeden z politických generálů druhé světové války Omar Bradley, který v souvislosti s americkou účastí v korejské válce tvrdil, že je třeba nikoli korejskou, ale komunistickou expanzi někde zastavit. Jen náhoda nebo historická schválnost tomu chtěly, že se tak stalo na místě, o kterém Acheson později napsal: *Kdyby nejchytřejší hlavy na světě měly vybrat nejhorší možné místo pro vedení války, jednomyslnou volbou by se musela stát Korea!*

Korejský poloostrov a jeho nejbližší okolí, které je mnohonásobně rozlehlejší a lidnatější než Evropa a Spojené státy dohromady, se od oněch pro oblast osudových let podstatně změnilo. Ekonomický boom sedmdesátých let, a let po nich rychle následujících, vizuálně změnil japonská, jihokorejská a čínská města v napodobeniny měst severoamerických, včetně jejich pulsujících Manhattanů. Když se dnes Evropan nebo Američan prochází večer po trochu připilé tokijské Ginze nebo Šindžuku, určitě ho nenapadne, že ještě před třiceti lety se zde chodilo v kimonu a o italsko-francouzských modelech zde nikdo ještě ani nevěděl, že existují.

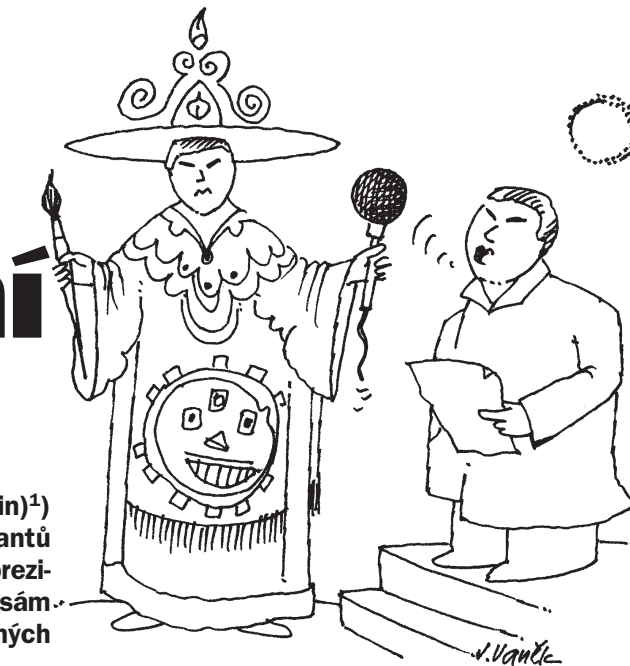
Dnes je Tokio centrem transformované *Velké sféry společné prosperity*, ale nikoli jen oním racionalizací nebo taylorizací svých výrob a výrobních technologií přetvořeným světem asijské pracovitosti, ale také hedonistickým centrem zábavy, her a opojení. Asijské megapole se od evropských a amerických odlišují mimořádně nízkou kriminalitou a také pokusy o rychlé řešení problému ochrany životního prostředí, které pro ně není jen atraktivní politickou záležitostí, ale životní nezbytností, která tamější civilizaci ohrožuje více než vojenské konflikty a válečnictví. Vedle této tenké civilizační vrstvy importované z Evropy i Spojených států je však stále zřetelný tradiční komunismus a kolektivismus, který není jen sociálním uspořádáním, ale i vírou ve společné sdílené hodnoty, kterým se, dnes často z politicko-propagandistických důvodů, začalo říkat asijské.

Nicméně nejcharakterističtější rysem Dálného východu v posledním padesátiletí, které uběhlo od podpisu smluv o příměří na Korejském poloostrově, je skutečnost, že po celé toto období nedocházelo k vojenským výbojům, které byly po staletí pro tento region typické. *Kultura meče* byla nahrazena *kulturou pera*, jak se říká v starých korejských letopisech, a politické režimy zemí Dálného východu jsou sice stále ještě autoritativní a neúprosné vůči svým občanům, ale alespoň přestaly válčit mezi sebou. Miliony válekami postižených zejména civilních obyvatel jsou dnes sice už jen zaznamenávány historiky, ale stále ještě jsou dostatečným odstrašením dokonce i v KLR.

Toto číslo Mezinárodní politiky se tedy snaží pohlédnout na současný svět očima lidí žijících tam, kde jsme si zvykli mluvit o Dálném východu nebo severním Tichomoří. Domníváme se však také, že bychom se měli zamyslet i nad tím, jak nás tento svět vidí, a zda se skutečně změnil natolik, že nebude ohniskem nějakého nového vojenského střetnutí nebo střelnicí pro odzkoušení novějších a stále lépe na své cíle naváděných bomb. Protože ačkoli si to mnozí naši současníci nemyslí, každá válka je vyhraná jen dočasně a její důsledky, hlavně ty nejdélnodobější, pociťují poražení i vítězové.

Čínská hypermoderní byrokracie

RUDOLF FÜRST

Když v roce 1999 tehdejší čínský prezident Ťiang Ce-min (Jiang Zemin)¹⁾ navštívil Švýcarsko, pohoršen přítomností tibetských demonstrantů s transparenty poblíž vládních budov vytkl členům švýcarské vlády a prezidentce Dreifussové, že nejsou schopni vést zemi.²⁾ Čínský státník tak sám zavdal důvod k zamyšlení, co může obsahovat pojem dobré vlády v různých kulturních prostředích a jak propastná vzdálenost se mezi nimi klene.

Raný kapitalismus Teng Siao-pchinga (Deng Xiaoping)

Volání po pořádku je trend v rétorice čínských vlád od druhé poloviny 90. let. Čínská transformace socialismu k autoritativnímu systému s tržní ekonomikou prodělala všechny neduhy, které se projeví ve všech transformujících se státech bývalého socialistického bloku. Podstatným rozdílem však byl nezpochybnitelný úspěch ekonomických reforem v Číně. Zatímco éra „perestrojky“ a „glasnosti“ ve východním bloku nejenže v ekonomice nepřivodila zárazy a její sociální dopady byly evidentní (zejména SSSR a nástupnické státy), čínský model jako by hladce překonal břídlivost ostatních reformních komunistů. Vedle ekonomiky bylo hlavním argumentem Pekingu vyhnout se scénáři rozpadu SSSR a Jugoslávie, které nebyly schopny překonat nápor nacionalistických separatistických hnutí. Jednoduchý recept čínského drsného realismu se nakonec osvědčil: na demonstranty v Pekingu poslat tanky (1989), demokratické aktivisty a stoupence autonomie nečínských oblastí pozavírat do pracovních táborů, nedopustit svobodu slova, utužit kontrolu nad médii a hlavně pozornost obrátit k ekonomice.

Po celé období 90. let rostl hrubý domácí produkt v Číně nejrychleji na světě, z toho v rozmezí 1992–1996 více než deset procent. Stát se dobrovolně vzdal kontroly ekonomických činností jednotlivců, umožňuje dokonce volné vycestování do zahraničí s možností návratu. V porovnání s předreformní érou existuje v současné Číně taková možnost volby způsobu života, o jaké se ještě v 70. letech ani nesnilo.

Ani čínská transformace se však neobešla bez vlastních úskalí. Předně nebyl čínský reformní proces žádným originálním činem jasnozřivých géniů, ale (z politických příčin) opožděně realizovanou verzí státního kapitalismu s otevřeným trhem, který se už dříve po druhé světové válce osvědčil u ostatních rychle rostoucích asijských ekonomik (Japonsko, Jižní Korea, Tchaj-wan, Singapur,

Malajsie, Thajsko). Čínské reformy byly souhrnem opatrných a postupných opatření bez jednoznačné politické podpory. Analýza těchto okolností není záměrem této stati. Chce však připomenout, že současné čínské vlády musejí řešit problémy, které mají svůj původ již v období 50. let.

K těm patří strukturální nevyváženost odvětvová i regionální, neboť investice do průmyslu byly vždy také záležitostí politických priorit. Toto napětí se v průběhu reforem ještě vyostřilo – v důsledku investic do bohatších přímořských provincií, ale způsob financování státních průmyslových podniků (dále viz SPP) zůstal z objektivních příčin převážně stejný, tj. prostřednictvím státních bank a převážně nevratným způsobem.

Ekonomické chování, jak dokládá v Asii nejen případ Číny, není pouhé abstraktum, ale produkt kulturní tradice. Vztahy mezi vedením SPP, státními bankami, regionálními stranickými sekretariáty, armádou, policií, kontrolními a jinými orgány, se vytvářejí formou osobních známostí, tzv. *guan-si* (guanxi)³⁾, které umožňují nadstandardní formu řešení problémů. Vzhledem k nemoderní legislativě, budované v 50. letech podle sovětského vzoru, která nemohla vytvořit odpovídající základ pro reformní kroky v ekonomice, a také k nikdy zcela jasně odlišení ekonomické a politické sféry, není divu, že čínská ekonomika nabyla tak netransparentní podobu. Spuštěním reformního procesu se pak dále otevřel prostor pro korupci a zneužívání státních finančních prostředků měrou, která za času Mao Ce-tunga byla nepředstavitelná.⁴⁾

Vývoj hospodářské politiky určují místní elity s ohledem na politický kontext a danou situaci v regionech. Posílení místních elit vedlo k jejich vytržení z kontroly centra, které ztrácí efektivní nástroje svého vlivu. Tak například podle výnosu vlády musí podniky hospodárně nakupovat elektřinu za výhodnou tržní cenu, avšak místní lobby praktikují vlastní regionální protekcionistickou a kartelovou politiku, bez ohledu na tržní hlediska.⁵⁾

Ekonomická decentralizace na úkor vlivu centra patří ke klíčovému problémům čínského reformního procesu. I oficiální čínští autoři,⁶⁾ mimo liberálů žijících v zahraničí, upozorňují na negativní dopad neřízené decentralizace a regionalizace, které omezují ekonomickou a politickou moc státu, jež by si obvykle měl ponechat odpovídající pole působnosti i v nesrovnatelně jednodušší konstelaci západních demokracií. Vedle alarmujícího rozmachu korupce a černé (šedé) ekonomiky největší starosti vzbuzuje neschopnost státu získávat své daňové příjmy. Zatímco v 50. letech tvořily daňové příjmy státu okolo 30 procent HDP, v 90. letech klesly k deseti procentům. Pokusem o daňovou reformu se v polovině zmíněné dekády tento klesající trend alespoň zastavil, ale došlo pouze jen k mírnému vzrůstu (16 procent) v r. 1996.⁷⁾

Autoritativní anarchie

V roce 1999 došlo k úpravě čínské ústavy, která dodatečně uznala soukromé podnikání jako legitimní součást socialistické tržní ekonomiky, ve které koexistují státní, kolektivní a individuální formy vlastnictví. Vzhledem k tomu, že soukromé podnikání bylo v Číně běžně praktikováno již minimálně od počátku 80. let (po r. 1978 zpočátku jako experiment), ačkoli nebylo po dvě desetiletí oficiálně zakotveno v ústavě, lze soudit, že Číňané nemají sklony k právnímu purismu. Od 80. let kdo mohl, podnikal, jednotlivci i organizace (například odbory, či dokonce Státní plánovací komise), straník i nestraníci, i lidová armáda a policie.⁸⁾

Charakteristické a klíčové v „socialismu s čínskými specifiky“ byly poměry v bankovníctví. Zatímco v západních ekonomikách je postavení centrálních bank na vládách nezávislé a bankovní domy jsou vystaveny nezávislé kontrole podle striktních pravidel, v čínském bankovním systému byla situace téměř opačná. Podle Nicholase Lardyho se pozice Čínské národní banky blíží spíše vládní instituci. Ani největší (tj. státní) banky neměly

jasně stanovená pravidla klasifikace úvěrového rizika a tvorby rezerv a nepodléhaly nezávislému auditu. Úvěry byly přidělovány na základě politických pokynů a osobních preferencí. Jediným a rozhodujícím kritériem hodnocení bank je likvidita (až do zavedení auditu po roce 2000), která je ovšem dána administrativním rozhodnutím. Vzhledem k trvajícím systému úvěrování státních podniků, ve kterém se uplatňovalo hledisko „podpory reforem“ a důležitosti ekonomicky a politicky spřízněných podniků, a také spřízněných osob, nahromadila se v 90. letech suma špatných úvěrů, o jejichž výši lze pro nedostatek podkladů v samém ČLR jen spekulovat. Nehospodárnost a korupce se staly neuralgickým bodem v samém centru finančního systému.⁹⁾

Čínská národní banka v roce 2000 přiznala 28,8 procenta špatných úvěrů (*non performing loans*, údaj publikovala Světová banka),¹⁰⁾ avšak západní experti odhadují 50 procent a více.¹¹⁾ Teprve s nástupem premiéra Ču Žung-ťiho (Zhu Rongji) v roce 1998, rok po smrti Teng Siao-pchinga, vláda otevřeně pojmenovala klíčové problémy v bankovním sektoru a pokusila se o nápravu. Premiér Ču vystavil čtyři největší státní banky ostré kritice a vyhlásil program na ozdravení bankovního systému, který je postaven na postupném odepisování špatných úvěrů a rekapitalizaci bank, jež musí být hrazena vydáváním státních obligací. Vzhledem ke krizi státních průmyslových podniků, které odčerpávají většinu vydaných úvěrů (údajně 80 procent)¹²⁾ a které pod hrozbou sociálních dopadů nelze poslat do konkurzu (v čínské praxi se bankrot neuplatňuje, byť příslušná legislativa již existuje), je státní finanční systém pod velkým tlakem. Ten se dále stupňuje nezbytnými investicemi do méně rozvinutých vnitrozemských regionů a periferií a nutnými sociálními výdaji.

Důvěrou v účinnost bankovních reforem otrásl v roce 2002 skandál, jehož aktérem byl prominentní expert, pověřený bankovní reformou, Wang Süe-ping (Wang Xuebing). Z vyšetřování amerických revizorů v newyorské pobočce Bank of China (BOC), která jinak patřila v ČLR k nejpřísněji kontrolovaným čínským bankám, vyplynula řada závažných odhalení porušování zákona a také zjištění, že i vrcholný management si toho nebyl ani vědom. Podle Far Eastern Economic Review (FEER), nebyl americké inspekce, Wangova aféra v době jeho působení v BOC by se patrně na veřejnost neprovalila, díky jeho exkluzivním konexím, zejména se synem premiéra Ču a také starším synem prezidenta Ťianga.¹³⁾

Neplatí však, že z divokého kapitalismu těží jen elity. Na masivních daňových únicích (ekvivalent 12 mld. USD ročně) se podílí zpoloviny také privátní sektor. U výčtu způsobů poškozování státu (vedle výše zmíněného) FEER uvádí také defraudace a jiné způsoby zneužití 15–20 procent státních výdajů do infrastruktury (vydáváných v rámci podpory růstu HDP deficitním hospodářským státem), ale i falšování údajně dvou třetin účetních výkazů státních podniků, výrobu

pirátských kopií značkového zboží a jiné formy nelegální ekonomiky.¹⁴⁾

Potíže fiskální politiky státu nejsou jenom důsledkem systémové přeměny direktivní socialistické soustavy v kapitalistickou, ale jak se zdá, i projevem obecnější krize ve vzájemném vztahu státu a občanů. Zatímco autoritativní stát ponechává lidem nebývalou volnost v rámci známých politických tabu a spojil svou legitimitu s post-ideologickým patriotismem, nedokázal svůj požadavek loajality prosadit natolik, aby přiměl občany k elementární ekonomické disciplíně. Role státu je symbolická, reprezentativní a represivní, zatímco jednotlivci setrvávají v pozici formální poslušnosti kompenzované infantilním šibalstvím. Stát je dost silný na to, aby uživatelům internetu zablokoval závadné webové stránky (např. BBC News), prostřednictvím své internetové policie vypátral a potrestal narušitele za podvrtný e-mail, či poslal na převýchove neloyalní tibetské mnichy, není ale schopen si vynutit, aby občané platili daně.

Vztah loajality a povinnosti vůči státu, již na sklonku dynastické doby problematický (začátek 20. století), byl zdeformován maoistickým režimem. Za Mao a v něm rozhodlo vedení vesnických komun nebo pracovních jednotek, výdaje za stravu, ošacení, bydlení, dopravu, vzdělání, zdravotní péči atd. byly převážně z eráru, individuální příjmy byly nízké, podnikání bylo nezákonné.

V reformní éře pak vedle individuálních příjmů obecně vzrostly životní náklady, sociální břemeno se přeneslo ze státu na jednotlivce, kterým zřejmě nebyl náležitě vysvětlen pojem „občanství“ a jeho kontext, pro současnou Čínu asi ještě příliš moderní a západní.

Jistými plátcí daní jsou jen státní podniky a jejich zaměstnanci, státní zaměstnanci a zahraniční firmy a joint-ventures s jejich personálem (tj. o důvod víc k lákání investorů). Zbytek populace s placením daní nepospíchá, někteří dokonce dodnes nevědí, že něco takového existuje. Podle předního sinologa Minxin Peie v některých venkovských oblastech je vybírání daní a vynucování omezení porodnosti uskutečnitelné jen s nasazením policie.¹⁵⁾

Čínský daňový systém je sám o sobě komplikovaný a umožňuje různé interpretace. Existuje řada novelizací, v jednotlivých provinciích se předpisy navzájem liší, stát přichází stále s novými požadavky, poskytuje celou řadu výjimek a úlev, v chaotickém systému se neorientují ani odborníci, což poskytuje značné možnosti těm, kdo se v takto nejasných poměrech dovedou obrátit pohybovat. Redaktor FEER přivedl do rozpaků daňový úřad v Šanghaji (sic) nezvyklou žádostí o formulář pro daňové přiznání individuálních výdělečně činných osob. Podle stejného zdroje však trhovci prodávají běžně na veřejnosti falešné faktury pro daňové vyučtování.¹⁶⁾ Nečitelné poměry v daňovém systému ČLR potvrzuje i zkušenost některých českých podniků působících v Číně, u nichž je situace ještě komplikovanější odlišným systémem pro

zahraniční subjekty, který se po vstupu ČLR do Světové obchodní organizace (WTO) má časem zase změnit.¹⁷⁾

Nové vedení

Bývalý předseda vlády Ču si v zahraničí vydobyl značný respekt zejména ekonomickou politikou: pokusy o ozdravení finančního systému, držení kurzu RMB v dobách asijské krize a dovedením země do Světové obchodní organizace. Nová stranická garnitura vzešla z letošního zasedání (5.–18. 3. 2003) parlamentu (*Všečínské shromáždění lidových zástupců, VSLZ*), které dokončilo personální změny nejvyššího politického vedení uskutečněné v předchozím roce na 16. kongresu KS Číny v listopadu 2002. Letos tedy odstoupil prezident Ťiang Ce-min (76) a jeho nástupcem se stal podle očekávání Chu Ťin-tchao (60, Hu Jintao). Viceprezidentem je Ťiangův chráněncem Ceng Čching-chung (Zeng Qinghong). Novým ministerským předsedou se stal Wen Ťi-pao (Wen Jiabao).¹⁸⁾ Dosavadní předseda parlamentu Li Pcheng (Li Peng), nechvalně známý v souvislosti s masakrem na náměstí Tchien-an-men (Tiananmen), také odstoupil a na jeho místo přišel dosavadní vicepremiér Wu Pang-kuo (Wu Bangguo). Ministrem zahraničí se stal Li Čao-sing (Li Zhaoxing), bývalý velvyslanec ČLR v USA.¹⁹⁾

Personální obsazení klíčových institucí naznačuje pokračování moci tzv. Šanghajské kliky, tj. proreformně orientované pragmatické skupiny, která v souladu se zájmem bohatých přímořských provincií prosazuje kurs doprava. Vzhledem k tomu, že prezident Ťiang si podle očekávání ponechal předsednictví v Ústřední vojenské komisi a všichni vedoucí nejvyšších státních institucí – Chu (prezident), Ceng (viceprezident), Wen (premiér), Wu (předseda parlamentu) – jsou svými kariérami spjatí s Ťiangem, lze očekávat pokračování stylu vládnutí patriarchy v ústraní, který zavedl Teng Siao-pching.

Noví straničtí vůdci svými stranickými životopisy potvrzují jednu elementární vlastnost, kterou se od všech předchozích garnitur liší: schopnost přežít vnitropartajní turbulence a s tím spojenou názorovou nečitelnost. Předpokládá se jejich loajalita k Ťiangovi, neboť na to, aby Chu Ťin-tchao vybudoval svou vlastní mocenskou bázi ze svých bývalých známých svazků, kteří zastávají významné posty ve vnitrozemských regionech, bude potřebovat dlouhý čas a bude při tom jistě pod ostrážitým dohledem ostatních členů Stálého výboru politbyra,²⁰⁾ zejména Ceng Čching-chunga. Jak prezident Chu (vystudovaný hydrogeolog), tak premiér Wen (geolog) se propracovali na výsluní z funkcí v chudých oblastech (oba mimo jiné např. v provincii Kan-su /Gansu/) a jistě vědí, komu za své povýšení vděčit. Pro srovnání, Ťiang Ce-min a Ču Žung-ťi do svých nejvyšších funkcí startovali ze světlácké Šanghaje.

Spíše tedy než personální změny, které „zvolilo“ ve všech případech VSLZ odsouhlasením jednoho jediného kandidáta,²¹⁾ stojí za pozornost systémové změny.

DÁLNY VÝCHOD STÁLE VZDÁLENÝ

Státní rada (tj. vláda) zredukovala počet svých ministerstev z 29 na 21. Tato změna spočívá ve slučování, přejmenování a zavádění nových ministerstev a komisí. Tak například Státní komise pro rozvoj a plánování je přejmenována na Státní rozvojovou a reformní komisi. Ministerstvo pro zahraniční obchod a ekonomickou spolupráci (MOFTEC) se spojilo se Státní ekonomickou a obchodní komisí v reformované Ministerstvo obchodu, aby se naplnilo požadavek WTO. Nad problematickým stavem bankovního sektoru bude vedle již existující Centrální banky vykonávat dohled ještě nově zřízená Komise pro dohled nad bankami. Došlo také k personálním výměnám v čele Centrální banky (Čou Siao-čchuan /Zhou Xiaochuan/) a Komise pro cenné papíry (Šang Fu-lin /Shang Fulin/).²²⁾ Reforma bankovníctví, nad níž bude bdít od nynížka už zdvojená stranická kontrola (tj. Centrální banka a Komise), by měla v roce 2007 dospět k otevření systému pro konkurenční zahraniční subjekty.

Do jaké míry se byrokratické přesuny konkrétně projeví v blízké budoucnosti, zatím lze těžko předvídat. The Economist komentuje problémy nové vlády a jejího nového předsedy, kterého označuje za dobrého úředníka, avšak bez originality. Jako hlavní motto vládního programu zůstává *stabilita*. Stabilita sociální, k níž mají přispět opatření na podporu rolníků a brzdění diferenciací příjmů obyvatel, zejména však stabilita státního rozpočtu. V letošním roce se očekává další nárůst rozpočtového deficitu, který dále nabádá k úsilí o zvýšení státních příjmů. Klíčovou prioritou je růst HDP na úrovni 7 procent.²³⁾

O tom, že potřeba stability znemožňuje politické reformy, není třeba pochybovat. Premiér Wen, bývalý chránělec odstraněného reformního tajemníka Čao C'-janga (Zhao Ziyang), se kterým je společně zvětšen na fotografiích v momentě, kdy Čao na náměstí Tchien-an-men v roce 1989 vyjednával se studenty, se k této epizodě nevyjadřuje. Ani na loňském kongresu, ani letos v parlamentu opět nepřišlo téma rehabilitace Čao C'-janga na program jednání. Na zasedání čínských legislativců také zahřměly patřičné odsudky aktivistů separatistů, teroristů a vyznavačů špatných kultů. Vedle toho ovšem také byla patřičně odsouzena rozbujelejší korupce.

Podle komentáře FEER je Wen Ťia-pao méně razantní typ politika, který je více konsenzuální než jeho slavnější předchůdce Ču. Společně oběma je jejich odborná praxe (tj. stranicko-manažerská) v ekonomických záležitostech a věcnost.²⁴⁾ což jsou vlastnosti – po desetiletích ideologického mlčení – vedoucí k normálnímu stavu.

Stabilita a chaos

Hned po skončení parlamentního zasedání byla čínská vláda vystavena dvěma testům, které leccos napověděly. Prvním byl začátek invaze spojenců do Iráku, se kterou Peking podle očekávání nesouhlasil a trval na diplomatickém řešení na půdě OSN. Na rozdíl od krize v Kosovu však překvapuje

podstatně četnější a věcnější zpravodajství v ústřední čínské televizi. V případě zásahu vojsk NATO proti Jugoslávii v roce 1999 byla informovanost čínské veřejnosti zcela nedostatečná, o čemž svědčí například průzkum veřejného mínění u studentů tří prestižních pekingských univerzit, publikovaný v odborném časopise China Quarterly. Oslovení respondenti neměli představu o etnických čistkách v Kosovu, více než polovina se domnívala, že vlna uprchlíků byla důsledkem bombardování vojsky NATO a více než 80 procent věřilo, že Jugoslávie byla bombardována z jiných důvodů než byla humanitární situace v Kosovu.²⁵⁾

Nesouhlas Peking s invází do Iráku je legitimní a výběr přebíraného i původního zpravodajství jistě interpretuje oficiální postoj čínské vlády. Věcnější přístup médií ohledně války v Iráku (byť jistě s vlastní interpretací) však mile překvapuje. Peking ještě před zahájením války raději předal americkému velvyslanci adresu čínského zastupitelství v Bagdádu, aby se neopakovala situace z Bělehradu, kde bomby NATO čínskou ambasádou zničily. Protiamerické demonstrace v Pekingu, kterých se zúčastnili také cizinci, čínské úřady sice povolily, avšak držely je opatrně pod kontrolou.²⁶⁾ Lze se domnívat, že protiamerické nálady a nacionalismus bude tato vláda – jako předešlá – také pečlivě dávkovat.²⁷⁾

Velmi příznačným úkazem, který dal vyjevit schopnost čínského systému řešit aktuální krize, byla epidemie SARS (*Severe Acute Respiratory Syndrome*), která se objevila nejprve v jižní provincii Kuang-tung (Guangdong). Zatímco se onemocnění způsobené neznámým virem šířilo po celé Číně několik měsíců, na jeho výskyt v Hongkongu, jihovýchodní Asii, USA, Kanadě i Evropě upozornily až v březnu 2003 světové sdělovací prostředky. Vláda ČLR do té doby o nemoci neinformovala. Teprve poté, kdy ve světě vypukla panika s citelnými ekonomickými dopady na hospodaření leteckých společností a oborů cestovního ruchu (zejména v Asii), a po důrazném naléhání Světové zdravotnické organizace (WHO) čínská vláda odtajnila informace o neznámé chorobě a umožnila spolupráci s experty WHO.

Úloha státu, který paternalisticky bdí, aby nevypukla panika a nedošlo k „destabilizaci“, v konkrétních případech leckdy selhává, jak svědčí například nezvládnutá epidemie AIDS a opožděná osvětová kampaň. Nebýt účinku globalizace, kdy nákaza SARS překročila státní hranice ČLR, tisíce byznysmanů a jiných osob zaměstnaných v jedné z nejbohatších čínských provincií Kuang-tung včetně Hongkongu a přilehlých zvláště ekonomických zón by roznášely nákazu po celé Číně, na Tchaj-wan a do zahraničí. Hongkong a provincie Kuang-tung patří k nejfrekventovanějším místům v Číně s četnými pozemními a leteckými spoji.

Toto výmluvně vyjevuje kontrast ekonomicky otevřených (s výhradami) čínské společnosti a opaku – tj. v tomto konkrétním případě společnosti uzavřené, pokud jde o tok informací. Zajímavé je také srovnání

logiky (nejen) západní – tj. odpovědná péče o zdraví jednotlivců – a čínské – tj. udržení stability systému jako celku.

Soudobá Čína se zdokonaluje ve své fotogeničnosti. Plánovaný růst HDP 7 procent jistě bude stále ve světě budít úžas. Za tímto tabulkovým vývěsním štítem se však skrývá například chudý venkov, kde se pozitivní dopady reformem již přestávají projevovat. Další obětí růstu je podfinancovaná ekologie. Minxin Pei uvádí, že z deseti světových velkoměst s nejvyšší mírou znečištění ovzduší bylo v roce 1999 devět velkoměst čínských. Osmdesát procent odpadních vod v Číně odchází bez čištění, 75 procent jezer a zhruba polovina všech řek jsou znečištěny; jedna třetina země trpí závažnou erozí půdy. V polovině 90. let Světová banka odhadla ekvivalent 7,7 procenta HDP v důsledku hlavních forem znečištění.²⁸⁾ Podle stejného autora dramaticky vzrostl počet masových sociálních protestů (r. 1993 – 8300; r. 1999 – 32 000). V roce 1999 se událo více než 125 incidentů s účastí nad 1000 osob, v témže roce ani protesty s účastí nad 10 000 osob již nebyly neobvyklé.²⁹⁾

Politický systém Číny zatím stále umožňuje ekonomický růst a stabilitu. Současné se opevňuje ve svém klientelismu, který není ničím a nikým narušován. Veřejné mínění nemá legální prostor se projevit, navíc média a kulturní instituce ovládají lidé nejvíce loajální k režimu, který je za to odměňuje. Za udržení stability se platí dobrovolnou individuální autocenzurou a láskou k vlasti. Zatím se to, jak se zdá, většinou ještě vyplácí. ○

furst@iir.cz

¹⁾ Uvádím český překlep, v závorce pinyin.

²⁾ Po Indii je Švýcarsko druhým státem, v němž žije nejpočetnější exilová skupina Tibetanů. Podle švýcarského zvyku stála uvítací delegace prezidentky a členů vlády i s manželkami (uvítací ceremoniál dle místního zvyku) před budovami vlády a parlamentu. Čínský prezident nechal hostitele čekat půl hodiny, pak sotva pozdravil prezidentku a ponechaje ostatní členy vlády bez povšimnutí, zamířil do budovy parlamentu. Důvodem rozladění čínské delegace byla údajně nechota prezidentky Dreifussové nechat odstranit tibetské aktivisty s transparenty a vlajkami ze střechy protilehlé budovy. Podrobněji viz *Státní návštěva čínského prezidenta ve Švýcarsku*, Informace MZV ČR, ADO, 6. 4. 1999.

³⁾ Příbuzenské či jiné osobní známosti, konexe profesní, ze studii, dlouholeté obchodní vztahy atd.

⁴⁾ Ovšem praktiky „revolučního hospodaření“, které se formovaly za časů partyzánského boje a v legendární éře života v Jen-anu (Yanan), kdy revoluční kádry uplatňovaly formy „mimorozpočtových výdajů“, pokračovaly i v období výstavby státu od 50. let 20. století. Podíl čerpání financí nad oficiální rozpočet se v průběhu historie lišil, ale i po válce překračoval 30 %. Viz Wang, Shaoguang, a Hu, Angang, *The Chinese Economy in Crisis, State Capacity and Tax Reform*, An East Gate Book, M.A. Sharpe, USA, UK, 2001, str. 60.

⁵⁾ Interview s K. Drastichem, ředitelem společného podniku Lang Fang Pan Vítkovice, o situaci tohoto SP v provincii Che-pej (Hebei) a dále o Autonomní oblasti Vnitřní Mongolsko v souvislosti s povrchovým dolem v Ji-min-che (Yiminhe). Peking, říjen 2001.

⁶⁾ Wang, Shaoguang a Hu, Angang, tamtéž, celé dílo.

Ruská politika vůči Číně po září 2001

PETR KRATOCHVÍL

Problémy manželského soužití

Rusko-čínské partnerství považovali zejména v druhé polovině 90. let mnozí analytici za nejvážnější pokus o vytvoření velmocenské koalice zaměřené proti dominanci Spojených států. V současnosti, po Putinově obratu na Západ, mnozí spolupráci obou velmocí zcela odepisují a považují ji za překonanou.

Tato stať se pokouší odpovědět zejména na otázku, jaký je současný vztah Ruska a Číny. Přestože partnerství nyní prochází kritickou zkouškou soudržnosti, zdá se, že se oběma zemím z velké části podařilo překonat tradiční orientaci na otevřený antiamerikanismus. Tím vztah obou zemí narušil zjednodušující, avšak vžitou představu, že rusko-čínské objetí je tím vřelejším, čím větší chlad je cítit z jejich postoje vůči Spojeným státům. Bez ohledu na změny po září 2001 lze do budoucna počítat s prohlubujícím se vztahem obou zemí.

Po krátkém Gorbačovově expozi na konci 80. let Rusko na určitou dobu opustilo své staré vazby na Dálném východě. O návratu Ruska do Asie se začalo mluvit teprve na konci roku 1992.¹⁾ Akcie Číny jako nejdůležitějšího partnera Ruska na Východě však začaly strmě růst teprve od roku 1995. A léta 1996 a 1997 byla v oficiální terminologii dobou přechodu od „konstruktivního partnerství“ ke „strategickému partnerství“²⁾ a to přesto, že se protahovalo jednání o vzájemné hranici. I vzájemné obchodní vztahy ukazyvaly, že skutečné strategické partnerství je stále ještě spíše zbožným přáním. Urychlení vzájemného přibližování obou zemí znamenal konflikt v Kosovu.

Nástup Bushovy administrativy lze považovat za další impuls pro utužování rusko-čínských vztahů. Nová americká administrativa dokonce přitvrdila i ve vztahu ke spojencům, a proto si Rusko a Čína uvědomily, že na ně jako potenciální protivníky bude brán zřetel jen stěží.

Byla to svatba? Smlouva o přátelství mezi Ruskem a Čínou

Proto přišla čínská strana s myšlenkou na podpis smlouvy, která by formálně potvrdila rusko-čínské partnerství, a protože se Rusko smlouvě nijak zvlášť nebránilo,

postupovaly práce poměrně rychle kupředu. Od počátku roku 2001 pak začalo být zřejmé, že k jejímu podpisu dojde pravděpodobně během moskevského summitu nejvyšších představitelů obou zemí v červenci roku 2001.

Dlouho se spekulovalo nad obsahem smlouvy a nad důsledky jejího uzavření pro obě strany, a to navzdory tomu, že diplomaté obou zemí jak před podpisem smlouvy, tak i po něm opakovaně zdůrazňovali, že smlouva není základem pro vytvoření vojenské aliance Ruska a Číny. Celkové vyznění smlouvy, která se zabývá více než novými náměty shrnutím všeho, čeho obě země ve vzájemných vztazích dosáhly za poslední desetiletí, bylo proto zejména pro západní analytiku překvapivě svou umírněností.³⁾

Manželská krize a nevěrné Rusko: září 2001

Ještě na počátku září roku 2001 se jednalo o další utužování vzájemného vztahu a trend multipolarizace, o němž hovořili ruští a čínští představitelé opakovaně ve svých projevech, se zdál být teoretickým zobrazením praktického rusko-čínského úsilí. Dne 9. září přicestoval do Moskvy čínský premiér Ču Žung-ťi, aby navázal na dohody uzavřené během rusko-čínského summitu před dvěma měsíci.⁴⁾

Teroristické útoky na Spojené státy však mnohé změnilo. Rusko na ně dokázalo reagovat mnohem dříve než Čína. Jedním z pravděpodobných důvodů byla Putinova snaha přiblížit se Západu – ruský prezident tedy bez váhání využil této příležitosti. Bylo zřejmé, že Rusko redefinovalo akutnost vnějších hrozeb národní bezpečnosti. Oficiální dokumenty přijaté na počátku Putinova období však tento trend ještě nezachytily, a to proto, že na jejich utváření měl Putin poměrně malý vliv.⁵⁾

⁷⁾ Tamtéž, dále viz Lee, Pak, K., *Into the Trap of Strengthening State Capacity: China's Tax Assignment Reform*, China Quarterly, No.169, 2000. Konkrétní údaje v procentech HDP viz Dolven, Ben, *The Taxman Cometh*, FEER, 10. 10. 2002.

⁸⁾ Včetně vlastnictví nemovitého majetku, obchodní činnosti, v případě ČLOA i těžby nerostů, pronájmu logistických kapacit atd. Až po smrti Teng Siao-pchinga se jeho nástupce Ťiang Ce-min odhodlal ekonomické aktivity armády zakázat.

⁹⁾ Lardy, Nicholas, R., *China and the Asian Contagion*, Foreign Affairs, Vol.17, No.4., July/August, 1998, str. 78–88. Autor přirovnává čínský finanční systém k nejkorumpovanějšímu v Asii, jako např. v Indonésii, Jižní Koreji. Viz také *Red Alert*, The Economist, 24.10. 1998.

¹⁰⁾ www.worldbank.org, 2002

¹¹⁾ 50–75 % s odvoláním na Mezinárodní měnový fond, viz Dolven, Ben, *The Taxman Cometh*, tamtéž.

¹²⁾ *Red Alert*, The Economist, tamtéž.

¹³⁾ Dolven, Ben, FEER, tamtéž.

¹⁴⁾ Gilley, Bruce, *People's Republic of Cheats*, Far Eastern Economic Review, 21. 6. 2001.

¹⁵⁾ Pei, Minxin, *China's Governance Crisis*, Foreign Affairs, Sept/Oct. 2002, Presentation at West & Plashkes, www.plashkes.com, The Function of Government, draft.

¹⁶⁾ FEER, *The Taxman Cometh*, tamtéž. Prodávání faktur na veřejnosti mohou dle vlastních informací a zkušeností potvrdit.

¹⁷⁾ Podle interview s K. Drastichem v r. 2001 byla např. daňová příznání podniků teprve „v rozběhu“. V podniku Hunan-Desta, kde jsem byl zaměstnán v r. 1997, bylo placení daní také shledáno jako nejasné. Podnik však byl v trvalé a rostoucí ztrátě, což jeho situaci v tomto směru zjednodušovalo.

¹⁸⁾ Viz Fürst, Rudolf, *Nástup čtvrté generace čínských komunistů*, Mezinárodní politika č. 1, 2003, str. 24–28. V článku je omylem uvedeno jméno Wen Ťin-pao (Wen Jinbao). Za chybu se omlouvám.

¹⁹⁾ V letech 1998–2001, poté zástupcem ministra zahraničí (2001–2003). Viz webové stránky Ministerstva zahraničí ČLR, www.fmprc.gov.cn, březen 2003.

²⁰⁾ Fürst, Rudolf, *Nástup čtvrté generace čínských komunistů*, tamtéž.

²¹⁾ Za pozornost stojí 12,5 procenta poslanců, kteří odmítli, nebo se zdrželi hlasování ve prospěch Ceng Čching-chunga na post viceprezidenta. Viz *Hu Reaches the Summit Last*, FEER, 27. 3. 2003.

²²⁾ *China Approves Ministry Changes*, BBC News, 10. 3. 2003, www.bbc.co.uk

²³⁾ *Record Chinese Budget Deficit*, BBC News, 6. 3. 2003.

²⁴⁾ Lawrence, Susan, *Wen Jiabao Is No New Zhu*, FEER, 14. 3. 2002.

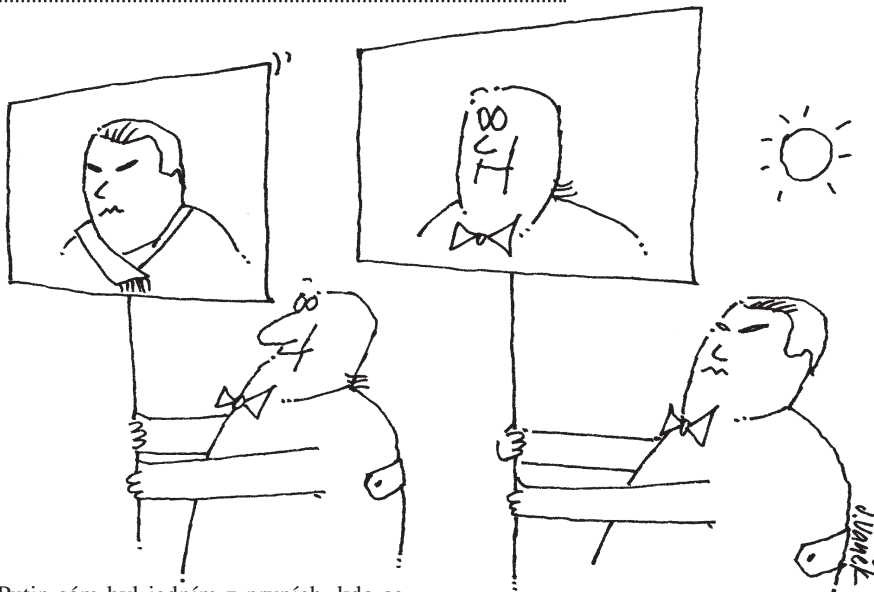
²⁵⁾ Zhao, Dingxin, *An Angle on Nationalism in China Today: Attitudes Among Beijing Students after Belgrade 1999*, China Quarterly, č. 172, 2002, str. 885–905.

²⁶⁾ *China Allows Limited Anti-War Protests*, BBC News, 1. 4. 2003.

²⁷⁾ Srovnej s bouřlivými demonstracemi v ČLR v r. 1999 po zasažení čínské ambasády v Bělehradě vojsky NATO. Jiný byl zase případ s nálezem odposlouchávacích zařízení, hojně nainstalovaných v USA vyrobeném speciálním letadle pro prezidenta Ťiang Ce-mina. Reakce Pekingu byla překvapivě zdrženlivá. O proměně oficiálního čínského nacionalismu do sofistikovanejší podoby viz Zhou, Yongming, *Information and Interpretation: Understanding Chinese Nationalism Within a New Paradigm*, in: China's „Credibility Gap“: Public Opinion and Instability in China, Asia Program Special Report No. 104, Woodrow Wilson International Center for Scholars, str. 22–26, www.wwics.org, 2003.

²⁸⁾ Pei, Minxin, tamtéž.

²⁹⁾ Tamtéž.

Putin sám byl jedním z prvních, kdo se okamžitě vzdali veškerých pochybností o tom, jak s danou situací naložit, a vyjádřil plnou podporu nově se rodící kampani proti terorismu. Během prvních dní po útoku hned několikrát hovořil s americkým prezidentem (přičemž byl vůbec prvním zahraničním státníkem, který s Bushem po útocích hovořil) a prohlásil, že USA a Rusko „nyní mají společného nepřítele a tím nepřítelem je mezinárodní terorismus“.⁶⁾

Čína se naproti tomu nacházela v mnohem zranitelnější pozici, protože čínské vedení nemohlo (a s velkou pravděpodobností ani nechťelo) nabídnout Spojeným státům podobné výhody, jakými disponovalo Putinovo Rusko: Čína neměla k dispozici ani takové množství cenných zpravodajských informací, ani nepatřila mezi hlavní odpůrce tálíbánského režimu⁷⁾ a ani její vliv na středoasijské země nebyl přes relativní nárůst v posledních letech srovnatelný s vlivem Ruska. To ostatně dokumentovala bezradnost těchto zemí krátce po útocích a jejich čekání na postup Moskvy.

Čína si navíc uvědomovala, že v mnoha ohledech mohou Spojené státy při spolupráci s Ruskem Čínu nahradit. Dlouhodobá stabilizace Střední Asie, o níž Rusko společně s Čínou usilovalo, byla americkým zaměřením na tuto oblast narušena: Tolik diskutovanou přítomnost amerických jednotek ve Střední Asii by bylo možno chápat jako natolik stabilizující prvek, že Rusko čínskou asistenci nepotřebovalo.

Jedinou oblastí, kde zůstávala spolupráce s Čínou pro Rusko nenahraditelná, zůstával vzájemný obchod, a to především spolupráce v energetické oblasti a export ruských zbraní do Číny, který byl poměrně stabilním zdrojem ruských devizových příjmů. Již jen z této letmé analýzy je zřejmé, že americká kampaň ve Střední Asii byla pro ruskou stranu alespoň v některých svých aspektech výhodná. To bylo také jedním z důvodů, proč Putin dokázal před nespokojenými zástupci armády obhájit podporu Spojeným státům i tehdy, když bylo

zřejmé, že Američané budou dokonce mít jednotky v některých zemích SNS.

Naproti tomu Čína se zmítala mezi několikaletým dilematem: Na jedné straně by pro ni stejně jako pro Rusko bylo potlačení islamistických sil ve středoasijském prostoru výhodné (vzhledem k rozšíření separatistických nálad mezi čínskými Ujgury), avšak na druhou stranu americká přítomnost v oblasti výrazně oslabila dlouhodobě budovanou čínskou pozici mezi členskými státy Šanghajske organizace pro spolupráci.

Zdálo se, jako by Čína odmítala reflektovat dalekosáhlou změnu, která nastala po příklonu Ruska ke Spojeným státům. Ještě při analýze vzájemných vztahů Ruska a Číny za rok 2001, o kterou se ve svém projevu pokusil Ťiang Ce-min v lednu 2002, se jako o největších událostech hovořil o uzavření smlouvy o přátelství nebo o různých zasedáních, ale o teroristických útocích a jejich implikacích pro rusko-čínské vztahy se příliš nezmiňuje.⁸⁾

Velkým nebezpečím pro Čínu mohla být i ústupnější pozice Ruska při jednáních o smlouvě ABM – ať už její modifikaci, nebo ukončení její platnosti jednostranným aktem USA. Tato čínská obava se naplnila: odstoupení USA od smlouvy se v Rusku nesetkalo v poslední fázi s výrazným odporem. Především proto, že plánovaný protiraketový systém USA nemůže být zaměřen proti ohromnému jadernému arzenálu Ruska. Avšak pro spíše symbolické čínské jaderné síly je vytvoření či nevytvoření systému zcela zásadní otázkou. Ústup Číny byl ovšem evidentní i v dalších oblastech. Musela se smířit s posílením role Spojených států v asijské bezpečnostní architektuře a s rostoucím vlivem svých asijských rivalů – Indie a Japonska.⁹⁾

Mohlo by se zdát, že Rusko svým obratem spíše získalo, zatímco Čína byla výrazně oslabena. Avšak i Moskva si musela být

vědoma toho, že problémy, které existují ve vzájemných vztazích všech tří zemí, automaticky s přiblížením se Spojeným státům nezmizí. Otázky jako Tibet, Tchaj-wan, Čečensko, zbrojní obchody s podezřelými zákazníky nebo vzájemná zbrojní spolupráce byly načas zastíněny zaměřením Spojených států na otázky terorismu, ale nebyly odstraněny. Naopak, během roku 2002 začínalo být nad slunce jasnější, že americký unilateralismus, umocněn impulsem teroristických útoků, je snad ještě silnější než kdy předtím. Budování antiteroristické koalice, ač zpočátku usilující o větší zapojení ostatních zemí do amerického boje proti terorismu, později fungovalo spíše jako užitečný nástroj Bushovy administrativy než jako spolupráce rovnocenných partnerů.

Rusko a Čína tedy pokračovaly s neztenčenou měrou ve své spolupráci. Téměř by se dalo říct, že usilovaly o zdání ničím narušené spolupráce – vždyť přece odkáživa deklarovaly, že jejich partnerství není zaměřeno proti žádné třetí zemi. Ale právě mlčení se v tomto okamžiku stalo nejvýmluvnějším gestem. Mnozí analytici si povšimli, že ze společných prohlášení, která obě země kontinuálně produkovaly po celá léta, zcela vymizel mnohdy zcela explicitní antiamerikanismus.¹⁰⁾

Rusko-čínské partnerství dnes: Pragmatické manželství

S trochou nadsázky je možné říci, že rusko-čínské partnerství díky nové konstelaci mezinárodních vztahů po útocích na USA dospělo. Iluze o společném a vždy jednotném postupu proti unilaterálním krokům USA se definitivně rozpadla. Pokud by společně sdílený antiamerikanismus byl jediným tmelícím prvkem strategického partnerství, pak by jistě vzájemný vztah takovou zatěžkávací zkoušku neustál. Pokud by tomuto testu bylo rusko-čínské partnerství vystaveno v době Primakovově, kdy byl mantrou zahraniční politiky obou zemí koncept multipolarity, věru těžko říci, zda by jej vztah obou zemí ve zdraví přečkal. Dnes se již ovšem vazby mezi oběma zeměmi rozvinuly do takové šíře, že i po září 2001 zůstává dostatečné množství možností pro vzájemnou spolupráci.

Významné faktory, které utužují rusko-čínské vztahy

1. Rostoucí obchodní výměna

Vzájemný obchod obou zemí se kupodivu stal v roce 2001 světlým bodem ve vztazích obou zemí. V minulosti často nedostačující obchodní výměna sloužila jako jeden z argumentů pro nekompatibilitnost rusko-čínské svazky, neboť například v roce 2000 tvořil vzájemný rusko-čínský obchod zhruba deset procent obchodní výměny čínsko-americké. Ovšem již tehdy byl jasně patrný vzestupný trend, který následně potvrdily i statistiky za rok 2001, které po započtení veškerého vývozu a dovozu obou

zemí hovořily o zhruba deseti miliardách amerických dolarů. To obě strany vedlo ke smělým úvahám o budoucím růstu vzájemných ekonomických vztahů. Růst vzájemného obchodu pokračoval i přes nepříznivé změny v složení ruských exportů i v roce 2002 a první odhady hovořily o rekordní výši 12 mld. dolarů.¹¹⁾

2. Pokračování zbrojních exportů z Ruska

Stálíci zůstával i export ruských zbraní do Číny. Ten dosahoval po většinu část 90. let v průměru jedné miliardy USD ročně. Ačkoliv Moskva vždy bedlivě rozvažovala, jak vyspělé zbraňové systémy Číně poskytne (zatímco např. v případě Indie takové zábrany neměla), zaznamenala Čína díky ruským dodávkám ohromný skok v technologické úrovni svých ozbrojených sil.

Ruský Rosoboroneksport např. na počátku roku 2002 podepsal kontrakt na dodání dalších dvou torpédoborců, které by Čína měla získat do roku 2005. Celková cena kontraktu se vyšplhala na 1,4 miliardy USD. Dále byl uzavřen kontrakt na dodávku osmi ponorek třídy Kilo, 40 letadel Su-30 apod.

3. Spolupráce v energetické sféře

Tato poměrně perspektivní oblast vzájemných vztahů zahrnuje jednak výstavbu jaderné elektrárny v Lien-jün-kang, která započala již na podzim roku 1999 a je považována za dosud největší projekt vzájemné spolupráce.

Nemenší význam však může v budoucnu mít i plánované propojení obou zemí pomocí ropovodů a plynovodů. Otázka ropy a energetických zdrojů vůbec hrála ostatně ve vztazích obou zemí stále výraznější roli.¹²⁾ Od počátku roku 2000 média v obou zemích i na Západě spekulovala o možnosti budování ropovodu, který by spojil Rusko s Čínou, třetím největším odběratelem ropy na světě. Čína dosud odebírá jenom poměrně malé množství ruské ropy, přepravované po železnici.¹³⁾

4. Přetrvávající nedůvěra Ruska k USA

Ruská zahraničněpolitická elita jako celek nedokázala překonat vztah nedůvěry vůči Spojeným státům, a čínská karta je proto považována za vhodný trumf pro případ rostoucích rozporů mezi Moskvou a Washingtonem. Tento předpoklad ostatně potvrdily i rozcházející se názory obou zemí na válku v Iráku a naopak téměř absolutní shoda mezi Ruskem a Čínou.¹⁴⁾

5. Politické kontakty

Z předcházejícího bodu potom vyplývá, že pragmaticky uvažující prezident Putin se v žádném případě nechce zbavit svého východního partnera: Rusko na důkaz toho, že chce i nadále udržovat vztah s Čínou na vysoké úrovni, pravidelně v průběhu let 2001–3 informovalo Peking o aktuálním vývoji v rusko-amerických vztazích.

Zejména posílení pozice Ruska v Severoatlantické alianci se stalo předmětem

mnohých konzultací. Takto Putin informoval Ťiang Ce-mina již v dubnu; následná návštěva ruského ministra obrany Ivanova v Číně se soustřeďovala také na vzájemné vztahy obou zemí po ruském příklonu k Západu. S Ivanovem se setkali nejvyšší čínští představitelé včetně prezidenta, premiéra a ministra obrany. Tato schůzka předcházela dvěma na sebe navazujícím setkáním mezi oběma prezidenty v červnu roku 2002.

Na konci roku 2002, krátce po setkání s Bushem, pak Putin navštívil Indii a Čínu, což opětovně probudilo diskusi o vzniku strategického trojúhelníku mezi těmito třemi zeměmi. Jeho postup nebyl nepodobný postupu Primakova před čtyřmi lety, avšak v současnosti se zdá, že Putin se orientuje jak na dobré vztahy se Spojenými státy, tak i na spolupráci s oběma asijskými mocnostmi. Během svého pobytu v Číně se také Putin poprvé oficiálně přihlásil ke konceptu multipolarity a ještě výrazněji tak navázal na Primakovovo dědictví.¹⁵⁾ Významným faktorem byla také skutečnost, že Putinova návštěva proběhla v době předávání moci v rámci nejvyšších stranických a státních elit Číny.¹⁶⁾

Shrnutí a výhled do budoucna: Opět spolu (pod dohledem?)

Byla tedy fundamentální proměna mezinárodních vztahů po září 2001 skutečně počátkem konce čínsko-ruského strategického partnerství? Nikoliv. Avšak Putinova bezpodmínečná podpora první fáze americké protiteroristické operace, vedená jak pragmatickým ohodnocením vlastních sil a slabín Ruska, tak i úvahou o nejakutnějších hrozbách ruské bezpečnosti, vedla k prudké deideologizaci vzájemného vztahu Ruska a Číny.

Původně velmi silný, a snad i dominantní motiv opozice vůči mocenské dominanci Spojených států byl zcela marginalizován. Jakkoliv nebyl Peking takovou proměnou nijak nadšen, dokázal se po určitém počátečním zaváhání přizpůsobit. U vědomí posílení a aktivizace všech rivalů Číny – USA, Indie i Japonska – bylo nemyšlitelné, aby se Čína vzdala i svého nejvýznamnějšího spojence – Ruska. A to i přesto, že Rusko nejenže souhlasilo se zastíněním čínsko-ruského tandemu ve Střední Asii, ale dokonce nijak výrazně neprotestovalo v otázkách natolik zásadních pro Čínu, jako bylo ukončení platnosti Smlouvy ABM.

Důsledkem této proměny byla jak téměř naprostá absence antiamerikanismu v oficiálních dvoustranných dokumentech, tak i zaměření se na oblasti, které nebyly ruským manévrem a americkými aktivitami zasaženy: především na vzájemný obchod (včetně obchodu se zbraněmi), společné energetické projekty a společný boj proti separatistickým hnutím v okrajových oblastech obou států.

Uvedená omezení také vytyčují další směřování rusko-čínského partnerství: Vý-

razná snaha obou eurasijských gigantů o nalezení modu vivendi ve vztahu k USA určuje velmi úzké mantinely vzájemné spolupráce Moskvy a Pekingu. Původní ideologicko-strategické zaměření, tolik charakteristické pro Primakovovo období, je nenávratně pryč a obě země musejí v budoucnu postupovat velmi obezřetně, aby dokázaly přesvědčit USA, že posilování rusko-čínské vazby žádným způsobem neohrožuje zájmy Washingtonu.

¹⁾ Jelcin sám již v listopadu 1992 prohlásil, že „ruská diplomacie musí působit v souladu se starým ruským znakem, na němž je dvouhlavá ruská orlice hledící na západ i na východ“. ITAR-TASS, 18. listopadu 1992 (podle Azizian, R.: *Russia in Asia: Unwelcome Intruder or Accommodative Player?* Working Paper, Centre for Strategic Studies, Victoria University of Wellington, 2000. http://www.vuw.ac.nz/css/docs/working_papers/WP16.html)

²⁾ Srov. Li Ťing-ťie: *Pillars of the Sino-Russian partnership*. Orbis, podzim 2000.

³⁾ *Treaty of Good-Neighborliness and Friendly Cooperation Between The People's Republic of China and the Russian Federation*. 24. července 2001, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/15722.html>

⁴⁾ Paradoxně ještě 11. září 2001 vyšel v *People's Daily* článek o čínsko-ruských vztazích s optimistickým názvem *Sino-Russian Cooperation Enters Fast Traffic Lane: Analysis*. (http://english.people.com.cn/200109/11/eng20010911_79905.html)

⁵⁾ Jde např. o vojenskou doktrínu Ruské federace nebo o novou koncepci národní bezpečnosti.

⁶⁾ *Russia and Nato unite against international terrorism*, *The Guardian*, 13. září 2001.

⁷⁾ Rusko bylo společně s některými postsovětskými středoasijskými republikami, Íránem a Indii hlavním zahraničním zdrojem podpory pro protitálibánskou Severní alianci. Čína ale právě v září vyjednávala s afghánským vládnoucím hnutím o určitém modu vivendi.

⁸⁾ *President Jiang Zemin Meets Russian Foreign Minister Igor Ivanov*, 7. 1. 2002, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/23374.html>

⁹⁾ Bates, G.: *September 11 and Northeast Asia*. *The Brookings Review*, léto 2002.

¹⁰⁾ Jü Pin: *Putin's Partners in Beijing: Old and Young*. *Comparative Connections* č. 1, 2003, <http://www.csis.org/pacfor/cc/archive.html#cr>

¹¹⁾ Viz např. *China-Russia trade turnover to become \$12-bln worth in 2002?* *Pravda*, 3. 10. 2002.

¹²⁾ Zajímavě rozebírá postavení Ruska a Číny na energetickém trhu a prostor pro jejich spolupráci v této oblasti Kerr, D.: *The Chinese and Russian energy sectors: Comparative change and potential interaction*. *Post-Communist Economies*, září 1999.

¹³⁾ V roce 1999 to bylo například pouze zhruba 500 000 tun ropy.

¹⁴⁾ Viz např. společné komuniké ministrů zahraničí obou zemí z 27. 2. 2003. (<http://www.in.mid.ru/nsrasia.nsf/1083b7937ae580ae432569e7004199c2/432569d80021985f43256cda00436de7?OpenDocument>) nebo jejich telefonní rozhovor z 23. 3. 2003 (<http://www.in.mid.ru/nsrasia.nsf/1083b7937ae580ae432569e7004199c2/432569d80021985f43256cf3002e745d?OpenDocument>)

¹⁵⁾ *Vladimir Putin znájet, čem „spotlit“ velikich sosedj*. *Pravda*, 7. 12. 2002, viz též *Partnership Deepens*, *Beijing Review*, 26. 12. 2002.

¹⁶⁾ *Putin's visit strengthens bilateral ties*, *China Daily*, 3. 12. 2002.

Politická kultura v dnešním Japonsku: Blýskání na lepší časy v nedohlednu

JAN SÝKORA

Když v dubnu roku 2001 zvítězil zdánlivě bezvýznamný politik Džun'ičiró Koizumi v boji o předsednictví Liberálně-demokratické strany (LDS) nad tehdejší minister-ským předsedou Rjútároem Hašimotem, japonský, zejména pak světový tisk hodnotil tuto událost jako předzvěst dlouho očekávaných a tolik potřebných změn v politickém životě Japonska.

Vlna celonárodního nadšení, která se vzedmula během následujících měsíců, zajistila Liberálně-demokratické straně, potýkající se s neustále klesající podporou voličů, poměrně hladké vítězství v podzimních všeobecných volbách. Koizumi, vymykající se již svým zjevem a způsobem vystupování obecně zařité představy kariérního politika, si získal především členy regionálních organizací LDS – v předsednických volbách dostal ze 141 hlasů, které měli k dispozici delegáti z jednotlivých regionů, neuvěřitelných 123 hlasů – krom jiného nebyvalým důrazem na nutnost zásadních změn v přístupu k politice jako takové. Po dvou letech jeho působení v nejvyšší stranické i vládní funkci je nadevše jisté, že změny, po kterých Koizumi volal, se budou prosazovat jen zvolna, s nemalými obtížemi a ve značně okleštěné podobě. Ukazuje se totiž, že termín politická kultura v tom nejširším slova smyslu – jinými slovy struktura politických hodnot Japonců samých, jejich základní představy o politické práci a kritéria hodnocení práce jednotlivých politiků – je v Japonsku naplněn obsahem, který se do značné míry odlišuje od standardních „západních“ norem, a dokud se zásadně nezmění chápání politických hodnot, nelze ani očekávat zásadní posun v oblasti reálné politiky. Právě zde asi leží klíč k rozluštění tajenky japonského politického rébusu, se kterým si mnoho zahraničních politologů neví rady.

Abychom plně pochopili charakteristické rysy politického života moderní japonské společnosti, musíme se vrátit do druhé poloviny 19. století, do doby, kdy Japonsko pod vnějším tlakem ukončilo období 250 let trvající dobrovolné izolace a ocitlo se tvář v tvář hospodářsky vyspělejšímu a vojensky silnějšímu „západnímu“ světu. Snaha dohnat a předejít své konkurenty vyústila v Japonsku ve vládu podporovaný hospodářský nacionalismus opírající se o hesla typu „bohatá země, silná armáda“ (*fukoku kjóhei*) či „zvýšení výroby a podpora průmyslu“ (*šokusan kókjó*). Jejich naplnění však přepokládalo existenci politických idejí, které by dokázaly mobilizovat všechny potenciální síly národa a usměřňovat je k jedinému cíli. Politická hlediska se tak stala určujícím kritériem a začala nabývat převa-

hy nad ostatními sférami společenského života – hospodářstvím, kulturou, náboženstvím atd.

Naplnění takto pojímaných „politických“ cílů přirozeně předpokládá jistou míru podřízení osobních zájmů zájmům kolektivním. Americký sociolog Robert N. Bellah¹⁾ považuje japonskou společnost za „politickou“ v tom smyslu, že hodnota obětovat se skupinovému cíli převažuje nad všemi ostatními hledisky. V kolektivu, kde dílčím je přikládána větší váha než obecnému a konkrétní čin je hodnocen výše než abstraktní kategorický imperativ, nejsou politické hodnoty jako svoboda, rovnost či spravedlnost považovány jako univerzální principy. Profesor Reischauer²⁾ dokonce hovoří o absenci jakéhokoli kategorického imperativu, který je nejen v politické rovině, ale ve všech sférách života jedince i společnosti nahrazen souhlasem či odmítnutím daného kolektivu. Historik japonského politického myšlení Masao Marujama³⁾ přirovnává tuto situaci k pastím používaným při lovu chobotnic (*ta-kocubo*). Obdobně jako chobotnice, která se nasouká do baňky se zúženým hrdlem a nemůže již ven, je i člověk uzavřen v daném kolektivu, v jehož rámci se musí pohybovat tak, aby nenarušoval atmosféru harmonie (*wa no seišin*) a nepoškozoval bezprostřední mezilidské vztahy (*suso no cukiai*). Svět uvnitř je přitom téměř neprodyšně oddělen od světa vnějšího a cílům takto relativně uzavřené skupiny je podřízena i její struktura. O platnosti tohoto tvrzení se můžeme přesvědčit nejen pohledem do historie politických institucí v Japonsku, kde knížectví (*han*) znamenalo více než kníže sám, ale řadu příkladů bychom našli i v moderní společnosti, kde státnické záležitosti byly povýšeny nad osobní závazky a deklarované „sebeobětování ve veřejném zájmu“ (*mešši hókó*) se stalo jedním ze základních kritérií úspěšnosti politika. Takovéto zasvěcení se skupinovým cílům však na druhou stranu oslabuje individuální politické cítění a ve svých důsledcích vede k frakcionářství, oportunistu a snížení míry osobní odpovědnosti jednotlivých politiků.

Konkrétním příkladem frakční politiky je právě Liberálně-demokratická strana, která se v polovině padesátých let rozpadla na osm hlavních frakcí, z nichž většina je dodnes určujícím prvkem japonského politického života. Úspěch Džun'ičiró Koizumiho byl o to překvapivější, že tento politik nepatřil k členům žádné mocnější frakce a v závěrečném boji porazil svého soupeře Rjútároa Hašimota, jenž vedl jednu z nejsilnějších frakčních skupin, ovládající Libe-

rálně-demokratickou stranu již od sedmdesátých let. Za jeden z klíčů Koizumiho úspěchu se považuje jeho bezprecedentní politický požadavek zrušení frakční politiky, kterým oslovil především stranické kádry v regionech.

Při analýze politické kultury v Japonsku je třeba vzít v úvahu také podstatně odlišný způsob chápání některých zásadních termínů, jako je například politická moc. Pro označení politické moci se v japonštině používá výrazu *kenrjoku*, sestávajícího se ze dvou znaků *ken* (moc, vliv) a *rjoku* (fyzická síla). Tento termín stejně jako řadu dalších přijali Japonci z Číny, kde však měl ve vztahu ke společnosti spíše negativní konotace. Při srovnání Japonska a Číny je v tomto kontextu nutno vzít v úvahu, že znak *ken* (čínsky *čchüen*) měl ještě další význam – „druhý v pořadí“, „podřízený“, „dočasný“. V čínském prostředí tedy výraz *kenrjoku* (čínsky *čchüen-li*) implikoval politickou moc, která je podřízena vyšší moci – autoritě císaře. Jestliže politická síla není zaštitěna autoritou, stává se pouhým násilím.

Naproti tomu v Japonsku byl tento odvozený význam znaku *ken* podstatně setřen a konkrétní politická moc byla většinou ztotožňována s vlastní autoritou a ve svých důsledcích chápána jako neomezená a nekontrolovaná. Důvodem bylo specifické postavení císaře, který až na výjimky jen pramálo ovlivňoval reálný politický život. Kořeny tohoto jevu je třeba hledat v nejstarších šamanistických tradicích, jejichž základem byla víra v člověka-božstvo (*hitogami šinkó*) a v požeňání božstev (*gorijaku*) v podobě kouzel a věsteb. Tato víra pak vyústila v uctívání reálného člověka (medium), který byl obdařen nadpřirozenými schopnostmi předání věštby zprostředkovat. Kromě takového duchovního vůdce měl každý kolektiv ještě vůdce světského, který interpretoval příslušnou věstbu v konkrétních situacích a fakticky vedl danou komunitu sám. Tato dualita duchovního a světského vedení byla v Japonsku živá již od dávných časů a v mnoha ohledech přetrvává v japonské společnosti dodnes. Vzhledem k tomu, že významnou roli vždy hrála tradiční víra v ochranná božstva jednotlivých rodů (*udžigami*), mezi které se řadili i zesnulí významní političtí vůdci, světský soud představitel komunity byl častokrát chápán jako obdoba věštby a stával se pro danou komunitu základní politickou hodnotou. Jinými slovy, každodenní sdělení – ať již explicitní či implicitní – mělo podstatně větší váhu než formalizovaná obecná norma, například v podobě svatých knih. Jelikož však interpretaci takového sdělení prováděli jednotliví političtí vůdci, je přirozené, že mezi nimi vznikaly spory o „pravý“ výklad jednotlivých sdělení. V politickém životě moderního Japonska se tak přirozeným rysem politiky stalo štěpení politických proudů na jednotlivé frakce a kliky (*habacu*).

V takovémto relativně nestálém politickém prostředí závisí úspěch každého jednotlivého politika na jeho zvláštních schopnos-

Číňané: největší populace světa

ZDENĚK
PAVLÍK

tech a předpokladech pro získání a udržení reálné politické moci (*džicurjoku*). K těmto schopnostem se na prvním místě řadí tzv. *hara*, původně označující pupek jako sídlo životní energie, v tomto kontextu však odkazující na schopnost jedince spolehlivě rozpoznat správné od špatného. Dalším kritériem je *kan*, intuice, neboli schopnost jemně vyjednávací taktiky v závislosti na průběžně se měnících okolnostech, a konečně třetím atributem úspěšného politika je *newaza* (doslova „dovednost usnout“), schopnost zapomenout na minulost za účelem formulace nové taktiky s cílem dosáhnout v daném okamžiku žádoucího výsledku, jinými slovy jistá forma machiavellismu. Pokud je politik vybaven těmito schopnostmi, musí mít ještě další předpoklady, aby dokázal strhnout reálnou politickou moc na svou stranu. K těmto předpokladům patří především příslušné společenské postavení (*mibun*), náležitý rodinný původ (*kenami*), osobní styky zejména v obchodně-politických kruzích (*kone*, japonská verze anglického termínu *connection*) a v neposlední řadě i dostatek finančních prostředků (*kaban*).

Politici analytici často zdůrazňují, že mimořádná obliba premiéra Koizumiho v době jeho nástupu do funkce pramenila právě z jeho leckdy nevybíravé kritiky takového systému politických hodnot. Pravdou je, že v době volební kampaně mohli japonští voliči nahlas slyšet z úst nejvyššího politika slova, která podvědomě všichni cítili, ale jen málokdo z politické reprezentace si dovolil je otevřeně pojmenovat. Uplynulé dva roky však ukázaly, že realizace zamýšlené reformy politického systému nebude tak snadná, jak se původně předpokládalo, a v mnoha ohledech narazí na tuhý odpor staré politické garnitury. Koizumi sám se o tom přesvědčil velice záhy, když v únoru 2002 musel odvolat ministryni zahraničních věcí Makiko Tanakovou, která se z velké části zasloužila o jeho volební úspěch. Problémem byl spor, který vedla ministryně Tanaková s Muneo Suzukim, členem nejsilnější frakce v rámci Liberálně-demokratické strany, kvůli jeho nepřijatelnému zasahování do vnitřních záležitostí ministerstva zahraničních věcí. Ačkoli premiér Koizumi dal veřejně zapravdu paní Tanakové, musel ji nakonec odvolat, aby si zajistil podporu členů nejsilnější frakce při hlasování o novém rozpočtu. Praxe tedy ukazuje, že zažité stereotypy politické kultury nebude tak snadné změnit, a pokud již ke změnám dojde, budou spíše záležitostí generační.

V roce 2002 byl přibližně každý pátý obyvatel Země příslušníkem čínské populace, z nichž převážná část žije v Čínské lidové republice. Během posledních třiceti let proběhl v Číně proces demografické revoluce, který lze v současné době považovat již za ukončený.

Naděje dožití při narození se zvýšila v průměru za obě pohlaví na 71 let, kvocient kojenecké úmrtnosti se snížil na 31 promile a úhrnná plodnost na 1,8 dětí připadajících na jednu ženu v průběhu jejího reprodukčního období. Podle populačních prognóz se počet obyvatel Číny (bez Tchaj-wanu) bude ještě podle současných předpokladů do roku mírně zvětšovat z dnešních 1280,7 tisíce na 1454,7 tisíce v roce 2025; poté se bude mírně snižovat a v polovině tohoto století poklesne na 1393,6 tisíce. Demografická revoluce v Číně měla ve srovnání s ostatními populacemi, ve kterých již proběhla, zvláštní charakter a byla provázena dramatickými zvraty.

Čínská civilizace patří k pěti nejstarším civilizacím světa, nebyla však zřejmě mezi nimi nejstarší. Mezi předpoklady rozvoje každé civilizace patří relativně dlouhá doba vnitřní stability, dostatek vnějších podnětů a možnost opatřit si dostatek potravy. Proto také vznik nejstarších civilizací souvisí s neolitickou revolucí charakterizovanou rozvojem zemědělství. Jestliže při lovecko sběračském systému hospodaření je pro úživnost populace zapotřebí na jednoho jejího člena přibližně 25 km², potom i při primitivním zemědělství ve vhodných podmínkách se úživnost území zvýší zhruba 500krát. Lovci a sběrači nemohli vytvářet trvalá sídla, ale museli neustále migrovat. Nemohli vytvářet velké populační celky. Jednotlivé populace lovců a sběračů založené na příbuzenském základě měly většinou pouze desítky členů. Jejich vnitřní hierarchické uspořádání bylo jednoduché, ale pevné. To spolu s permanentním bojem s jinými populacemi o úživné prostředí nedávalo velkou svobodu rozvoji jednotlivce. Vše bylo soustředěno na přežití a tomu odpovídalo i kolektivistické myšlení jednotlivců, kteří si svou individualitu ani neuvědomovali.

Zemědělský způsob hospodaření je velmi odlišný a ve své podstatě přímo protichůdný sběračství a lovcství. Proto také neolitická revoluce trvala několik tisíciletí, než zemědělství plně převládlo na celém světě; ještě dnes existují na světě malé izolované populace živící se sběrem a lovem. I když zemědělství představuje důležitý stupeň v rozvoji lidstva, prosazovalo se právě pro své odlišné předpoklady velmi pomalu a těžce. Lze ho jen obtížně kombinovat zejména s lovcstvím, a proto mělo dlouhou dobu pouze doplňkový charakter. Neolitická revoluce měla také důležitý význam pro využití demogra-

fického potenciálu lidí. Umožnila větší přírůstek obyvatelstva a vytváření velkých populačních celků. Vedla lidi k systematické a plánovité aktivitě, umožnila vznik měst a činností nevázaných bezprostředně na získávání potravy. Větší míra lidnatosti a soustředění obyvatelstva ve městech přispělo k rozvoji socializace lidí.

I když počátky zemědělství jsou v Číně mnohem staršího data, významně se rozšířilo teprve v poslední třetině doby Šang (první historicky potvrzená dynastie založená roku 1766 př. n. l.), kdy došlo k trvalému usazení dvora. Plně se prosadilo do konce 2. tisíciletí př. n. l., kdy vládu převzali Čouové. Pěstování rýže doplnili pěstováním prosa. Věnovali velkou pozornost budování složitých zavodňovacích systémů, které umocnily vhodnost prašových půd rozsáhlých čínských oblastí k rozvoji intenzivního zemědělství. Jeho charakter formoval zásadním způsobem strukturu čínské společnosti až do současné doby. Toto intenzivní zemědělství vyžadovalo velké množství lidské práce a systémy zavodnění mohly být realizovány jenom centrální mocí, která si od rolníků brala k jejich výstavbě a údržbě ve formě daní značnou část jejich produkce. Vytvořil se tak pevný zvláštní čínský víceúrovňový feudální řád, který doplněný vyšším úřednictvem (přísné zkoušky pro zastávání různých úřadů) byly zrušeny až roku 1904) působil v dobách prosperity dojmem dokonalosti. Podobně jako evropský feudální systém, ani čínský neposkytoval mnoho prostoru pro rozvoj jednotlivce, oproti evropskému se však udržel až do současnosti. Teprve nyní se projevují snahy o jeho překonání, které je možno charakterizovat i změnami demografických ukazatelů.

V letech 221–206 př. n. l. dochází ke sjednocení země po předcházejících válkách států a na konci tohoto období nastupuje dynastie Chan, která dala čínskému národu jméno. Do té doby také spadá stavba Velké čínské zdi. Její význam je spatřován v ochraně čínského státu před cizími dobyvateli a jako charakteristika čínské uzavřenosti. Zejména druhý důvod se zdá relevantní. Ještě v roce 1793 přikazoval císař Čchien-lung místním úřadům, aby nedovolily cizím návštěvníkům mluvit s domácími obyvatelstvem. Zároveň však je možné, že tato stavba mohla být řešením problému zaměstnanosti (viz např. hladová zeď). V období prosperity docházelo k rychlejšímu přírůstku obyvatelstva, kte-

¹⁾ Bellah, Robert N., *Tokugawa Religion: The Values of Pre-Industrial Japan*, New York: Free Press, 1957. Reprint z roku 1985 pod názvem *Tokugawa Religion: The Cultural Roots of Modern Japan*, s přepracovaným autorovým úvodem.

²⁾ Reischauer, Edwin O., *The Japanese Today: Change and Continuity*, Tokyo: Charles E. Tuttle, 1990.

³⁾ Maruyama, Masao, *Thought and Behavior in Modern Japanese Politics*, London: Oxford University Press, 1963.

DÁLNY VÝCHOD STÁLE VZDÁLENÝ

ry s sebou vždy nese tlak na společenskou změnu a vyvolává sociální nestabilitu, zejména pokud tito lidé nenajdou ekonomické a společenské uplatnění.

V posledním století př. n. l. dochází k rozkvětu čínské civilizace. Počet obyvatelstva by byl jistě vhodným ukazatelem takového rozkvětu, musíme se však spokojit pouze s odhady, i když založenými na tehdejších sčítáních lidu. Na počátku našeho letopočtu existovaly na Zemi dvě srovnatelné říše, a to římská a čínská. Podle spolehlivějších podkladů první z nich měla v roce 14 v Evropě, Asii a Africe 55 mil. obyvatel (21 procento světového obyvatelstva; založeno na sčítání provedeném za císaře Augusta), druhá asi 60 mil. roku 2 (23 procenta obyvatelstva světa; při započtení celého území dnešní Číny až 71 mil.). Obě říše se velmi lišily svým vnitřním uspořádáním, stupněm vnitřní homogeneity, resp. heterogenity, přijímáním vnějších impulsů, ideologií založených na převládajícím náboženství apod. Římská říše se v 5. století rozpadá; na jejích troskách však vzniká několik ohnisek, která se ve druhém tisíciletí stávají jádrem dalšího rozvoje současné západní civilizace. Čínská říše přetrvává fakticky až dodnes, přes změny různých dynastií, a svůj charakter si zachovala i jako Čínská lidová republika. Přes různé výkyvy v počtu obyvatelstva udržuje si svůj podíl na světovém obyvatelstvu nebo ho v důsledku příznivých období i zvyšuje až na 27 procent (takové dlouhé příznivé období bylo za vlády dynastie Čching v letech 1644–1911). Pravděpodobně nebylo nevýznamné, že ve styku různých civilizací starého světa měla Čína extrémní geografickou polohu kromě toho, že se takovému styku z vnitřních pohybů svých vládců cílevědomě vyhýbala.

Přesnější data o počtu čínského obyvatelstva až do prvního moderního sčítání na území dnešní Číny v roce 1953 fakticky chybějí. V důsledku vnitřních událostí v průběhu posledních 50 let nejsou pak vždy zcela spolehlivá ani poté. Nejen výsledky sčítání lidu a další demografická data, ale i ochota jejich poskytování odrážejí hluboké zlomy, kterými čínský komunistický režim a celá společnost procházely. Čínská lidová republika byla ustavena 1. 10. 1949. Uvádí se, že ve třech následujících letech bylo zavražděno 770 tisíc osob, v letech 1948–1955 byly popraveny 4 miliony osob, v korejské válce padlo podle různých odhadů 0,5–1 milion vojáků. Na demografických datech o úmrtnosti se však tyto skutečnosti neobjevují. Mají tyto informace opodstatnění? V té době se přirozený přírůstek obyvatelstva pohybuje mírně nad dvěma procenty, což znamená při jeho zachování zdvojnásobení počtu obyvatelstva za 35 let. To musí zarazit při vědomí velikosti čínské populace každého ekonomicky uvažujícího odborníka. Kritickým pohledům se dostává oficiální podpory spolu s uvolněním různých filosofických názorů; tento přístup je typicky čínským způsobem výjádřen v květnu 1956 v heslu podpory 100 květů.

Ideologické uvolnění však netrvá dlouho. Již v květnu 1957 jsou zastánci ideologicky nepřijatelných názorů odsouzeni k převýchové fyzickou práci a v roce 1958 je vyhlášen velký skok. V demografické oblasti je charakteristic-

ký vyhlášením Mao Ce-tunga o bohatství, které se nachází v lidském potenciálu Číny. Velký skok měl za následek takové rozrušení ekonomiky, že to vedlo k hladomorům a snad v některých případech i ke kanibalismu. V důsledku velkého skoku zemřelo navíc okolo 30 milionů lidí a tato skutečnost je dokumentována ve zvýšené hrubé míře úmrtnosti v letech 1958–1962 (zvýšila se z úrovně okolo 10 promile na 22 promile v roce 1960, podle některých odhadů dokonce na více než 40 promile). Po kritice velkého skoku dochází k odstraňování napáchaných škod, v roce 1960 pak k vyhlášení velké především proti stranickým kádřím. V demografických datech se prakticky neprojevuje. Pokračuje diskuse o populačním problému, v roce 1976 umírá Mao Ce-tung a Čou En-laj a v roce 1979 je přijata populační politika nařizující všem rodinám mít pouze 1 dítě.

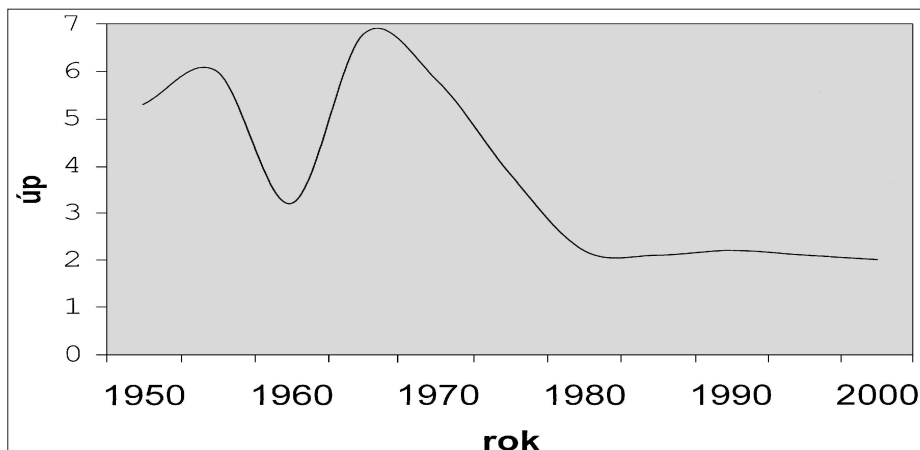
Výsledky sčítání lidu z roku 1953, které upravily předcházející odhady téměř o 100 milionů obyvatel, byly uveřejněny až v roce 1957. Pak však opět nastala doba utajování nejen počtu obyvatel, ale i počtu zemřelých a narozených. Existence dalšího sčítání v roce 1964 byla potvrzena až v roce 1980, odkdy je také k dispozici více demografických dat. V letech 1950–1980 byl zpočátku průměrný roční přírůstek v Číně 1,9 procenta (hrubá míra porodnosti 37 promile a hrubá míra úmrtnosti 18 promile při naději dožití při narození 48 let a úhrnné plodnosti 4–5 dětí). V důsledku zlepšení úmrtnostních poměrů se koncem tohoto období zvětšil na více než 2 procenta (při naději dožití 57 let i snížení úhrnné plodnosti na méně než 3 děti bez přihlídnutí k výše uvedenému výkyvu v letech 1958–1962). V roce 1979 pak dochází k dalšímu drastickému nátlaku na čínskou rodinu vydaním příkazu, aby se omezily na jedno dítě. Druhá fáze demografické revoluce již od roku 1970 probíhá (v první fázi došlo ke zlepšení úmrtnostních poměrů, v druhé dochází ke snižování úrovně plodnosti), její průběh byl však uspišen čínskou populační politikou.

Demografickou revolucí chápeme přechod od extenzivního typu demografické reprodukce, kdy se mnoho dětí rodí a značný podíl z nich se nedožívá dospělosti, k typu intenzivnímu, kdy se málo dětí rodí a prakticky

všechny se dožívají vysokého věku. Tento proces je obdobou jiných procesů, kterých se účastní lidé, jako např. revoluce průmyslové, vzdělávací, emancipační, lékařsko-medicínské, vědecké, informační, druhé zemědělské, v rozmístění obyvatelstva apod. Je součástí širšího procesu, který bychom mohli nazvat globální revolucí moderní doby a jenom v rámci tohoto širokého procesu je pochopitelný a vysvětlitelný. V převážně zemědělské Číně došlo po druhé světové válce nesporně k vytvoření některých předpokladů k nastoupení tohoto procesu (např. zlepšení úmrtnostních poměrů), ale neexistoval dostatek impulsů k tomu, aby se lidé sami rozhodovali k omezení počtu svých dětí. Demografická revoluce je univerzální proces, ke kterému postupně dochází u všech populací světa (je aplikován např. při výpočtech světových populačních prognóz). V rozvojových zemích je pravidlem, že na podmínky počátku a průběhu tohoto procesu působí vnější podmínky (např. pomoc vyspělých zemí v oblasti zdravotnictví, která snižuje úroveň úmrtnosti, avšak nepůsobí na plodnost. Může se naopak stát a není to ojedinělý případ, že v důsledku zlepšení zdravotní situace žen i životní úroveň se úhrnná plodnost ještě dočasně zvýší). To byla právě situace čínského venkova, kde tradice působila na udržení vyšší úrovně plodnosti, navíc racionálně zdůvodněná potřebou dětské práce v zemědělství a potřebou zabezpečení ve stáří.

Další, v pořadí třetí moderní sčítání bylo uskutečněno v roce 1982. Ukázaly se sice jasné trendy snižování úrovně plodnosti a dalšího zlepšování úmrtnostních poměrů, ale cílů populační politiky nebylo dosaženo. Ty byly však stanoveny velmi náročně. V roce 2000 neměl počet obyvatelstva přesáhnout 1,200 mil. osob a přirozený přírůstek se měl přiblížit nule (týká se počtu obyvatelstva včetně Tchaj-wanu, Hongkongu a Macaa). Praxe omezení počtu dětí se stala povinností manželů podle zákona. Byl vytvořen důsledný systém kontrol narozených dětí, a dokonce se sledoval na nejnižší úrovni místních autorit i počet dětí. Kromě ekonomického postihu rodin s více dětmi to vedlo až k nuceným sterilizacím a ukončování těhotenství. Důsledkem bylo utajování narozených dětí před místními autoritami. Odpor zejména venkovského obyvatelstva vedl v roce 1984 ke zmírnění tohoto tlaku; podíl manžel-

Graf: Vývoj úhrnné plodnosti v Číně v letech 1950–2000

Půl století podivného příměří

Situaci na Korejském poloostrově jsme si zvykli vnímat jako něco zvláštního, mimořádného a jako podivnou politickou, sociální a koneckonců i kulturní anomálii, které sice současný svět příliš nerozumí, ale na druhé straně to zas nikoho příliš nevzrušuje. Teprve oznámení zpravodajských služeb v roce 1994, že Korejská lidově demokratická republika vyvíjí nebo je schopna vyrobit nukleární zbraně, obrátilo světovou pozornost ke Korejskému poloostrovu a později ovlivnilo i rozhodnutí amerického Kongresu při schvalování vojenského rozpočtu.

ství, kterým bylo povoleno mít dvě děti, se z 10 procent v roce 1984 zvýšil na 50 procent v roce 1986; úhrnná plodnost se zvýšila na kontinentě nad hodnoty zjištěné na Tchaj-wanu, kde se podobná malthusiánská politika ne-realizovala. Z toho je zřejmé, že zakončení procesu demografické revoluce musí obyvatelstvo a všichni jedinci vnímat jako rozhodnutí, které sami přijali. Jinak se při uvolnění tlaku obyvatelstvo navrátí k minulé praxi. To však již není pravděpodobné i při současném uvolňování politického tlaku a určité liberalizaci, jak je patrné z grafu vystihujícího vývoj úhrnné plodnosti od roku 1950. V Číně používá 84 procent vdaných žen ve věku 15–49 let antikoncepci, 83 procenta žen moderní antikoncepci, což je více než ve většině evropských a ostatních demograficky vyspělých zemích (zemích po zakončené demografické revoluci). Čína je také první zemí, kde k ukončení demografické revoluce došlo při vysoém podílu venkovského obyvatelstva (38 procent v roce 2002) a při relativně nízkém hrubém domácím produktu (3920 USD v roce 2000 v paritě kupní síly). Podle nově počítaného indexu vystihujícího stadium demografické revoluce a založeném na hrubém domácím produktu, úhrnné plodnosti a podílu venkovského obyvatelstva se Čína zařadila v Asii hodnotou blízkou jedné hned za Japonsko, Jižní Koreu, Hongkong, Singapur a Malajsii, když ještě v roce 1960 byla na úrovni Thajska, Filipín a Indonésie a zaostávala za Srí Lankou.

I když je nutno chápat problémy Číny s tak početným obyvatelstvem, prosazování neo-malthusiánské populační politiky má také řadu nepříznivých důsledků. Při tradiční preferenci chlapců a možnosti zjistit pohlaví plodu v rané fázi těhotenství vedlo k přednostnímu ukončování těhotenství s předpokládaným narozením dívky. Někde došlo k obnově staré tradice zabíjení narozených dívek údajně z „eugenických“ důvodů nebo k jejich odkládání. Index maskulinity narozených druhého pořadí se zvýšil mezi lety 1982 a 1989 ze 105 na 122 a u třetího pořadí ze 109 na 131. Tato situace nemusí být jen důsledkem čínské populační politiky, neboť se s ní setkáme i v Jižní Koreji, která malthusiánskou politiku neprovozuje. Stejně příčiny má i nadúmrtnost malých dívek předškolního věku, která u jiných populací neexistuje. Z dlouhodobého hlediska bude mít populační politika jednoho dítěte nepříznivé důsledky pro urychlení procesu demografického stárnutí a bude vytvářet nerovnováhu pohlaví při uzavírání sňatků. Lze si těžko představit, že by podobná politika byla prosazována u jiné populace než v Číně, kde je obyvatelstvo tradičně poslušné rozhodnutí vlády.

pavlik@natur.cuni.cz

Použitá literatura

The Determinants and Consequences of Population Trends. UN NewYork, 1953.

Krejčí, J.: Postižitelné proudy dějin. Praha Slon 2002.

Linge, G. J. R., Forbes, D. K. (eds): China's Spatial Economy, Oxford University Press, Oxford 1990.

Population et Société, Numéros 154 (1982), 180 (1984), 207 (1986), 331, 332 a 337 (1998). INED Paris.

V té době, opět jen zdánlivě paradoxně, sklízel v soulských kinech úspěchy film *Ibišek rozkvetl*, který zhlédly miliony diváků a jeho literární verzi si z tehdejších 44 milionů Korejců koupilo víc než 4 miliony.¹⁾ Jeho příběhem byla fikce o tom, jak se někdy v druhé polovině 70. let 20. stol. dohodl tehdejší jihokorejský prezident generál Pak Čong-hi se svým severokorejským protějškem Kim Il-songem na společné výrobě atomové pumpy, kterou pak chtěli použít k zničení svého odvěkého společného nepřítele – Japonska. Záměr prohlédla jedna z amerických služeb, která projektu s krycím názvem *Ibišek rozkvetl* nepřála a nechala zavraždit jihokorejského prezidenta, potom korejského nukleárního fyzika, který se snažil uloupit tajemství této výroby ve Spojených státech a celý projekt tím neslavně skončil. Rodina domněle zavražděného vědce agenty CIA sice okamžitě protestovala, a dokonce se soudila proti, podle jejího názoru, hanlivému nařčení, ale ukázalo se, že onen fyzik skutečně zemřel někde v Texasu při dopravní nehodě, která byla ledabyle vyšetřena. Také jihokorejský prezident generál Pak byl zavražděn jedním ze svých osobních strážců, o němž vyšlo najevo, že byl agentem americké CIA. Příběh tedy měl všechny náležitosti rodící se politické legendy, a to jen ukazuje na to, že prostředí, ve kterém se legendy mohou rodit, je vždy trochu závislé na mimořádných okolnostech, a že tedy Korejský poloostrov může také být místem zrodu politických fikcí nebo mýtů.

Ve stejné době muselo více než 20 tisíc vojáků speciálních služeb obsadit univerzitní kempy, protože po dlouho očekávané, ale přece jen trochu náhlé smrti Kim Il-songa mladí Jihokorejci, jako by zapomněli na hrůzy korejské války, vyšli demonstrovat svou solidaritu se severními Korejci, proti *imperialistickému rozdělení poloostrova* a k překvapení světové veřejnosti pálili americké vlajky a spálali Američanům mnohem intenzivněji než svým komunistickým nepřátelům na severu. V kempech, kde se soustřeďuje politický život studentstva, se ale také připravovali o sobotách a nedělích vojenskou službou povinní Korejci na možný útok ze severu.

Nemusíme se ani vracet do let korejské války, abychom si uvědomili rizika, kterým je jižní část poloostrova vystavena v případě útoku konvenčními nebo nukleárními zbraněmi.

V soulské městské aglomeraci je více než 15 milionů obyvatel Korejské republiky a v jejím nejlidnatějším středu více než 10 milionů. Tato třetina obyvatel celé Korejské republiky žije ve vzdálenosti asi 35 km od nejisté hranice, kterou od vyhlášení příměří tvoří s malými odchylkami 38. rovnoběžka. Hlavní město země je tedy dosažitelné při útoku konvenčními zbraněmi za několik hodin nebo dokonce minut, při útoku nukleárními zbraněmi je třetina obyvatel země prakticky bez obrany.

Případné boje na frontách podobných oněm z let 1950–1953 by asi ani v současnosti nebyly příliš odlišné. Korejský poloostrov je hornatá krajina s horami od tisíce do 1400 m nad mořem, nejvyšší hory jsou na jihu okolo 1600, na severu přes 2000 m. Tyto hory začínají přímo na mořském pobřeží, jejich údolí jsou velmi hluboká, zimy kruté a léta horká. Silniční síť jen na jihu země tvoří systém dálnic, ale ty jsou hlavně ve velkých městech a v jejich bezprostředním okolí. Obranná zařízení od malých betonových kulometných hnízd až po tunely provrtaná pohoří jsou po celé zemi a na každém vyšším kopci nebo temenu hor je pozorovatelna, radary či jiná vojensky použitelná naváděcí nebo odposlechová technika.

Případný útok tedy může být veden proti velkým městům, ta jsou ale jen na jihu (kromě dvou, tří na severu) a metody partyzánského způsobu boje podle učení Mao Ce-tunga, kterému se Evropě umíme vysmívat, jsou všední realitou, s níž počítají i příslušníci americké armády. Těch je na území Korejské republiky asi 38 tisíc s asi 8 tisíci civilního personálu nějakým způsobem souvisejícím s potřebami armády. To nejjednodušší rozdělení úkolů je, že příslušníci americké armády kontrolují vzdušný prostor, s výjimkou demilitarizovaného pásma, ale dosah jejich zařízení dnes je tak velký, že dokáží kontrolovat i podstatnou část území Severní i Jižní Koreje. Armáda Korejské republiky pak sleduje pozemní cíle, případně pohyb na mořích, a její povinností je také kontrolovat celé území státu z hlediska možné infiltrace severokorejskými agenty.

Ačkoli se toho příliš mnoho neví o severokorejských obranných nebo útočných systémech, je zřejmé, a jeji podobnost jako kdysi ve Vietnamu je země protkána soustavou podzemních tunelů, v nichž může být ukryto cokoli. Na kvalitu zbraní včetně zbraní hromadného ničení se usu-

zraje obvykle spíše z odhadů finančních prostředků, které země vydává na nákup, vývoj nebo výrobu zbraní, a podle zemí, kde se je snaží získat.²⁾ Ale podobně jako na jihu, je země nedobytná s výjimkou městských center a v nich většina vojenských zařízení není umístěna. Považba severokorejské výzbroje, jakkoli je vysmívaná pro svou zastaralost a technickou nedokonalost, je dostatečně masivní, aby mohla budít obavy u potenciálních cílů možné agrese.

Jednodušší je sledovatelná diplomatická aktivita obou zemí a z ní se také obvykle usuzuje na povahu režimu na severu stejně jako na jihu. Také zahraniční politice obou částí rozděleného poloostrova dominují důsledky korejské války ještě dnes po rozpadu bipolarity, který tak citlivě dokážeme v Evropě zaznamenávat. Z hlediska Korejského poloostrova bylo sice v padesátých letech rozhodující napětí mezi USA a SSSR, ale hned od konce let padesátých se projevoval v diplomacii obou korejských států problém sino-sovětských vztahů. Zdálnivě jednoznačné se to zdá být v KLDLDR, kde komunistický režim vytvořil specifickou formu stalinismu, komunistického systému bez Komunistické internacionály a světové revoluce. Tedy s vlastními a ze zahraničí neimportovanými stranickými kádry, které jsou ještě dnes v některých evropských postkomunistických zemích důležitou součástí nových politických elit.

Zajímavější je povaha korejsko-amerických vztahů, které měly dobu dobývání, paternalismu a ekonomické stimulace hned od počátku rozdělení poloostrova v roce 1948. Málokdo si dnes vzpomene, že existovaly korejsko-americké rozpory ve vojenské i mezinárodní politice už od dob uzavírání příměří a že autoritativní režim na jihu Koreje se začal pomalu proměňovat až na začátku 90. let 20. století. Do té doby se snažil získat pověst demokracie, ale bylo to velmi obtížné. V zemi se pravidelně konaly volby, lidé, na rozdíl od severní Koreje, se mohli svobodně pohybovat doma i v zahraničí (kromě cestování do severní Koreje, které bylo považováno za trestný čin nebo odsouzeníhodné až na pět let), ale až do roku 1988 měl režim povahu vojenské skupinové diktatury kombinované s diktaturou osobní. V zemi existoval institut referenda, které, když bylo třeba, umožňovalo mužům silné ruky vládnout jakkoli dlouho. Země byla nejprve předmětem exploatace japonskými korporacemi a finančními rodinami, později si získala jistou autonomii, ale japonský ekonomický vliv je tam zřejmý až dodnes. Autoritativní režim samozřejmě pomáhaly udržovat také neustálé hrozby z ČLR a ze severu, které se neomezovaly jen na obvyklé čínské verbální eskapády, ale v případě KLDLDR měly podobu penetrace a infiltrace do různých politických, vojenských, bezpečnostních a ekonomických struktur.

Charakteristické byly také způsoby převzetí moci, které až do roku 1988 měly podobu násilného převzetí moci nebo dokonce politické vraždy. Nicméně proces tranzice, který má počátek v době nástupu prezidenta Ro Tchä-ua do úřadu v roce 1988, byl podstatně ovlivněn tlakem Spojených států a znamenal oživení proamerického nálad nejen mezi vojenskými a politickými elitami, ale i mezi částí obyvatelstva.

Situace v KLDLDR, která je nám v novinářském second-handu popisována zcela jednoznačně jako stalinistické panoptikum, nebyla

v době podpisu příměří nijak zvlášť odlišná. Země zničená válkou, s odhadnutými ztrátami až čtvrtiny civilního obyvatelstva a s rozvrácenou ekonomikou se od začátku 60. let orientovala na svou vlastní ekonomickou soběstačnost, ačkoli ta byla často saturována zdroji z ČLR. Princip mobilizace společnosti, respektive mobilizace mas, se postupně stával jediným a hlavním principem řízení země a celé její ekonomiky a podobně jako v té době v ČLR společnost získávala paramilitární povahu. Motivace se stále více vytrácely a systém ustrnul na vybalancovaném státotranickém modelu, jehož mocenskými složkami byly armáda, bezpečnostní služby, stranická a státní byrokracie. Problém postupného uzavírání se před světem, který byl v blízkém i vzdáleném zahraničí považován za zničitelný, nebyl ovšem ani v jedné z Korejí ničím novým a poloostrov, z něhož nikdy nevyrazila po souši nebo mořích žádná armáda za nějakým výbojem a který byl spíše jen objektem cizího dobytí, se svému vzdalování od ostatního nijak mimořádně nepodíval.

Teprve 90. léta 20. století však přinesla téměř převratné změny. Konflikt mobilizačního a motivačního principu dopadl vítězně pro motivace a napojení korejské ekonomiky na ekonomiku světovou prohloubilo propast mezi sever a jihem. Obsolentní severokorejský režim se soustřeďoval na vyřešení otázky nástupnictví, které, jak tradičně v orientální despocii je zvykem, bylo skryto za kulisy slavnostních přehlídek, sjezdů, zasedání a defilé neznámých postav na politicky zšedělém horizontu. Zatímco na jihu se protestovalo proti nedostatečné demokratičnosti jihokorejského režimu, a protesty byly někdy více než dramatické, na severu probíhal boj o politickou moc v úzké skupině vojenských, policejních a stranických byrokratů. Bez ohledu na prohlubující se ekonomické rozdíly mezi severem a jihem začala vztahům mezi oběma korejskými státy od poloviny 90. let 20. století dominovat otázka rozdělení země a snaha o překonání nebo alespoň zmírnění jeho důsledků.

O vývoji politického systému na severu je opět málo zpráv, ale na jihu, kde se rychle vzdělávala nová politická elita v duchu toho, co se nazývalo americkou demokracií (nebo demokracií v Americe), se začaly intenzivně studovat německé zkušenosti z období sjednocování východu z západu, a dokonce i zkušenosti československé a jugoslávské z let rozpadu těchto států.

Otázka demokracie (v Koreji bychom mohli ovšem bez obav hovořit o řízené demokracii) se studovala v souvislostech s přechodem k demokracii, ale také jako historicko-komparativní analýza různých modelů politického uspořádání v Asii. Obvykle se neopomínaly konfuciuské tradice korejské politické kultury, dědictví autoritativních režimů, ale zejména problém modernizace a růstu hospodářské prosperity, jež se dostala do kritického období v druhé polovině devadesátých let 20. stol. V té době přicházely z KLDLDR útržkovité zprávy o změnách politiky v souvislosti s generační změnou elit, ale pravdě odpovídajících informací bylo mimořádně málo. Jen v souvislostech s jednáním o dialogu, který měl vést k sjednocení Koreje, bylo možné pozorovat, že tento dialog neprobíhá jen v rovině emocí nebo přání, ale že má také své ekonomické pozadí. Na konci devadesá-

tých let se zdálo, že jde jen o otázku času nebo dobré či nedobré vůle americké administrativy, ale postupně všem docházelo, že sjednocení bude také mít svou materiální a morální cenu. Otázka, co dělat se starými elitami, se zdála být na jihu nevyřešitelná a bez ohledu na mezinárodní souvislosti byla největší brzdou očekávaného sjednocení.

Korejský pokus o demokracii, a je třeba o něm uvažovat nejen na jihu, ale i na severu, má své limity, které jsou dost dobře srovnatelné. Musíme se ovšem vyvarovat hledání ideologií, protože ty v obou zemích jen vizuálně dominují. Dokonce i komunismus zmobilizovaných mas na severu je stejným klamem jako demokratická participace na jihu, ale všemocná armáda, byrokracie a bezpečnostní služby jsou zřejmě pro demokracii bariérou nevýšší.

Od roku 1948, kdy byl Korejský poloostrov z vůle velmocí rozdělen na severní a jižní část, prošly obě neradostnými dějinami. Korejská válka stála celkem asi 6,5 milionu lidských obětí, z nichž téměř dvě třetiny byly oběti civilní. Když v roce 1953 bylo válčícími stranami podepsáno příměří, byla země v ruinách a spálená tak, že až na výjimku Pusanského perimetru ještě dnes zde nelze najít vzrostlé stromy. Od roku 1988 se objevily první náznaky spolupráce mezi oběma částmi země a v roce 1991 se obě Koreje staly členy OSN. V roce 1990 se poprvé sešli ministrští předsedové obou zemí, aby *přispěli k táni silné vrstvy ledu nedůvěry*. A stanovili si také opatrnou zásadu, že *národního sjednocení nemůže být dosaženo vnucováním ideologie a myšlenek druhým*.³⁾

Asijská politická kultura mimořádně oplývá metaforami a obrazy připomínajícími starodávnou minulost stejně jako současnost. Ale přece jen se zdá, že panoptikální není jen bronzová socha Kim Il-songa viditelná z pozorovatelny OSN v Pchamundžonu, ale spíše to, že ještě dnes, půlstoletí po podepsání příměří rozsáhlý aparát OSN, pod jejíž patronací na bojištích korejské války bojovalo a k jejímu ukončení došlo, nepomohl ani k tomu, aby se více než 10 milionů lidí na obou stranách 38. rovnoběžky dovědělo, kde jsou nebo zda ještě jsou jejich příbuzní a mohli se s nimi sejít někde mimo vyhrazené prostory politické turistiky.

Padesát let po ukončení korejské války je snad už také čas se zeptat, kdo je za toto nejdelší příměří v dějinách naší doby odpovědný a zda severokorejský strašák neslouží znovu jen militarizaci politiky a zbavování se odpovědnosti za osudy lidí vzdálených jen několik hodin letu dopravním nebo bombardovacím letadlem a dosažitelným komunikačně už i rychlostí světla.

¹⁾ Ibišek (mugungwa) je korejská národní květina, symbolizující soudržnost rodiny.

²⁾ Viz detailní přehledy nákladů in Sung Chul Yang: *The North and South Korean Political Systems. A Comparative Analysis*, Seoul Press and Westview Press 1994, ss. 697–742.

³⁾ Sang-Yong Choi (d.): *Democracy in Korea: Its ideals and Realities*, Seoul Press 1997 nebo Zbořil, Zdeněk: *Pokus o novou úlohu Korejské republiky v pacifické oblasti*, in *Mezinárodní vztahy 2/1994*, ss. 71–79.

„Jedna země a dva systémy“:

Experiment plný paradoxů

Drama, které se nekonalo

MARKÉTA MOORE

Když podle britsko-čínské dohody přešel 1. července 1997 Hongkong pod čínskou správu, světová média vyslala na místo více než 8000 novinářů, aby zdokumentovali konec slavné éry britského kolonialismu. I když vezmeme v úvahu, že Hongkong je jedním z center globálního kapitalismu, z hlediska světové politiky stojí na periférii. A tak se nabízí otázka, proč média přisoudila aktu předání bývalé kolonie tak kolosální význam.

Média konstruovala předání Hongkongu Číně jako událost symbolizující střet dvou protikladných světů: Hongkong, bašta studené války v jihovýchodní Asii, se vracel do náruče Číny, konstruované jako nevyzpytatelná země s velmocenskými ambicemi a komunistickou ideologií. Novináři očekávali drama, druhý Tchien-an-men, a to především v souvislosti se vstupem čínské lidové osvobozené armády na hongkongské území. Nejlépe shrnul ideologicko-sentimentální dimenzi aktu předání Hongkongu Thomas Friedman, komentátor listu *New York Times*: „...není to jen kousek Západu, který je vrácen zpět Východu,“ ale také „kousek budoucnosti, který je vrácen zpět minulosti.“⁽¹⁾

V podobném duchu se nesly i mnohé ekonomické analýzy z 90. let, které předpovídaly brzký konec prosperity Hongkongu pod čínskou správou.⁽²⁾ S obavami z budoucnosti se ztotožnili i příslušníci hongkongské střední třídy a mezi červencem 1989 a červencem 1997 emigrovaly tisíce rodin do Kanady a Austrálie. Strach z Číny ale neměl v Hongkongu dlouhého trvání. Hladký přesun kolonie pod čínskou správu v roce 1997 a především zachování tržního prostředí společně s politikou nezasaňování ze strany Číny přispěly k zažehnutí obav místních obyvatel, zastavení exodu střední třídy, a dokonce i k postupnému návratu novopecených emigrantů.⁽³⁾

V porovnání s Čínou se Hongkong stále těší z mnoha pozůstatků zavedených britskými kolonialisty, a to především na asijské poměry unikátní svobodě projevu, vyznání a shromažďování. Zachováno zůstalo i poměrně transparentní právní a podnikatelské prostředí, nezávislé soudy a finanční instituce spolu s nízkou úrovní korupce. Po přechodu pod čínskou správu nedošlo k okamžitým dramatickým změnám, ale, jak bude uvedeno níže, jisté události dávají tušit pozvolné a jemné ladění hongkongských houslí na čínskou notu. Největším paradoxem ovšem je, že oproti původním očekáváním se toto ladění neděje z příkazu nejvyššího dirigenta v Pekingu, ale probíhá pod taktovkou snaživé hongkongské administrativy.

Hledání identity a formování politické loajality

Přes úspěšný „návrat“ do Číny dnes Hongkongčané stále tápou v otázkách své identity. Kul-

turně a historicky se cítí být součástí Číny, ale současně se pyšní kapitalistickým know how a rozdílnými společenskými normami a uspořádáním. Profesor sociologie Lau Siu-kai tvrdí, že Peking musí být trpělivý, protože „srdce obyvatel Hongkongu se do Číny ještě nevrátila.“⁽⁴⁾

Současně s objeováním svých čínských kořenů začínají Hongkongčané diskutovat o pojmech dříve neznámých, jako například národní uvědomění nebo vlastenectví. Tyto otázky mají své důležité politické implikace, které vyplynuly na povrch především v souvislosti s připravovanou legislativou týkající se podvracení a rozbití republiky (rozuměj Číny), pobuřování, ochrany státního tajemství a velezrady.⁽⁵⁾ Do veřejné diskuse okolo nové legislativy, která proběhla v Hongkongu v posledních třech měsících roku 2002, se promítly složité otázky spojené s definováním národní bezpečnosti a vztahu mezi Čínou a Hongkongem. Projevily se tu zásadní rozpory v pojetí jednotlivých zákonů a jejich formulaci – například to, co je v Číně považováno za ochranu státního tajemství, je právníky v Hongkongu interpretováno jako omezení práva na informace, postih pobuřování je chápán jako možný zásah do svobody projevu atd. Jednoduše řečeno, odborná a laická veřejnost v Hongkongu vyjádřila obavy, že nový zákon je potenciální hrozbou pro základní lidská práva a svobody.

Proč vlastně byla po více než pěti letech, během nichž Hongkong neprojevil žádné separatistické tendence, otevřena otázka ochrany národní bezpečnosti? Článek 23 hongkongské miniústavy (Basic Law) praví, že Hongkong má povinnost přijmout vlastní zákon o národní bezpečnosti, ale nespecifikuje blíže termín přijetí ani podobu zákona. Proto v souvislosti s přípravou legislativy zaráží především spěch, se kterým se hongkongská vláda vrhá do náročného úkolu. Arogantní způsob, jakým návrh nového zákona představila, a především ignorování nesouhlasných názorů a zlehčování připomínkového řízení, se staly terčem kritiky. A jelikož hongkongská veřejnost nemá mnoho formálních prostředků, kterými by mohla dát najevo svou nespokojenost, vyšli Hongkongčané do ulic. Demonstrace v polovině prosince 2002 se účastnilo více než šedesát tisíc lidí a podle komentátorů se jednalo o největší protestní shromáždění od června 1989.

Jedna země, dva systémy a federální model

Podívejme se nyní na samotný zdroj všech čínsko-hongkongských paradoxů, koncept „jedné země a dvou systémů“, pod jehož střechou se podařilo spojit neslučitelné. Myšlenka pochází z dílny architekta čínských reforem Teng Siao-pchinga, který měl při její formulaci na srdci především mí-

rové připojení Tchaj-wanu. Až později se jeho pozornost obrátila na Hongkong a Macao. Zatímco v případě Tchaj-wanu zůstává tento model politiky neprůchodný, v případě Hongkongu a Macaa se stal základem pro původně nemyslitelné znovupřipojení území s rozdílným ekonomickým a politickým systémem. Pro čínskou administrativu je důležité ukázat, že „jedna země, dva systémy“ fungují nejen na papíře, ale i v praxi. Úspěch tohoto experimentu v Hongkongu a Macau by zvýšil šance Číňanů na jednání s Tchaj-wanem.

Čínští intelektuálové a Tengovi žáci později patriarchovu ideu rozšířili a přišli s myšlenkou federálního modelu jedné země a mnoha systémů, který by mohl zahrnovat také Tibet a Sin-ťiang a dokonce i některé čínské provincie. Například provincie ve střední a západní Číně nemají své zastupce v čínském politbyru a ve stejné situaci je i nejobhatší provincie Kuang-tung na jihu Číny. Federální model by jim, teoreticky vzato, mohl otevřít cestu k podílu na moci.

Jak už bylo naznačeno, navzdory dramatickým popisům vstupu čínské osvobozené armády (PLA) na hongkongské území v červenci 1997, zůstává její přítomnost v Hongkongu spíše symbolická. Z určitého pohledu by se dalo říci, že se model „jedné země, dvou systémů“ daří úspěšně naplnit. Jedním příkladem za všechny může být případ profesora Li Šao-mina. Ten přednášel na hongkongské City University a během jedné ze svých studijních cest do Číny byl zatčen, obviněn ze špionáže, uvězněn a poté vyhoštěn do USA. Po skončení celé anabáze se usvědčený „špión“ Li Šao-min vrátil do Hongkongu a mohl pokračovat ve své práci na univerzitě. Dalším příkladem jsou členové kontroverzního hnutí Fa-lun-kung, které bylo Čínou označeno za nebezpečnou sektu. Ačkoliv jsou jeho stoupenci v Číně pronásledováni, v Hongkongu mohou zatím působit bez větších překážek.

Tyto ojedinělé pozitivní příklady ale nestačily na oslabení nedůvěry Tchaj-wanu. Emocionální pouto k Číně tam s každou novou generací slábne a na jeho místo nastupuje důraz na odlišnosti a politickou nezávislost. Posilování nové tchajwanské identity, která se vymezuje vůči Číně,⁽⁶⁾ profílance tchajwanského jazyka a politické prostředí utvářené vládnoucí stranou DPP, která otevřeně podporuje nezávislost ostrova,⁽⁷⁾ odsouvají aplikaci Teng Siao-pchingova konceptu do sféry zbožných přání. Na rozdíl od Hongkongu a Macaa, bývalých koloniálních subjektů bez národní identity, které po návratu pod čínskou správu mohou toto vakuum vyplnit identitou čínskou, na Tchaj-wanu se *de facto* vyvinul pocit tchajwanské národní příslušnosti, která dosud nebyla vyhlášena a potvrzena *de iure*. Podle politických analytiků by v této situaci mohl Tchaj-wan přistoupit pouze na model volné konfederace s Čínou, který je ovšem nepřijatelný pro čínskou stranu. A Tchaj-wan, který díky obrovským investicím v Číně spěje k ekonomické závislosti na mocném sousedovi, neopomene využít každé příležitosti k proklamování svého postavení nezávislé politické entity na mezinárodní scéně.⁽⁸⁾

Tápající hongkongská administrativa

Podle mnoha politických komentátorů dělají pekingský vůdci dojem, že respektují hongkongskou miniústavu, která Hongkongu garantuje „vysoký stupeň autonomie“ a zachování kapitalistického systému i životního stylu po 50 let, tj. do roku 2047. Paradoxně největším nebezpečím hongkongské autonomie se zdá být představitel Hong-

kongu Tung Chee-hwa, který ve své snaze uhodnot a plnit tajná přání pekingských vůdců sám aktivně autonomii Hongkongu omezuje.⁹⁾

Když Tung Chee-hwa v červenci 1997 vystřídal ve funkci Chrise Patteny jako první předseda hongkongské samosprávy dosazený Čínou, těšil se poměrně velké podpoře svých spoluobčanů. Bohužel ne nadlouho. Jeho popularita postupně klesala z 60 procent v lednu 1998 na 38 procent v dubnu roku 2000¹⁰⁾ a 33 procent v roce 2002.¹¹⁾ V průzkumech veřejného mínění Hongkongčané dokonce projevují větší důvěru čínským politikům.¹²⁾ Přestože Tungova klesající popularita dělá Pekingu starosti, podpořila čínská vláda jeho kandidaturu i ve druhém funkčním období, tj. 2002 až 2007.

Politické spektrum Hongkongu se formuje okolo dvou protipólů, tzv. „pro-demokratických“ sil reprezentovaných Demokratickou stranou a „pro-čínských“ sil zastoupených Demokratickou aliancí pro zlepšení Hongkongu (DAB). Zákonodárným orgánem Hongkongu je jednokomorová Legislativní rada (Legco), kterou tvoří 60 poslanců (pouze 20 je voleno přímou volbou). Třicet poslanců vděčí za své zvolení profesionálním organizacím (právníci, lékaři, učitelé, finančníci) a šest je voleno speciálním volebním výborem, jehož osm set členů bylo vybráno organizacemi s pročínským zaměřením (průmyslové a obchodní skupiny a další sektory). Ve volbách v roce 2000 si uchovala náskok Demokratická strana, která má v Legco těšnou většinu, následována DAB a Liberální stranou. Podle článků 45 a 68 hongkongské miniústavy by v Hongkongu měly být v budoucnu zavedeny všeobecné volby guvernéra i poslanců Legco. Pro cestu k těmto změnám byl stanoven jako mezník rok 2007, ale veřejná diskuse na toto téma zatím nebyla otevřena.

Do druhého funkčního období nastoupil Tung Chee-hwa s novým týmem čtrnácti osobně vybraných ministrů vázaných tzv. „systémem odpovědnosti“, což mělo v praxi znamenat, že za svá rozhodnutí budou osobně odpovědní hongkongské veřejnosti. Skeptici však tvrdili, že tato formálně největší politická změna od předání Hongkongu nebude mít velký praktický dopad. Podívejme se nyní, jak se nový systém liší od původního a jak obstál v zatěžkávacích zkouškách.

V prvním funkčním období se Tungův kabinet skládal z profesionálních státních zaměstnanců, které zdědil po koloniální administrativě. Jejich mnohaleté zkušenosti ve státní správě hrály nedocenitelnou úlohu v hladkém přechodu Hongkongu pod čínskou suverenitu. Noví ministři se od státních úředníků liší politickou loajalitou Tungovi, což na jedné straně vedlo ke snížení napětí v kabinetu, ale současně také k vyřadění politické opozice. Funkce ministrů byly nabídnuty jen zástupcům těch stran, které Tunga podporují – pročínské DAB a Liberální straně sdružující podnikatele s politickými ambicemi. Díky ministrům, kteří mají blízký vztah k místní podnikatelské elitě, se dále prohloubilo úzké propojení politických a obchodních kruhů. Podnikatelské zájmy v Číně probudily ve většině hongkongských magnátů vlastenecké city a pomohlo jim stylizovat se do role pekingských příkyvovačů.

Bohužel už několik měsíců po zavedení „systému odpovědnosti“ došlo na slova skeptiků – Tungovi ministři zůstávají nedotknutelní navzdory závažným pochybením a kritice veřejnosti. Za všechny se pozastavme u dvou nejznámějších případů. Ministr pro finanční záležitosti, Federick Ma, jehož rozhodnutí zrušit akcie nízkých nomi-

nálních hodnot vedlo k jejich krachu a vyvolalo paniku na akciovém trhu, byl sice donucen se několikrát veřejně omluvit, ale ve své funkci setrval.¹³⁾ Také důvěryhodnost ministra financí Anthony Leunga vzala za své poté, co se dopustil několika závažných přehmatů. Nejkřiklavějším z nich bylo podezření z konfliktu zájmů, když vyšlo najevo, že si koupil nový vůz jen několik dnů předtím než ohlásil nový rozpočet, ve kterém drasticky zvýšil poplatky za registraci nových aut. I jemu pro zachování postu postačilo posypat si hlavu popelem a slíbit, že už to nikdy neudělá.¹⁴⁾ Hlavní tvůrce „systému odpovědnosti“, Tung Chee-hwa, pochybení svých ministrů omluvil tím, že „nebyla úmyslná“.

Podle politologa Sannyho Lo z Hongkongské univerzity tvoří mocenské těžiště nového Tungova kabinetu vnitřní elita tvořená ministrem financí Anthony Leungem, ministryní spravedlnosti Elsie Leungovou a Donaldem Tsangem. Očekává se, že s diverzifikací politické moci se zintenzivní i mocenský boj mezi elitou, a zejména konkurenční boj mezi potenciálními kandidáty na Tungova nástupce.

Politická bezradnost v tváři ekonomického zemětřesení

Mezi příčinami Tungovy neoblíbenosti v Hongkongu není jen jeho submisivita vůči Pekingu, ale i nekritická podpora poskytovaná spřátelené podnikatelské elitě¹⁵⁾ a politickým oblíbencům.¹⁶⁾ Tung Chee-hwa má minimum politických zkušeností, a proto se často uchyluje k omezování transparentnosti a feudálnímu stylu vládnutí, na který byl zvyklý při vedení rodinného obchodního impéria. K jeho často kritizovaným vlastnostem patří také nedostatek vůdčích schopností a nedostatek vize spolu se špatnou komunikací s veřejností a médií.

I když se Hongkong v devadesátých letech těšil ekonomickému růstu, Tung Chee-hwa se krátce po převzetí moci ocitl uprostřed nečekaných ekonomických potíží. Je otázkou, nakolik mohl svými schopnostmi uchránit Hongkong před negativním dopadem asijské ekonomické krize na sklonku roku 1997 a prudkým poklesem cen nemovitostí, které se propadly až o 60 procent. Právě trh s nemovitostmi byl po léta jedním z pilířů hongkongské ekonomiky a Tungův nešikovně načasovaný slib z července 1997 (kdy Hongkong od ekonomického propadu dělilo několik měsíců), že spustí masivní bytovou výstavbu a v dohledné době zajistí dostupné bydlení pro všechny, vyslal trhu negativní signál. Tung Chee-hwa později za změněné ekonomické situace od svého slibu upustil, ale bohužel „zapomněl“ tuto změnu plánu oficiálně ohlásit.

Koncem 90. let se hospodářský růst Hongkongu dlouhodobě pohyboval okolo jednoho až dvou procent a spolu s rostoucí nezaměstnaností, deflací a rozpočtovým deficitem indikoval zhoršující se stav hongkongské ekonomiky. Snahy hongkongské vlády o zvrácení negativního trendu byly zřejmě dobře míněné, ale přinejmenším kontroverzní, jako například první vládní intervence na hongkongské burze v roce 1998, která sice přinesla okamžitý benefit, ale z dlouhodobé perspektivy měla negativní následky.

V březnu tohoto roku postihla hongkongskou ekonomiku další rána v podobě infekčního onemocnění dýchacích cest známého jako SARS. Následné varování Světové zdravotnické organizace před cestami do Hongkongu a jižní Číny mělo vážný dopad především na místní letecké společnosti, maloobchod a turistický průmysl, který ročně při-

nášil do hongkongské pokladny okolo 80 miliard HKD. Na základě těchto skutečností snížily některé mezinárodní společnosti své odhady ekonomického růstu Hongkongu pro tento rok.

Postoj Číny k Hongkongu

Čínskému vedení působí starosti jak ekonomický propad bývalé kolonie, tak i nerozhodná hongkongská vláda, která se potácí od jedné krize ke druhé a jejíž popularita stále klesá. Čína podporuje Hongkong ekonomicky, například tím, že povolila čínským turistům návštěvy Hongkongu (turisté z pevninské Číny jsou dnes největším hnačím motorem hongkongského turistického ruchu). Také firmy vlastněné státem mohou v Hongkongu zakládat své pobočky.

S nedávnou výměnou čínského vedení se ale postupně mění i celkový přístup nejvyšších čínských míst k Hongkongu. Vztah odstoupivší třetí generace čínských vůdců k Hongkongu měl silný psychologický podtext. Znovupřipojení Hongkongu k Číně v sobě mimo jiné neslo i otázku národní hrdosti a zachování tváře, které se projevovalo v silné vůli udělat všechno pro to, aby Hongkong pod čínskou vlajkou prosperoval stejně jako pod tou britskou koloniální. Hlavní důraz byl kladen na zajištění kontinuálního vývoje kapitalistického Hongkongu i přesto, že se stal součástí socialistické Číny. Mantrou čínských vůdců bylo zachování společenské stability a minimální systémové změny, i když s přechodem pod čínskou správu bylo provedení určitých změn nezbytné. Skloubení dvou systémů do jedné země mělo provázet naplnění hesla „hongkongští lidé spravují Hongkong“.

Noví čínské vůdce čtvrté generace nesdílejí historicko-emozionální zátěž svých předchůdců a nepovažují úspěch Hongkongu za otázku čínské „národní cti“. Hongkong chápou spíše jako jedno z čínských měst a předpokládá se, že mu nebudou věnovat tolik pozornosti jako jejich předchůdci.

Závěr

Hladký průběh předání Hongkongu Číně bylo vítězství pragmatismu nad dogmatismem. Přesto je třeba si připomenout, že toto vítězství se zrodilo ze složitých čínsko-britských jednání provázaných vzájemnou nevráživostí a politickými konfrontacemi. Přechod Hongkongu pod čínskou správu zůstává plný paradoxů. Jedním z hlavních úkolů první vlády bylo vyloučit jakékoliv změny, které by mohly vést k narušení společenské stability. Na druhé straně s přechodem pod čínskou správu a ustavením první hongkongské vlády se zásadně změnil politický status Hongkongu, který se stal zvláštní administrativní zónou (SAR) v rámci Číny. Politické uspořádání Hongkongu vzniklo podivnou kombinací opatření směřujících k zachování, ale současně ke změně původního politického systému.¹⁷⁾

Dalším z paradoxů hongkongsko-čínské soužití je i přání Hongkongčanů dosáhnout co největší ekonomické integrace s Čínou při zachování politické autonomie. Hongkong přenesl do Číny svou manufrakturní základnu a dnes v deltě Perlové řeky podle odhadů zaměstnává pět až deset milionů Číňanů.

Mnozí pozorovatelé vidí jako hlavní chybu na kráse současné hongkongsko-čínské koexistence spíše neschopnost a těžkopádnost hongkongské administrativy než snahu o kontrolu z čínské strany. Právě pasivita a nedostatek invence hongkongské vlády vytvořily politické vakuum, které se sta-

lo pozvánkou pro čínské zasahování a omezování „dvou systémů“ ve prospěch „jedné země“. 18)

¹⁾ Chin-Chuan Lee, Joseph Man Chan, Zhongdan Pan, Clement Y.K. So, *Global Media Spectacle: News War Over Hong Kong* (Albany: State University of New York, 2002), str. 1-3.

²⁾ Robert Freedman, „The Death of Hong Kong“, *Fortune magazine*, 1995. Martin Hála, „Zpět do dračího lůna“, *Respekt*, 9. června 1997.

³⁾ Například v roce 1992 emigrovalo z Hongkongu 66 200 lidí, ale v roce 1999 klesl počet emigrantů na pouhých 12 900. Srovnej Todd Crowell a Julanda Chung, „Death of a bogeyman: fading fears of China are changing the territory's politics“, *Asiaweek*, č. 8, roč. 26, 3. března 2000.

⁴⁾ Chris Yeung, „The experiment continues“, *South China Morning Post*, 26. června 2001.

⁵⁾ Markéta Moore-Mezlíková, „Hongkongská administrativa v tichosti chystá omezení svobody slova“, *Respekt*, č. 5, 27. ledna 2003.

⁶⁾ V březnu 1996 po nástupu Lee Teng-huie k moci se začala psát nová éra tchajwanské historie. Budování tchajwanské identity zasáhlo všechny aspekty populární kultury včetně módy a kuchyně. Srov. David Y.H. Wu, „McDonald's in Taipei: hamburgers, betel nuts, and national identity“ v James L. Watson (ed.), *Golden arches east: McDonald's in East Asia* (Stanford: Stanford University Press, 1997), str. 110-135.

⁷⁾ Frank Ching, „Taiwan or not Taiwan - that is the question“, *South China Morning Post*, 19. května 2002.

⁸⁾ Joe Tang, „Taiwan ridicules the mailandés approach“, *South China Morning Post*, 21. března 2003.

⁹⁾ Jedním z příkladů, kdy se Tung Chee-hwa obrátil na čínský parlament s žádostí o interpretaci hongkongské ústavy, byl případ čínských potomků hongkongských občanů, kteří žádali o povolení k pobytu v Hongkongu. Jejich žádost byla původně zamítnuta, ale v lednu 1999 nejvyšší odvolací soud žádosti vyhověl. Hongkongská právní komunita rozhodnutí interpretovala jako „vítězství hongkongské autonomie, právní nezávislosti, právního řádu a práva jednotlivce“. Čínský parlament rozhodnutí nezávislého hongkongského nejvyššího soudu zrušil v červenci 1999. Srovnej Anthony Spaeth, „So much for autonomy“, *Time Asia*, 31 May 1999.

¹⁰⁾ David Liebold, „Wrong touch“, *Time Asia*, č. 1, roč. 156, 10. července 2000. V létě roku 2000 se sociolog Robert Chung organizující průzkum popularity hongkongského guvernéra dostal pod nepřímý tlak Tungových poradců, kteří se snažili zmanipulovat nelichotivé výsledky. Zveřejnění celého případu a následné vyšetřování nezávislou komisí vedlo k odstoupení zkompromitovaného rektora Hongkongské univerzity, který v případě hrál klíčovou roli.

¹¹⁾ Willy Wo-Lap Lam, „HK'Tung: Down, but back in again“, *CNN.com*, 1. července 2002. www.cnn.com/2002/WORLD/asiapac/east/07/01/hk.tung/index.html

¹²⁾ V Hongkongu byl například velmi oblíben bývalý čínský premiér Ču Žung-ťi.

¹³⁾ Jimmy Cheung, „Minister bows to the pressure“, *South China Morning Post*, 12. září 2002. Jimmy Cheung, „Minister's two apologies in a week fail to satisfy lawmakers“, tamtéž, 17. září 2002.

¹⁴⁾ „Accountability faces a key early test“, *South China Morning Post*, 10. března 2003. Chris Yeung, „Anthony Leung - he's down, but is he out?“, tamtéž, 21. března 2003.

¹⁵⁾ Například projekt výstavby tzv. Cybeportu v hodnotě 1,7 miliardy HKD byl bez výběrového zřízení svěšen synovi dlouholetého Tungova přítele, magnáta Li Ka-shinga.

¹⁶⁾ Např. případ Sally Aw Sian, pročínsky zaměřené generální ředitelky vydavatelství Sing Tao, které hrozilo trestní stíhání v roce 1999. Sally Aw Sian pojí s Tung Chee-hwa dlouholeté přátelství. Její stíhání bylo zastaveno na přímý pokyn ministryně spravedlnosti Elsie Leung-pvé, která si tím přivodila veřejné odsouzení a vyjádření nedůvěry. Tung Chee-hwa osobně lobbboval v podnikatelské komunitě, aby zabránil jejímu odvolání.

¹⁷⁾ Norman Miners, *The government and politics of Hong Kong* (Hong Kong: University Press, 1998, 5. vydání), str. 264-265.

¹⁸⁾ Srovnej Steve Vines, „Handover No. 2“, *The Standard* (Hong Kong), 7. dubna 2003, str. A 20.

Čína:

procitá hospodářský obr definitivně?

JAROSLAV FOLTÝN

Mnoho let již prošlo od slavného „dlouhého pochodu“ předsedy Maa a jeho vítězství nad Kuomintangem. Toto vítězství ovšem dlouho bylo pouze triumfem vojenským a mocensko-politickým, ale ekonomicky vzato se žádné vítězství celá desetiletí naprosto nekonalo. Právě naopak – realita hospodářského vývoje Tchaj-wanu, Hongkongu, Macaa a statistické komparace s ostatní Asií, jejími „tygřími ekonomikami“ a světem vůbec – a to dokonce i rozvojovým – svědčily často o pravém opaku, tj. spíše o ekonomicko-sociálním debaklu.

Avanturismus maoistického vedení přivedl tuto obrovskou zemi přes sérii dobrodružných a neúspěšných experimentů na pokraj hospodářského kolapsu hned několikrát. Dokud bylo politické vedení země pevně zaklíněno v marxistickém kolektivismu, dovedeném čas od času až do absurdních experimentů (velký skok, kulturní revoluce), hospodářská slabost Číny byla jedním z hlavních faktorů nejen vnitropolitických obtíží, ale i překážek aspirace na vedoucí postavení ve „třetím světě“, které vzdor tradičnímu izolacionalismu nesporně existovaly. Usiloval o ně nejen „velký komedelník“ Mao a jeho garnitura, ale i pragmatici typu Čou En-laje, Teng Siao-pchinga a Liu Sao-čchiho.

Jak velké byly tyto touhy a aspirace, si s odstupem času uvědomujeme tím silněji, jak se nyní vynořují dokumenty okolo vzniku Hnutí nezúčastněnosti, kdy například Čou navzdory probíhajícímu ozbrojeným konfliktům s Indií a okupací Tibetu včetně osobní averze k Nehrúovi, ale i Násirovi a částečně Titovi, byl nicméně ochoten s nimi tyto základy formovat osobně v Bandungu i jinde, podporovat navzdory akutnímu nedostatku zdrojů doma i řadu afrických

států (silně například Tanzánii, Ghanu aj.). Všechny však nakonec ztroskotaly na řadě činitelů, z nichž však ekonomické potíže a neefektivnost maoistického modelu byly zřejmě nejzávažnější.

Ekonomická akcelerace 80. a 90. let

Přesměrovat tento obrovský kolos pohybující se s obrovskou setrvačností se podařilo až po smrti Mao Ce-tunga a porážce „gangu čtyř“ právě Čouovi a Tengovi.¹⁾ Ačkoli na to spotřebovali celou osmou dekádu, s odstupem času se to jeví jako stále pozoruhodnější výsledek. Následující čísla ukazují, že tempa růstu produktu a ekonomické úrovně vzrostla udivujícím způsobem. Při více než dvojnásobném tempu růstu HDP a snižujících se přírůstcích obyvatelstva rostla ekonomická úroveň (HDP na obyvatele) téměř trojnásobně (viz tabulka).

Ukazuje to na vzestup ekonomického výkonu země, hodný obdivu. Vynikne tím plastičtěji, uvážíme-li, že manévr přechodu na nový hospodářskopolitický model – byť samozřejmě značně odlišný co do vnitřních i vnějších podmínek – si v tranzitivních ekonomikách, a zejména v bývalém SSSR

Tabulka 1

	1960–1970	1970–1980	1980–1990	1990–2000
HDP (průměrný meziroční růst)	6,1	5,1	10,4	10,8
Růst obyvatel	2,5	1,8	1,3	1,2
HDP/obyv. – průměrný meziroční růst	3,6	3,3	9,1	9,6

v procentech průměrného růstu

Pozn.: Údaje jednotlivých agregátů se v různých parametrech poněkud liší, neruší však základní trend. Údaje pro tuto tabulku jsou kalkulovány na základě ročenek UN World Economic and Social Survey, N. Y. 1999–2001.

včetně „perestrojkového období“, vyžádal dlouholetý a většinou hluboký propad ekonomického růstu a v řadě zemí i ztrátu makroekonomické rovnováhy na několik let. Naopak Čína v letech 1980–2000 zvýšila HDP na obyvatele téměř sedmkrát v absolutním vyjádření podle kurzového přepočtu k dolaru a ještě o něco více v přepočtu podle parity kupní síly.

Ještě než přejdeme k problematice udržitelnosti tohoto vývoje v novém století, bylo by také vhodné pro názornost připomenout, že těmito tempy by Čína už v období 2020–2025 dostihla USA v absolutní nominální velikosti HDP a stala by se tak nejsilnější ekonomikou světa, pochopitelně při šestkrát nižší ekonomické úrovni (HDP/obyv.). Nicméně i pro dostižení dnešních nejrozvinutějších zemí podle HDI (human development index) v intervalu 0,8 až 1,0 by Čína potřebovala jen zhruba 25 let, zatímco například Indie více než 110 let.

Čína a asijská regionální finančně-ekonomická krize

Od podzimu 1997 prochází asijský region vlekou krizí, kterou některé země rychleji (například Jižní Korea) překonaly, některé zatím ještě nikoli (Indonésie aj.), a dokonce i regionální ekonomická velmoc – Japonsko – stále bojuje s recesí bez výrazných důkazů oživení.

Během asijské krize se zvýšila pozornost světových médií a ekonomických komentátorů u ekonomický vývoj Číny. Ačkoli i v této zemi došlo k určitému zpomalení tempa růstu produktu, byl tento výkyv srovnatelně malý (nižší o 1,5 procenta až 2,0 procenta), poměrně krátký (2–3 roky) a nechybějí ani hlasy, že čínská ekonomika se v této krizi nejen osvědčila, ale dokonce na ní vydělala, a to v řadě ohledů. Vedle urychlení modernizace a strukturálních změn sklídila dividendy ve formě menších obtíží přebírání Hongkongu (menší kapitálová migrace, než se očekávalo), v širším otevření některých asijských trhů, možností čínských investic, podmínek obchodních aktivit v zahraničí atd. Přinesla ovšem i některá negativa (nadhodnocení měny, a tím obtížnější export).

Regionální postavení Číny se tak upevnilo do té míry, že země začala hrát téměř vyrovnanou úlohu vzhledem k Japonsku. Čínské komunity a etnické menšiny, které jsou rozestry po celém regionu – a po celém světě – velmi početně, tím získaly na vlivu, který byl již předtím značný. Vzrostla také jejich návaznost směrem k ČLR, a to ekonomicky i mimoekonomicky vzhledem k Tchaj-wanu.

Rostoucí ekonomická síla Číny upevnila i její mezinárodní postavení. V této krátké ekonomické stati se nelze zabývat všemi aspekty tohoto posílení, je však třeba se zmínit alespoň o dvou, a to přijetí Číny do Světové obchodní organizace (WTO) a přidělení konání Olympijských her 2008. Přijetí do WTO v roce 2001, které prošlo relativně hladce a bylo logickým vyústěním postupného otevírání země světu, je pro mezinárodní obchod převratnou událostí. Kromě

toho vzrostla jak váha, tak aktivita Číny v celé soustavě mezinárodních ekonomických vztahů a v mezinárodních ekonomických institucích v síti OSN i mimo ni. Důvěra mezinárodního kapitálu se zvýšila natolik, že Čína je nyní třetím největším recipientem přímých zahraničních investic na světě – okolo 40 miliard USD ročně. Částkou 350 miliard USD za celou dekádu předstihla dokonce takové destinace jako většinu zemí EU, asijské NIZ, velké latinskoamerické země atd. Pro lepší představu – příliv za 90. léta byl až devětkrát vyšší než do takových dřívějších „favoritů“, jako jsou Malajsie a Thajsko (jen okolo 8 miliard USD ročně), a ustupuje nyní pouze USA a Velké Británii.²⁾ Přitom zájem o Čínu neklesá a na rozdíl od latinskoamerických zemí představuje jeden z důležitých faktorů prognóz pozitivního ekonomického vývoje. Podle předběžných odhadů získala Čína v roce 2002 až 53 mld. USD.

Od regionálních a blokových aspirací k zájmům globálním

Je třeba si otevřeně připustit, že jako výsledek příznivého ekonomického vývoje posledních dvaceti let postoupily čínské aspirace o stupeň výše. Pro tuto zemi není již cílem role hegemonu regionu či „třetího (rozvojového) světa“, ale místo v nejpřednějších vedení globalizujícího se světového hospodářství vůbec.

To je kvalitativní posun hodný nejvyšší pozornosti a je možné jej skutečně hodnotit jako přechod od izolacionismu ke globalizaci, byť „plíživé“.³⁾ Sama logika globalizace a interdependence, jež jsou spjaty s technickým pokrokem, zejména v informačních technologiích, by totiž potom zákonitě vyvedla Čínu – a nyní již definitivně – nejen z pozůstatků maoismu, ale i tradicionalistického izolacionismu a xenofobních nálad, odkud se měla starat Ríše středu v různých historických etapách stát kolébkou konfuciuského nazírání na svět, nebo zemí „rudých červánků“ a „větrů vanoucích od východu“. Náhle by se uvolnil nyní již moderní a obecněji přijímaný obrovský intelektuální, vědecko-technický a kulturně-civilizační potenciál. Namísto strnulých či do sebe zahleděných nábožensko-filosofických či ideologických pouček a frází by do světového hospodářství a mezinárodní dělby práce měly vyzářovat inovace často nejvyšších řádů v ideové, ale i postupně věcné podobě. Tvůrčí kapacita brzy již jedenapůlmiliardového potenciálu skromných, pilných a často velmi nadaných lidí by musela podstatně urychlit inovační dynamismus a sebegenerujícím efektem opětovaně i celý globalizační proces. To, že Čína se zřejmě brzy stane třetí zemí světa, schopnou vyslat člověka do kosmu, tomu významně nasvědčuje.

Renesance teorie „globálního diagonálního přesunu“?

Futurologové, kteří na konci 60. let formulovali tzv. teorii globálního diagonálního přesunu (Johann Galtung a další) ze „sta-

rych“ center do „nových“ na jihovýchodě světa, museli být takovým vývojem v Číně nadšeni. Tato teorie, která byla za asijské regionální krize skoro odepsána, začíná prožívat v souvislosti s ekonomickým vývojem v Číně určitou renesanci. Již dnes, v roce 2003, je zřejmé, že po překonání následků asijské krize začne být tato teorie – alespoň ve většině aspektů a možná jen poněkud teritoriálně omezena – znovu velmi relevantní.

Patrně se tento diagonální přesun hospodářského a inovačního dynamismu ze starých center (Severní Amerika a západní Evropa) do center nových ještě urychlí vzhledem k ozbrojené konfrontaci s Irákem a potažmo k napětí s islámským světem. Jedno je zřejmé: „doutnající krizi“ v USA a recesi v EU to nijak neprospěje. Naopak, asijský region by neměl být postižen až tak příliš (kromě dopadů cen ropy zejména na Japonsko). Tím by se získalo několik let, kdy by se trend diagonálního přesunu mohl opět obnovit.

Analogická situace v Asii je totiž méně pravděpodobná. Konflikt se Severní Koreou by zřejmě narazil právě na obnovenou čínskou hospodářskou (a tím i politicko-mocenskou a vojenskou) sílu. Ani nová, velmi prreformní garnitura v Číně by do třetího cípu „osy zla“ proniknout vojenské akce neviděla ráda. Možná však naopak nepřipustí ani změnu Severní Koreje v silnou jadernou mocnost, neboť strpět ji na svých hranicích není zřejmě v jejím zájmu.

Výměna politického vedení a čínská ekonomika

Nedávný 16. sjezd KS ČLR do čela strany zvolil podle očekávání již nové vedení a předsedu Chu Ťin-tchaa. Tato garnitura se sice hlásí k socialismu „s čínskými rysy“ a samozřejmě nikoli ke kapitalismu či korporativismu, nicméně dělá vše pro to, aby se budovalo moderní tržní hospodářství s plnokrevným zapojením do světového hospodářství, byť velmi postupnými kroky a s přísloušnou čínskou obezřetností.

Po čistě ekonomické a manažerské stránce se zdá být výměna velmi konzistentní s pomalým, opatrným, ale důsledným kurzem, který vedl prozatím k úspěchům reformu v uplynulých dvaceti letech. Postupně dosazovaná garnitura je také mladší a odborně kvalifikovanější, nikoli ovšem nezbytně morálnější. Jakkoli nezbudily výměny nadšení (nový předseda Chu například dle amerického tisku „...zanechal v Bílém domě stěží více než otisk na své židli“), nezbudily ani nedůvěru investorů, analytiků a komentátorů. Spíše vzbudily údiv – poprvé se v čele strany objevili i podnikatelé a představitelé finančních skupin, zejména tzv. šanghajské skupiny.

I když, opět podle tradice, si starší garnitura ještě na čas ponechává dosti podstatnou část výkonné i zákonodárné moci (starý předseda Ťiang Ce-min si ponechal řadu důležitých funkcí včetně armádní a stranické kontroly), nelze pochybovat, že úmyslem vedení strany a státu je pokračovat v reformách. Čínské delegace o tom ostatně

i v zahraničí bezvýhradně ujišťují (včetně těch, které navštívily při ekonomických jednáních ČR). Takový kurz je plně kompatibilní s rozvojem vzájemných hospodářských vztahů jak mezi Čínou a rozvinutými tržními ekonomikami, tak ekonomikami tranzitivními. Je přijatelný i pro naprostou většinu rozvojových zemí.

Po mírném ekonomickém zakolísání v letech 1999–2001 (růst HDP mezi 7,4 – 8,0 procenty) se růstové parametry v roce 2002 podle zpřesněných odhadů vrátily opět nad 8 procent, i když těsně (8,2 procenta). Při pouze mírném, spíše stagnujícím růstu obyvatelstva je tedy jasné, že i veličina ekonomické úrovně nadále rychle roste. Otevírání ekonomiky zatím škody nepřineslo, saldo obchodní bilance zůstává aktivní a devizové rezervy stoupají (150–200 miliard USD). Také spotřebitelské ceny – míra inflace – jsou pouze nepatrně pohyblivé (0,4–1,5 procenta ročně) a v roce 1999 byl růst dokonce záporný (-1,4 procenta).⁴⁾

Existují limity a rizika?

Přes tento obraz „modré oblohy“ nejsou horizonty vnitřního i vnějšího hospodářského vývoje úplně bezmračné. Na některé okolnosti nejistoty se pokusíme upozornit v oblasti rizik vnitřních i vnějších.

První z nich se paradoxně týká toho, co je všeobecně pokládáno za úspěch, může se však brzy ukázat jako dvojsečný. Z řady příčin se asijská krize Číny tolik nedotkla; především to bylo způsobeno stále vysokým stupněm státní ingerence a kontroly v měnové, zahraničněobchodní, kapitálové a v podnikatelské oblasti a v dalších. Nyní, s postupným odumíráním těchto bariér, často spojených s nově nabytým členstvím ve WTO, se ekonomika otevírá zvrátům globální konjunktury. Ta, jak známo, je v posledních deseti až patnácti letech velmi nestabilní. Zvýšená volatilita již přinesla nejen pět regionálních a subregionálních krizí, ale i všeobecný růst rizik spojených s kapitálovými přesuny spekulativního rázu, zejména v oblasti portfoliových investic. Do pohybu se dal tzv. jev kontaminace, tj. přenášení těchto krizí mezi regiony, uskupeními a zeměmi (vzhledem k největšímu rozšíření v oblasti Latinské Ameriky někdy nazývaný „tequila“ anebo „tango“ efekt). Není tedy vyloučeno, že by v budoucnu mohla i Čína postihnout takováto „infekce“. Zemi navíc čeká restrukturalizace veřejného sektoru a řešení problému zadlužení státního bankovního sektoru, zatíženého pochybnými úvěry ztrátových podniků, sílící konkurence zahraničních bank.

Další velká riziková oblast je zemědělství, chudoba a regionální rozdíly ve venkovských oblastech a na venkově (kde žije skoro 800 milionů lidí) vůbec, vzhledem k rozvoji měst. Jak řešit tyto příkré sociální rozpory v podmínkách ekonomického rozmachu stále tržnějšího typu, ale bez demokracie? Navíc za stále přetrvávající ideologické rétoriky kolektivismu? Další privatizací agropřemyslu, výkupu a zpraco-

vatelských kapacit by se logicky mohly poměry ještě zhoršit. Navíc členství Číny ve WTO ji přímo zavazuje nebránit vstupu zahraničního kapitálu do kteréhokoli z odvětví ekonomiky, postupně omezovat dotace atd. Do budoucna nebudou možné ani dovozní kvoty, je možné je pouze tlumit netarifními překážkami. Zde tedy stojí čínská ekonomika před úkolem skutečně závažným a těžko řešitelným, protože se zde přímo střetávají dva odlišné hospodářskopolitické principy.

Přijetím do WTO⁵⁾ se ale tato „kvadratura kruhu“ komplikuje nejen v zemědělství a agropřemyslu. Do pěti let se musí zahraničnímu kapitálu otevřít i dosud uzavřené sektory (pojišťovny, telekomunikace, vnitřní obchod aj.). Zahraničním společnostem bude povoleno budování vlastních distribučních sítí, což zničí statisíce drobných prodejců a vezme dosavadní vítr z plachet domácím „zprostředkovatelům“.⁶⁾ Drasticky se musejí omezit cla (u automobilů o 80–100 procent) a další tarifní i netarifní překážky. Adaptační nároky, které to přinese, budou enormní i u městského průmyslového sektoru.

Naštěstí zatím vykazují čínští podnikatelé v tomto ohledu výsledky dobré. Rating jejich konkurenceschopnosti například v roce 2000 stoupl o pět míst meziročně a export o 10 procent. Čínské zboží však proráží na světové trhy spíše cenově než kvalitou a často se střetává s ekologickými a antidumpingovými normami, což se nyní po přijetí do WTO musí též zcela eliminovat. Čína musí přistoupit k Dohodě o vláknech (Multifibre Agreement) a ošacení, dotýkající se též obuvi. Dalším varovným znamením je již dnes velké a časté kolísání exportu v hodnotě i objemu (například z 20 procent růstu v roce 1997 na 0,1 procenta o dva roky později).⁷⁾

S tímto zahraničněobchodním vývojem souvisí ještě další velké riziko, a to kurzový vývoj. Čínská měna je totiž již od roku 1995 uměle administrativně podhodnocena (8,3 jüanu za 1 USD), a to nejméně o 15–20 procent, což nepochybně silně přispívalo k exportu (a rozkvetu černého trhu ve směnárenství). Avšak modernizovat a zvyšovat konkurenční schopnost nepůjde bez zvýšení dovozů, a tudíž Čínu čeká asi posílení jüanu a zhoršení salda obchodní bilance včetně přesunu jejího těžiště od evropských a japonských trhů k americkým, kdy klesající dolar vzhledem k euru možná posílí konkurenceschopnost amerických firem. Čínští dovozci budou kupovat více za silnější jüan, ale makroekonomické rovnováze to stěží prospěje.

Společným jmenovatelem je trvajících nesoulad ideologie a hospodářskopolitické praxe

Ačkoli Čína projevila ohromné úsilí a snahu o pokračování reformem, děje se tak jen za pomalého uvolňování „ideologických opratí“ a souvisejících hospodářskopolitických a organizačních forem. Podobá se to skutečně chůzi po laně nad propastí s dosti

chartrnou záchrannou sítí. To vše je možné asi jen za podmínek patriarchální čínské mentality a konfuciuských historických tradic a hodnot. Mnoho zemí by již zažilo z tohoto lana ošklivý pád a u některých tranzitivních ekonomik v zemích bývalé RVHP k němu skutečně došlo, protože ideo-logické přehrady se zhroutily příliš náhle a počáteční očekávání byla příliš velká a netrpělivá.

V situaci výše načrtnutých rizik se opravdu zdá, že nelze s úplnou jistotou garantovat to, že Čína „ustojí“ tento riskantní a skutečně artistický výkon. Je to sice pravděpodobně vzhledem k výkonu uplynulého čtvrtstoletí, zdaleka ne však jisté. Tento střet mezi ideologií a praxí je však co do svého konečného výsledku ovlivněn globální situací a ideovou porážkou marxismu jako konečnou východiska tradičního čínského modelu počátků ČLR. Jeho příležitost může však být ještě relativně delší čas částečně maskována poukazy na čínská specifika v ekonomické i mimoekonomické oblasti, která ale skutečně do jisté míry reálně existují.

Situace je tedy mnohem složitější než černobíle komentáře u nás (a částečně i ve světě) naznačují. Probuzení obra je sice skutečností, ale tento obr se může probudit s těžkou „kocovinou“, ježž odeznívání může být spíše delší než kratší. Lze pouze doufat, že nevyústí do experimentování s návratovým drogovým „tripem“, strážným podle vzoru historie bližší i vzdálenější. V analogii s českou euforickou, leč předčasnou rétorikou časné transformace tedy Čína ještě úplně „rekonvalescenční fitcentrum“ neopustila; možná i proto, že „operačnímu sálu“ se vyhnula alternativní a konzervační terapie. Teprve čas ukáže, bylo-li to dobré tak, jak to zatím vypadá.

¹⁾ Podrobná analýza v ČR viz Fürst, R.: Čína na cestě od izolacionismu k plíživé globalizaci, Mezinárodní vztahy č. 2/2002, str. 5–28.

²⁾ Global Development Finance, Analysis and Summary Tables 1999, 2001, The World Bank, Washington, D. C., Vol. I.

³⁾ Fürst, R.: tamtéž.

⁴⁾ IMF World Economic Outlook, October 2001, Washington, D. C.

⁵⁾ Podrobněji o vstupu Číny do WTO viz Fárek, J.: Čína ve Světové obchodní organizaci, Mezinárodní politika č. 1/2002, str. 20–22.

⁶⁾ Far Eastern Economic Review, Dec. 5, 2000, str. 5–6.

⁷⁾ UN World Economic and Social Survey 1999, 2001, N. Y., str. 274.

Prezidentské volby v Arménii

ANDRO
KURANIAN

Dne 19. února 2003 se v Arménii uskutečnily prezidentské volby, které rozhodly o politickém vývoji země na dalších pět let. Přesto, že podle mnohých předpovědí měly jasného vítěze, přímé hlasování nakonec proběhlo ve dvou kolech pod dozorem více než pěti tisíc pozorovatelů mezinárodních i místních. Ve volbách přesto zvítězil staronový prezident Robert Kočarian.

Volba prezidenta

Arménie je poloprezidentskou republikou, i když ne v klasické podobě, a její ústava se podobá ústavě francouzské páté republiky. Při vytváření arménské ústavy probíhaly velké debaty mezi vládou a opozicí, která prosazovala klasický parlamentní systém.¹⁾ Nicméně problémy, které souvisely s provedením ekonomických, sociálních a politických reforem, vyvolaly nutnost aplikovat ve statním uspořádání systém, v němž velké pravomoci má v rukou prezident. V prezidentských volbách se volí hlava státu na pětileté volební období a probíhají přímo, což posiluje postavení prezidenta ve vládní struktuře – proto také přímá volba existuje ve většině prezidentských a poloprezidentských systémech.

Ústava stanoví několik povinností, které musí splnit každý prezidentský kandidát. Prezidentem může být zvolen občan, který dosáhl věku 35 let a nejméně deset let je občanem Arménie a deset let má nepřerušovaný trvalý pobyt na arménském území. O kandidaturu nesmí usilovat občan, který prezidentský úřad zastával ve dvou po sobě jdoucích volebních obdobích.

Systém prezidentských voleb v Arménii je většinový: vítězem se stává ten, kdo získal alespoň 51 %. Pokud je kandidátů několik a žádný z nich této hranice nedosáhne, koná se za dva týdny druhé kolo, do kterého ovšem postupují jenom dva kandidáti s nejvyšším počtem hlasů. Z druhého kola vychází vítězně ten, kdo získá více hlasů. Pozoruhodné je to, že arménská legislativa dovoluje uskutečnění voleb v případě jediného kandidáta a také uskutečnění druhého kola při jediném kandidátovi.²⁾ Kandidáti mohou navrhnout politické strany a občané v rámci občanských iniciativ (ty mohou být registrovány na základě podpory nejméně jednoho tisíce podpisů). Každá politická strana a iniciativní skupina, jež navrhuje kandidáta, musí shromáždit na jeho podporu nejméně 25 tisíc hlasů.

Prostředky na přípravu a průběh voleb jsou čerpány z fondu tvořeného ze státních prostředků, příspěvků právnických a fyzických osob a také z volební kauce (5 mil. dramů, což je zhruba 8953 USD). Pro předvolební kampaň mohou kandidáti používat i vlastní prostředky. Jestliže kandidát ve

volbách získá méně než pět procent hlasů, veškeré prostředky, které zůstaly v předvolebním fondu, a volební kauce se převádějí do státního rozpočtu.³⁾ Samotné volby organizuje a kontroluje Centrální volební komise (CVK). V případě neschopnosti prezidenta vykonávat prezidentskou funkci – např. v případě vážné nemoci – jsou vypsány nové volby a v přechodném období vykonává úřad prezidenta předseda parlamentu, popřípadě premiér. Demisi prezidenta schvaluje parlament prostou většinou.

Prezidentské volby: únor – březen 2003

Prezidentské volby začaly 19. února a většina pozorovatelů předpovídala, že vítězem se již v prvním kole stane dosavadní prezident Robert Kočarian. To se ovšem nestalo, neboť Kočarian v prvním kole nezískal nadpoloviční většinu.

Původně bylo zaregistrováno 11 kandidátů, ale voleb se nakonec zúčastnilo jen devět, protože dva rezignovali ve prospěch Stepana Demirčiana a Artašese Gegamiana, dvou největších Kočarianových rivalů. Tito tři kandidáti byli před volbami i v jejich průběhu neaktivnější, a proto je důležité se o nich na tomto místě zmínit.

Robert Kočarian, úřadující prezident, se narodil v roce 1954 a vyrostl v Náhorním Karabachu. Byl aktivním členem Náhorně-karabašského hnutí, založil organizaci Miacum, která bojovala za nezávislost Náhorního Karabachu. V průběhu války v Náhorním Karabachu byl předsedou obranné Rady Náhorního Karabachu. Jeho heslo „národ, který vydržel válku, potřebuje vyzkoušet mír“⁴⁾ bylo realizováno trvalým stykem s Arménií a v průběhu obnovy ekonomické struktury Náhorního Karabachu. V roce 1996 byl zvolen prezidentem Náhorního Karabachu, za jeho působení se NK zúčastnil mírového procesu OBSE jako samostatná strana konfliktu. Postupem času se Kočarian stal vlivnou politickou osobností a získával sympatie v Arménii i v diaspoře. V březnu 1997 byl prezidentem Levonem Ter-Petrosianem jmenován do funkce arménského premiéra. V tomto období prosazoval aktivizaci sociální politiky, snížil průmyslovou daň a podporoval růst zahraničních investic (včetně investic

z diaspor). V roce 1998 byl zvolen prezidentem Arménie. Ještě před zvolením se ovšem vyskytl problém s jeho občanstvím. Již jsem zmínil požadavky, jaké má arménská ústava na prezidentského kandidáta – Robert Kočarian jim formálně neodpovídal (nebyl držitelem arménského občanství deset let), a právníci tudíž museli hledat ospravedlnění v možnosti jeho účasti v prezidentských volbách. Po ne zcela jasných procedurách ministerstvo spravedlnosti rozhodlo, že Kočarian může být zaregistrován jako prezidentský kandidát.⁵⁾ Tento fakt opozice použila při kritice předvolební kampaně, zejména v kontextu zabránění prezidentské kandidatuře Raffiho Hovanesiana, prvního ministra zahraničí nezávislé Arménie. Tomu byla jako bývalému občanu Spojených států amerických odmítnuta registrace, jelikož také nesplňuje podmínku desetiletého občanství Arménie.

Období prvního působení Kočariana v prezidentském úřadě lze charakterizovat zlepšením celkové situace v zemi. Byl zaznamenán ekonomický růst a rozvoj v oblasti stavebnictví, zdokonaluje se infrastruktura, zaznamenán je určitý pokrok v oblasti zahraničních investic, v roce 2003 byla Arménie přijata do WTO a celková politická situace je stabilní. Tato pozitivita sice nepřevyšují širokou škálu sociálně-ekonomických problémů Arménie, přesto je ale možné hovořit o určitém pokroku.

Stepan Demirčian se narodil v roce 1959 a je předsedou Národní strany. Je synem významného politika Karena Demirčiana, zakladatele Národní strany, který byl obětí teroristického útoku v arménském parlamentu 27. října 1999. Demirčian původně působil v ekonomické sféře a politikou se nezabýval, po smrti otce se posléze stal jedním z nevlivnějších politiků. To významně posilovalo jeho předvolební pozici, protože jeho potenciální voliči v něm viděli jeho otce. Sám Demirčian ovšem takovou „nálepku“ odmítá a tvrdí, že má vlastní představu o vývoji Arménie.

Artašes Gegamian se narodil v roce 1949, je předsedou strany Národní sjednocení a do voleb šel s tzv. antikrizovým programem. Tento nepřilíh realistický program spočíval v reformě téměř všech oblastí života společnosti od sociálně-ekonomické sféry po optimalizaci ozbrojených složek a znovuoživení zbrojního průmyslu. Gegamian zdůrazňoval roli Ruska jako strategického partnera Arménie – program prosazoval vytvoření společného ekonomického prostoru za předpokladu vytvoření společného daňového a celního prostoru a zóny rublu.

Předvolební kampaň byla v Arménii velice aktivní a zapojila se do ní i veřejnost. Kočariana, i když je nestraní, podpořilo několik politických stran, např. Liberálně demokratická strana Ramkavar Azatakan, Dašnakcuťjun (tyto dvě strany byly založeny již na konci 19. století) a další. „Potřebujeme Roberta Kočariana stejně jako venkovan potřebuje sníh pro dobrou sklizeň“ – tak charakterizoval Kočariana člen Dašnak-

cutjunu Vahan Hovannisian.⁶⁾ Nejenom Kočarianovi přívrženci, ale i několik analytiků předpovídalo jeho jasné vítězství už v prvním kole.

Kočarianovi soupeři byli zástupci opozice – je zřejmé, že v tomto vysokém počtu kandidátů tkví jádro jejího neúspěchu. Opozice by měla šanci na úspěch, kdyby navrhla jednoho společného kandidáta – tento úmysl ohlašovala před volební kampaní i v jejím průběhu. V takovém případě by společný kandidát mohl získat značný počet hlasů od potenciálních voličů opozičních kandidátů, a tím by vážně konkuroval Kočarianovi. Dokonce i sám Kočarian byl přívržencem společného opozičního kandidáta. Nicméně opozice tuto možnost nevyužila, a to z několika důvodů. Na jedné straně politická základna a ideologické a programové zaměření opozičních stran bylo dosti odlišné, takže sjednocení bylo takřka nemožné a na straně druhé žádný z opozičních kandidátů (kromě již zmíněných dvou) nebyl ochoten stáhnout svou kandidaturu ve prospěch společného kandidáta. Destabilizujícím prvkem v situaci po skončení prvního kola voleb bylo to, že opoziční kandidáti hlásali suverénní vítězství, nicméně už předem obviňovali vládu z toho, že určité volby zmanipuluje, protože jinak podle nich Kočarian nezvítězí.

První kolo voleb proběhlo v Jerevanu a deseti marzech (administrativní jednotka) – Aragatsot, Ararat, Armavir, Gegharkunik, Lori, Kotajk, Širak, Sjunik, Vajots Dzor, Tavuš – v 1865 volebních okrscích, v zahraničí bylo ve 33 městech otevřeno 35 volebních okrsků (v Moskvě a Los Angeles po dvou). Volby byly unikátní tím, že v celém postsovětském prostoru zde byly poprvé použity průhledné volební urny.

Největší rivalové – Kočarian a Demirčian – byli přesvědčeni, že jedině oni mají šanci na vítězství v prvním kole voleb. „Nechtěl bych se zúčastnit volebního boje bez náležitých propočtů“ – prohlásil Kočarian.⁷⁾ Demirčian také nezůstal pozadu a prohlašoval, že jeho vítězství v prvním kole je naprosto nezpochybnitelné. Další vůdce opozice Gegamian prohlásil, že Kočarian bude poražen a boj o prezidentské křeslo proběhne mezi ním a Stepanem Demirčianem.⁸⁾ Jejich předpoklady se ovšem nesplnily, neboť podle výsledků CVK získal Kočarian 49,48 procenta, Demirčian 28,22 procenta a Gegamian 17,66 procenta hlasů. K volebním urnám v prvním kole přišlo 63,18 procenta oprávněných voličů.⁹⁾

Ihned po zveřejnění předběžných výsledků Demirčian a Gegamian obvinili Kočariana z manipulace voleb. Gegamian usiloval o neuznání výsledků a vyžadoval nové volby bez účasti Kočariana, Demirčian proti výsledkům voleb zorganizoval v Jerevanu demonstraci. Nicméně výsledky byly uznány, a bylo tudíž vypsáno druhé kolo, naplánované na 5. března. Postoupili do něj Kočarian a Demirčian, Gegamian nadále neuznával výsledky prvního kola, protestoval proti druhému kolu, podal žalobu

k Ústavnímu soudu a odmítl podpořit v druhém kole jakéhokoli kandidáta. Někteří opoziční vůdci oslovili davy lidí neumírněnými a pobuřujícími výroky a dožadovali se neustávné akce, např. obsazení prezidentského paláce. Nicméně se situace obešla bez vážných násilností, ačkoli několik desítek přívrženců opozice včetně personálu předvolební kampaně bylo zatčeno za výtržnictví a za účast v nepovolených masových demonstracích.

Ještě před druhým kolem voleb proběhla televizní debata Kočariana, s Demirčianem, který se jí ovšem původně odmítl zúčastnit. Toto setkání bylo označeno za další pozitivní krok směrem k budování demokracie, neboť k něčemu takovému v postsovětské éře dosud nedošlo. I když se kandidáti vzájemně kritizovali, nedošlo k osobním urážkám a diskuse byla férová.

Druhého kola voleb se zúčastnilo 65,7 procenta voličů, vítěz potřeboval získat prostou většinu hlasů. Vítězem se stal se ziskem 67,47 procenta hlasů Kočarian a byl tak zvolen do druhého funkčního období. Demirčian získal 32,53 procenta hlasů.¹⁰⁾ S volebními výsledky se ale nespokojil, a zorganizoval proto několikatisícovou demonstraci. Obviňuje prezidentskou administrativu a CVK z podvodů a připravuje žalobu k Ústavnímu soudu.

Ochlas pozorovatelů

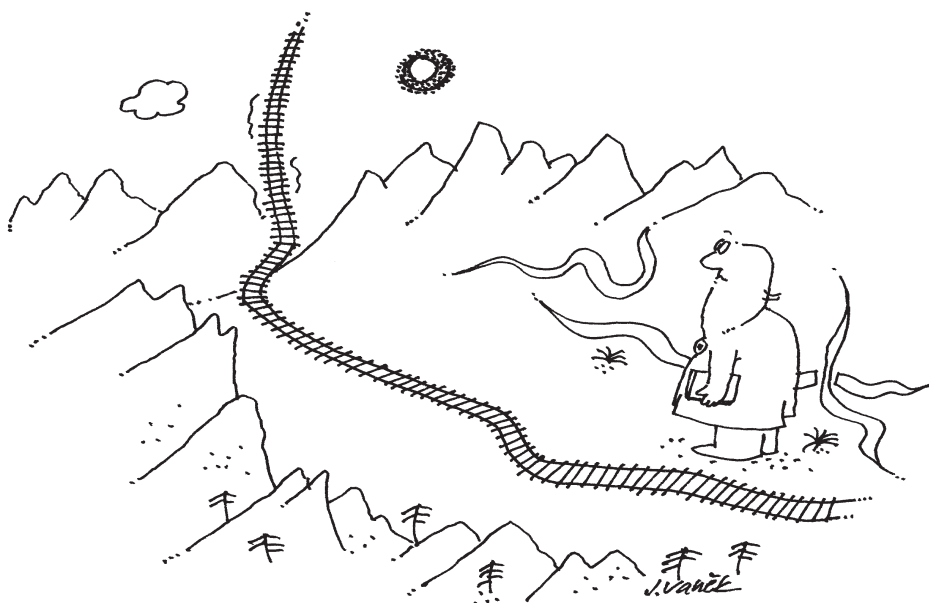
Mise pozorovatelů OBSE – Úřadu pro demokratické instituce a lidská práva (ODIHR) a Parlamentního shromáždění Rady Evropy po prvním kole zaznamenala, že volby byly poklidné a dobře zorganizované, sčítání hlasů ale probíhalo ne zcela podle regulí a dlouhodobý volební proces nedosáhl mezinárodních standardů v několika bodech. „Zatímco jsme byli spokojeni pozorováním aktivní a dynamické kampaně, jsme vážně znepokojeni vážnými nedostatky v průběhu voleb“ – konstatoval vedoucí mise ODIHR Peter Eicher.¹¹⁾ K evidentně pozitivním elemen-

tům ve volebním procesu pozorovatelé řadí celostátní předvolební kampaň s aktivní občanskou účastí, uspokojivé technické přípravy, celkovou průhlednost hlasovacího a sčítacího procesu či zkvalitnění seznamů voličů. Naproti tomu k vážným nedostatkům patřilo zastrašování a případy narušení volební soutěže násilnostmi, veřejné zdroje byly intenzivně využity ve prospěch úřadujícího prezidenta díky nerovnocennému zacházení úřadů s kandidáty, státní televize nesplnila povinnost poskytnutí rovnoměrného a nezaújatého zpravodajství o všech kandidátech.

V průběhu druhého kola byli pozorovatelé opět spokojeni s technickou úrovní, zaznamenána však byla vážná narušení volebního procesu. Největší obavy se týkaly přepřehování volebních urn (to bylo kritizováno i v prvním kole), zaznamenáno bylo zastrašování podpůrců a volebního personálu opozice ve volebních okrscích, kritizován byl sčítací proces v mnoha volebních místnostech. Státní televize sice nevěnovala kandidátům stejný prostor, ale pozorovatelé výrazně pozitivně hodnotili onu teledebatu. Odmítli také tvrzení opozice, že v druhém kole bylo víc narušení než v kole prvním.¹²⁾

Pozorovatelé mise Společenství nezávislých států prohlásili, že zjištění určitých ne-regulérností nemohlo mít vliv na výsledky voleb a že volby a jejich výsledek jsou legitimní.

Ještě jednou se vrátím k masmédiím, která v předvolební kampani hrála nesmírně důležitou roli ve formování veřejného mínění. Kavkazský institut masmédií provedl monitoring zpravodajství o prezidentských volbách v arménských masmédiích a došel k názoru, že informace o předvolební kampani nebyly objektivní; masmédiá informovala o předvolební kampani a zároveň dělala závěry, což mohlo ovlivnit veřejné mínění; debaty o programech kandidátů byly nahrazeny debatami o jejich životopisech, zásluhách o Arménii a v armádě, což vedlo k tomu, že

se veřejnost nedozvěděla o programech kandidátů nic nebo jenom okrajově.¹³⁾

Při hodnocení průběhu a výsledku prezidentských voleb v Arménii nesmíme zapomínat na jednu věc: stejně jako ostatní státy postsovětského prostoru ani Arménie není přes veškeré snahy státem demokratickým a porušení některých mezinárodních standardů není příliš překvapivé. Volby proběhly bouřlivě, každý měl možnost vyslovit svůj názor v rámci zákona, probíhala četná shromáždění, která nebyla perzekvována, pokud byla řádně ohlášena. Nelze pochybovat o tom, že od posledních prezidentských voleb Arménie učinila pokrok směrem k budování demokratického státu, i když samozřejmě tento proces bude trvat ještě dlouho.

Část národa zvolila Kočariana, část ho nechtěla. Pro Arménii je nicméně důležité nedestabilizovat vnitřní situaci. Kočarian není pro Arménii zlem. Je to energický člověk, jenž dokázal, že ve funkci prezidenta dokáže tvrdě pracovat. Od roku 1998 se situace Arménie v čele s Kočarianem nezhorsila ani po stránce ekonomické, ani politické včetně mezinárodní scény, což je pro tuto zemi o rozloze pouhých 29 800 km², a navíc v nevýhodné geopolitické a geoeconomické pozici velmi důležité. Pro Arménii je nezbytné zajištění její bezpečnosti, což Kočarian úspěšně provádí. Arméni musejí věřit, že se Kočarian stejně jako předtím bude snažit dodržet předvolební sliby (např. roční růst hospodářství 10–12 procent, aktivizace nefungujících podniků, a tím také vytvoření nových pracovních příležitostí atd.). Diaspora spoléhá na to, že Kočarian v Arménii prosadí dvojí občanství. Podle mnohých analytiků je Kočarian také zárukou možného vyřešení konfliktu v Náhorním Karabachu (v závislosti na výsledku prezidentských voleb v Ázerbájdžánu).

¹⁾ Viz „Politický vývoj v Arménii za Levona Ter-Petrosiana“ – Andro Kuranian, Mezinárodní politika, ročník XXVII, 2/2003.

²⁾ Viz Ústava Arménie-<http://www.parliament.am>

³⁾ „Armenija: problémy nezávisimogo razviti-ja“ – E. M. Kožokina, Rossijskij institut strategičeskich issledovanij, Moskva 1998, str. 38.

⁴⁾ <http://golos.arminco.com/2000/we/personalii/pres-files/koch-rob.htm>

⁵⁾ „Armenija: problémy nezávisimogo razviti-ja“ – E. M. Kožokina, Rossijskij institut strategičeskich issledovanij, Moskva 1998, str. 36.

⁶⁾ <http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2003/02/A6406A4B-3042-4C5>

⁷⁾ http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2003/02/8709778B-AOC_4503

⁸⁾ Tamtéž.

⁹⁾ <http://2003.elections.am/?lan=eng&go=results>

¹⁰⁾ <http://2003.elections.am/?lan=eng&go=results2>

¹¹⁾ Ohodnocení prvního kola voleb viz www.osce.org/odihr/documents/election-reports/am-19feb2003-eps.php3

¹²⁾ <http://armenian.gazetasng.ru/article.cgi?id=195>

¹³⁾ <http://www.internews.am/researchcaucasus-monitoring-r/monitoring-elections.asp>

Jemen

– Arabia felix na rozcestí

TOMÁŠ RADEJ

Probíhající americký útok na irácký režim přivedl opět oblast Perského zálivu a Arabského poloostrova do centra zvýšené světové pozornosti. V centru dění se kromě Kuvajtu ocitla i Saúdská Arábie a Katar, kde sídlí velitelství amerických vojenských sil pro operaci v Iráku.

Naopak téměř bez povšimnutí přechází zpravodajství našich médií důležitý vnitropolitický vývoj v nejzaostalejší zemi oblasti, v Jemenu. Jako příklad nevšimavosti médií může sloužit jejich nezáměr o zavraždění jednoho z nejvýznamnějších jemenských opozičních politiků, Džaralláha Umara, v prosinci 2002. Tématem článku je kromě nezbytného historického exkursu především vnitřní vývoj Jemenu od počátku 90. let do současnosti, se zřetelem na současný konflikt v Iráku a na blížící se parlamentní volby v Jemenu, jež proběhly 27. dubna 2003.

Státy Arabského poloostrova, v jehož jihozápadním cípu se Jemen nachází, tvoří s výjimkou Jemenu poměrně homogenní celek konzervativních arabských monarchií (případně sultanátů či emirátů), jejichž obyvatelstvo se těší vysoké životní úrovni, a to především díky ropnému bohatství. Politický život zálivových monarchií¹⁾ je charakterizován autokratickým vládnoucím stylem, konzervativním pojetím islámu a tradiční existencí silných klientistických struktur. Přestože se jedná o relativně velmi stabilní režimy, v několika zemích oblasti rovněž existuje násilná vnitřní opozice, která kritizuje vládnoucí vrstvu a příležitostně dochází i k ozbrojeným útokům proti režimu. Obyvatelstvo těchto států je převážně sunnitské, s výjimkou Bahrajnu, kde tvoří šíité cca 70 procent populace. Kvůli absolutistickému charakteru zmíněných monarchií je velice těžké odhadnout sílu a početnost vnitřní opozice, nicméně 90. léta odhalila v několika zemích oblasti překvapivě silné vnitřní rozpory.²⁾

Jemen se liší od svých sousedů téměř ve všech základních ukazatelích. Země má odlišné politické zřízení, tradice i vývoj, v domínující části Jemenu, na severu, existuje odlišná varianta islámu,³⁾ a stát se navíc potýká se všudypřítomnou chudobou, která z něj činí jeden z nejchudších států islámského světa. Navzdory značné bídě má Jemen nejpočetnější populaci na Arabském poloostrově,⁴⁾ stejně jako nejvyšší přirozený roční přírůstek. Území Jemenu je extrémně hornaté, s větším počtem dešťových srážek v určitých ročních obdobích, které z Jemenu činí nejúrodnější zemi v celé oblasti. Od římských dob je proto území Jemenu známo jako *Arabia felix*, tedy Šťastná Arábie – zároveň se jedná o území, na němž panovala slavná královna ze Sáby a jež bylo ve starověku proslulou obchodní a karavanní křižovatkou.

Dnes je Jemen znám jako dosud nejryzejší arabská země, která si uchovala autentické

tradice a jejíž arabský dialekt se údajně nejvíce podobá arabštině z dob Proroka Muhammada. Existují zde silné kmenové a rodinné vazby, a dobře vyzbrojené horské kmeny ovládají rozsáhlé oblasti, do nichž nemá centrální vláda přístup. Obyvatelé Jemenu jsou proslulí svou divokou hrdostí – nadále zde přežívá tradice krevní msty, která bývá respektována i ze strany státních bezpečnostních složek. Kromě toho je Jemen jednou z bašt radikálního islámu, a spektakulární útoky proti západním cílům na sebe v předchozích letech upoutaly jinak vzácnou pozornost médií. Vývoj Jemenu v uplynulých desetiletích přispěl k silné přítomnosti radikálních islámských skupin v zemi, a z Jemenu učinil mimo jiné významné středisko pro rekrutaci dobrovolníků do války v Afghánistánu. Není náhodou, že jemenští mudžáhidé tvořili po saúdském kontingentu druhou nejpočetnější skupinu protisovětských válečníků.⁵⁾ V rámci klasického scénáře se mnozí jemenští veteráni z Afghánistánu dostali po návratu do vlasti do střetu se státní mocí a neznámý počet jemenských „afghánců“ se zapojil do operací sítě al-Káida. Nejen pro tyto důvody si proto Jemen zasluhuje větší pozornost, než je mu dosud věnována – nejen jako bašta radikálního islamismu, ale i jako potenciálně destabilizační faktor na Arabském poloostrově.

Dramatickému politickému vývoji po druhé světové válce předchází dlouhá a bohatá historie, na niž jsou Jemenci patřičně pyšní, včetně předislámského vývoje.⁶⁾ Území, kde se nyní nachází moderní Jemen, bylo islamizováno v 7. století n. l., nicméně příchodu islámu předcházela dlouhá a úspěšná existence městských států, které měly monopol na obchodování s cennými komoditami v oblasti Rudého moře od konce 2. tisíciletí p. n. l. až do 1. století n. l., kdy část obchodu uzurpovali Římané. V posledních staletích byl Jemen v určitých údobích jablkem sváru mezi Osmanskou říší a evropskými mocnostmi, nicméně největší dopad mělo britské uchvácení Adenu v roce 1839. Aden se stal z malé rybářské vesničky jedním ze strategicky nejvýznamnějších přístavů a opěrných bodů britského impéria. Osmanské jednotky opustily severní Jemen po první světové válce a severní část země měla až do roku 1990 diametrálně odlišný vývoj od jižního Jemenu. Severní část země byla až do roku 1962 imamátem, který od svého vzniku po první světové válce usiloval různými prostředky o sloučení s jižním Jemenem. Po smrti imáma Ahmada v roce 1962, který nastoupil po

svém zavražděném otci v roce 1948, provedla část armády puč, a syn zesnulého Ahmada imám Muhammad al-Badr uprchl na sever země. Zde pod ochranou spojeneckých horských kmenů zahájil boj proti nově vytvořené republice, v jejímž čele stáli důstojníci inspirovaní egyptským prezidentem Násirem. Krvavá občanská válka v letech 1962–70 přivedla v širším slova smyslu do konfliktu dvě soupeřící křídla arabského tábora. Zatímco Násirův Egypt vojensky podpořil jemenské republikány, arabské monarchie v čele se Saúdskou Arábií stranily svrženému imámovi a podpořily tak monarchistickou volbu. Egyptský prezident Násir zabředl v Jemenu do marného vojenského dobrodružství; dokladem zoufalství egyptských jednotek, jimž horské kmény přivedly ve známém terénu těžké ztráty, bylo použití chemických zbraní ze strany Egyptanů, jakkoliv neefektivní.⁷⁾ Egyptský kontingent byl stažen po egyptském debaklu v šestidenní válce v roce 1967, a občanská válka byla ukončena kompromisní dohodou v roce 1970, která ponechala severní Jemen jako republiku. V čele severního Jemenu stanul v roce 1978 podplukovník Alí Abdulláh Sálíh, jenž je prezidentem dnešního sjednoceného Jemenu.

Jižní Jemen byl rovněž od poloviny 60. let sužován občanskou válkou mezi soupeřícími frakcemi, jež zápasily o budoucí moc po oznámeném odchodu Britů, kteří nakonec opustili svůj protektorát v roce 1967. Moci se chopila Jemenská socialistická strana (JSS), která v dalších letech učinila z jižního Jemenu jediný arabský marxistický stát, nesoucí od začátku 70. let název Jemenská lidová demokratická republika. Oba drasticky rozdílné jemenské režimy se vojensky střetly především v letech 1972 a 1979, obě země prožívaly značnou vnitropolitickou nestabilitu, nicméně i přesto oba státy vyjadřovaly přání dosáhnout sjednocení Jemenu.

Úspěšné a překvapivě snadné sloučení severu a jihu v roce 1990 bylo dílem tří rozhodujících faktorů. Prvním z nich byl fakt, že krvavá občanská válka v jihojemenském Adenu v lednu 1986 přivedla k moci pragmatické křídlo JSS, jež navzdory ideologickým rozporům dokázalo přijmout nevyhnutelné a dospět ke sjednocení obou částí země. Podnětem k tomuto kroku byl rozpad SSSR a konec studené války, který ponechal jižní Jemen bez opory dosavadního sovětského patrona a spojence. Dalším stěžejním faktorem bylo nalezení bohatých zdrojů ropy a zemního plynu na pomezí obou států.

Třináct let, jež uplynula od sjednocení Jemenu, přineslo množství dramatických výkyvů, které ještě více zkomplikovaly již do té doby nelehkou hospodářskou a politickou situaci země.

Irácká invaze do Kuvajtu v srpnu 1990 postavila mladý stát do nečekané a bezprecedentní situace. V době, kdy se světové společenství rozdělilo na odpůrce a zastánce ozbrojeného zásahu proti irácké okupaci, zůstával Jemen shodou okolností funkcí předsedy Rady bezpečnosti OSN a pevně podpořil Irák, volaje po „arabském řešení“. Existuje více hypotéz, proč jemenský prezident Sálíh podpořil Saddáma Husajna, nicméně následky jeho kroku byly pro Jemen katastrofální.

Kromě toho, že okolní bohaté státy Arabského poloostrova vyhnaly početné jemenské gastarbeitery zpět do vlasti,⁸⁾ ocitl se Jemen v ještě větší politické izolaci v celé oblasti. Příмым důsledkem jemenské podpory Iráku bylo i drastické snížení americké finanční pomoci. Vazba mezi Jemenem a Irákem byla podle mého názoru nejvíce posílena společným pocitem frustrace obou deprivovaných zemí z poměrů a rozdílů v oblasti. Jemen i Irák ukřivděně pohlížely na Radu pro spolupráci v Zálivu (GCC) jako na exkluzivní klub bohatých monarchií – Jemen jako jediná země Arabského poloostrova stál mimo řady GCC, což je dostatečně výmluvné. Irák se zase cítil ošizen postojem států GCC k Iráku po irácko-iránské válce v letech 1980–88, během níž Irák krvácel při zadržování chomejnívského Íránu, jenž byl doslova noční můrou pro všechny členské státy GCC. Saddám Husajn obviňoval již během dlouholetého konfliktu zmíněné země, že tyjí z válečného úsilí Iráku, a chápal jejich postoje k poválečnému Iráku jako obrovský nevděk. Jemen částečně souhlasil s těmito názory a není bez zajímavosti, že na pomoc Iráku poslal severní Jemen na frontu svou armádní brigádu.

V květnu 1994 zažil Jemen krátkou a krvavou občanskou válkou, za jejímž rozdmýcháním stály určité nespokojené síly na jihu země, které brojily proti severní dominanci. Válka skončila po třech měsících dobytím jihojemenského Adenu. Prezident Sálíh projevil překvapivou velkorysost a vyhlásil amnestii pro účastníky rebelie, nicméně dva hlavní strůjci komplotu se uchýlili do saúdského, respektive ománského exilu, což výmluvně naznačovalo kvalitu sousedských vztahů.

Vztahy Jemenu se Saúdskou Arábií a Ománem byly v 90. letech příčinou napětí a předmětem sporu byly rozsáhlé oblasti nedemarcované hranice. Spory se Saúdskou Arábií příležitostně přerůstaly v ozbrojené srážky. V roce 1995 se Jemen a Omán dohodly na demarkaci společné hranice a další pozitivní vývoj nastal i v jemensko-saúdských vztazích v roce 2000, kdy dospěly oba státy k historické dohodě o sporných územích. Územní spory Jemenu s Eritreou řešil po ozbrojených incidentech mezinárodní soud v Haagu, který v roce 1998 rozhodl ve prospěch Jemenu. I přes výše naznačený pozitivní posun v bilaterálních vztazích Jemenu zůstávají otazníky nad budoucím postojem především Saúdské Arábie k Jemenu, neboť saúdská dynastie se dlouhodobě vměšuje do vnitřních záležitostí Jemenu, pravděpodobně s cílem zabránit existenci příliš silného a prosperujícího souseda jemenského ražení. Na druhou stranu je v zájmu Saúdské Arábie, aby nebyl její jižní soused zachvácen nakažlivým chaosem, a proto se zřejmě bude v následujících letech saúdská dynastie snažit o opatrné a vyvážené oslabování jemenského souseda.

V posledních letech se Jemen dostává do popředí zájmu expertů jako bašta radikálního islámu a možné útočiště radikálních skupin, což v současnosti představuje pro jemenskou vládu největší problém. Jemen se musí v posledních letech vyrovnávat s islamistickou výzvou nejen s ohledem na vnitřní bezpečnost země, ale také v rámci mezinárodních vztahů a amerického tažení proti teroristickému uskupením.

Tento fakt staví jemenské vedení do obtížné situace, která není neznáma mnoha dalším zemím, na něž USA vyvíjejí tlak, aby se připojily k potírání radikálních islámských skupin. Přestože spojení se Spojenými státy je v různých ohledech obyvatelstvu Pákistánu, Saúdské Arábie či Jemenu trnem v oku, mnohé režimy s USA spolupracují a míra vzájemné kooperace je neustále předmětem vášnivých střetů. Nejinak je tomu v případě Jemenu, který sice s USA spolupracuje v jejich kampani proti terorismu, nicméně z obavy před reakcí vlastního obyvatelstva se snaží stanovit rozumné meze vzájemné spolupráce. Díky tomuto bilancování stojí nyní Jemen na rozcestí, zvláště před volbami, které ukáží příklon obyvatelstva k té či oné politické linii.

Problémy s islamisty započaly v Jemenu na počátku 90. let. Prvním známým incidentem byl pumový útok na adenský hotel, který v prosinci 1992 usmrtil dva australské turisty. Útok byl mimo jiné reakcí na operaci amerických jednotek v Somálsku v roce 1992. Jako viníci byli shledáni Jemenci, kteří prošli výcvikovými tábory v Afghánistánu a později se účastnili dalších atentátů.⁹⁾ Trend radikalizace islámu a s ním spjatých faktorů, včetně silné protizápadní rétoriky, se v Jemenu časově shodoval s výskytem obdobných trendů v dalších zemích arabského světa. Arabské státy jako Alžírsko, Tunisko, Egypt či Saúdská Arábie zažily v průběhu 90. let vzestup podobných nesnází, přičemž v každé zemi probíhal zmíněný vývoj pochopitelně s odlišnou intenzitou, a způsoby řešení ze strany mocenských kruhů se rovněž značně lišily. Je zřejmé, že příchod arabských veteránů z Afghánistánu hrál stěžejní roli, nicméně s různým dopadem se také projevíly důsledky konce studené války, válka v Perském zálivu v letech 1990–91 a samozřejmě v neposlední řadě konkrétní vnitropolitický vývoj. Stejně tak tomu bylo v Jemenu, do něž se uchýlilo i značné množství veteránů nejemenské národnosti, kteří zamířili se svými spolubojovníky především do náboženských středisek na severu země. Mnozí z nich se nemohli vrátit do svých domovů, neboť byli psanci ve vlastních zemích, pronásledovaní z různých důvodů domovskými režimy. Co konkrétně vedlo k reaktivaci tzv. „afghánců“ ve smyslu jejich připojení se k násilným protirežimním aktivitám,¹⁰⁾ může být předmětem různých dohadů, nicméně vždy je třeba brát v úvahu konkrétní mezinárodní i vnitropolitickou situaci zemí, jež se s daným problémem potýkají, a ovšemže také specifika jednotlivých režimů.

Není pochyb o tom, že mudžáhidům se ve výcvikových táborech v Pákistánu a Afghánistánu dostalo radikální náboženské indoktrinace, nicméně nelze jen tento fakt považovat za jedinou a hlavní příčinu zapojení „afghánců“ do teroristických uskupení. Musíme brát v potaz rovněž možnou existenci silných osobních důvodů po návratu vysloužilců z války, které mohly, nicméně však nemusely, v kombinaci s dalšími faktory (mezinárodní, vnitropolitická, či regionální situace) vést až na cestu terorismu. Jistěže jsme byli svědky růstu religiozity, včetně jejích radikálních projevů a forem, ve válkou rozvrácených společ-

nostech jako Bosna a Čečensko, avšak mnozí „afghánci“ se v 90. letech vrátili ke svým rodinám – na místa, kde strávili dětství, a oddali se pokojnému životu. Tento jejich proces mírového začlenění do společnosti zpočátku jemenská vláda vydatně podporovala, nicméně dočkala se v tomto ohledu i mnohých zklamání. Mnozí jemenští „afghánci“ dokonce údajně odcházeli pouze proto, aby si vydělali peníze, frustrování nedostatkem práce v Jemenu. Autor se snaží naznačit, že fenomén „afghánců“ jako nejradičálnější a nejobávanější složky islamistických hnutí se vyvinul na přelomu 80. a 90. let i díky zvláštní, a v jistém smyslu přelomové, mezinárodní situaci, která podstatně usnadnila a podnítila přerod mnohých veteránů na členy teroristických skupin. Zpočátku nešlo o nijak sofistikované hnutí, jak se mnozí domnívají, v tom smyslu, že by již po válce v Afghánistánu mělo jasný cíl – tedy svrhnout sekulární režimy v arabském světě a nahradit je islámskými. Mnohdy se jednalo o spontánní proces, kdy veteráni při příchodu do svých zemí netušili, že za několik let budou úhlavními nepřáteli režimu.

Válka v Afghánistánu svedla jedinečným způsobem dohromady tisíce radikálních islamistů i prostých muslimů, kteří přišli válčit proti Rudé armádě, a získali tak nejen neocenitelné válečné zkušenosti, ale přinejmenším i stejně cenné kontakty. K ozbrojenému střetu se státní mocí by v 90. letech ve státech jako Alžírsko, Egypt či Jemen došlo i bez „afghánců“, tedy kdyby nebyla válka v Afghánistánu, nicméně lze se jen dohadovat, nakolik by byl tento střet odlišný ve svém charakteru a intenzitě.

V Jemenu se odehrával konflikt „afghánců“ s režimem zajímavým způsobem. Veteráni byli zpočátku vnímáni jako hrdinové, kteří bojovali s odvahou za věc islámu a na pomoc bratrskému muslimskému národu. Ještě v roce 1994 využívala vláda v Saná válkou zocelené a zkušené veterány, známé nenávistí ke komunismu, v bojích proti jižním separatistům. Již tehdy proslula jejich milice po dobytí Adenu severní armádou svými puritánskými výstřelky – mimo jiné údajně srovnali se zemí tamní pivovar a zničili každou nalezenou láhev alkoholu.¹¹⁾ V druhé polovině 90. let začali být „afghánci“ pro Sálihův režim stále větším zdrojem nespokojenosti a vláda začala s deportací veteránů, kteří nepocházeli z Jemenu. Mezi lety 1994–99 bylo takto deportováno podle jemenského ministra zahraničních věcí Abú Bakra al-Qirbího až 3000 veteránů.¹²⁾ Svou roli sehrál i fakt posílení vlivu nejsilnější opoziční strany, islámsky orientovaného Isláhu, která získala v září 1994 šest míst ve vládě namísto vypuzených členů JSS, strany s voličskou základnou na jihu, na níž lpěla krátce po občanské válce čerstvá nálepka separatismu.

Jiným varovným signálem pro vládu byl únos zahraničních turistů v prosinci 1998. Ačkoli byl Jemen v 90. letech sužován častými únosy turistů, před prosincovým incidentem žádný z nich prokazatelně neměl islamistický charakter. Jednalo se jen o zvláštní způsob, jakým horské kmeny vyjednávaly s vládou, na níž si tak chtěly vynutit např. dotace na zbudování vodovodu či dostavbu silnice v kmenové oblasti. Nicméně je známo, že unesení turistů byli v naprostém bezpečí

a těšili se tradičně štědré jemenské pohostinnosti. V prosinci 1998 bylo však skupinou, známou jako „Aden-Abyan Islamic Army“,¹³⁾ uneseno 16 zahraničních turistů a při následné osvobozovací akci jemenské armády přišli čtyři z nich o život poté, co se je únosci pokusili použít jako živé štíty. Třebaže jemenské vedení proti pachatelům tvrdě zakročilo a hlavní strůjce únosu byl pověšen, stal se incident milníkem, pokud jde o postoj jemenského režimu k přítomnosti operativců sítě al-Káida. Jemenské vedení se do té doby razantně bránilo obviněním, že na území Jemenu působí buňky al-Káidy, nicméně vyšetřování únosu FBI a Scotland Yardem prokázalo pravý opak. Jemen se tak ocitl v nelehké pozici – již tak chudá země, která zoufale potřebovala přísun západních investic a hospodářskou pomoc, musela ve svém vlastním zájmu splupracovat s USA, které zintenzivily pronásledování radikálů ze sítě al-Káida po bombových útocích na americké ambasády ve východní Africe v roce 1998.

Dosud nejzávažnější incident se odehrál 12. října 2000 v adenském přístavu, kdy dva sebevražední útočníci těžce poškodili americký raketový torpédoborec USS Cole. Při výbuchu člunu naloženého výbušninami zahynulo 17 amerických námořníků. Jestliže obezřetnost a nelibost režimu po únosu v roce 1998 vyústila v tvrdší protiislamistickou kampaň, útok na torpédoborec byl onou pověstnou kapkou. Jemenský režim se ocitl v překerní situaci i díky faktu, že sám prezident Sálih nadšeně vítal kontrakt s US Navy, která měla místo Džibuti doplňovat palivo v jemenském Adenu. Další rozpaky a hněv vyvolal fakt, že ačkoli oba sebevražední útočníci jemenského původu bojovali v Afghánistánu, jejich četní komplicové k „afgháncům“ nepatřili a pravděpodobně byli jen inspirováni jejich militantním pojetím islámu.

Přímým důsledkem útoku na USS Cole byl požadavek USA na intenzivnější spolupráci zpravodajských služeb obou zemí a po útocích na cíle v USA 11. září 2001 se USA přirozeně zaměřily na území Jemenu jako na důležité předmostí boje proti síti al-Káida.¹⁴⁾ Útoky na New York a Washington přiměly Jemen k ještě těsnější spolupráci – příznačná je v této souvislosti návštěva prezidenta Sáliha ve Washingtonu v listopadu 2001 a jeho setkání s prezidentem Bushem. Americký vojenský personál, rozmístěný na území Jemenu od podzimu 2001, započal s výcvikem čerstvě zřízených speciálních jednotek a pohraničních jednotek, neboť děravé hranice členitého Jemenu jsou pro USA v oblasti Afrického rohu velkým nebezpečím.¹⁵⁾ Vojenská kooperace staví jemenský režim před nemalé obtíže – spolupráce s USA je velice citlivou vnitropolitickou otázkou s ohledem na citění veřejnosti a režim si tak podkopává vlastní pozice v souvislosti s pravděpodobným přesunem části voličských sympatií ve prospěch islámské strany Isláh, která stojí v popředí kritiky americké přítomnosti v zemi.

Důkazem zvyšené spolupráce USA a Jemenu byla operace jemenských jednotek v centrálním Jemenu, v provincii Marib, v prosinci 2001. Na základě informací amerických zpravodajských služeb se jemenské

armádní jednotky pokusily zatknout několik příslušníků al-Káidy, podezřelých z účasti na atentátu na USS Cole, nicméně dostaly se do vážného konfliktu s horským kmenem, pod jehož ochranou se podezřelí muži nacházeli. Došlo až na použití dělostřelectva, tanků a vojenských helikoptér, nicméně jemenská armáda přišla při střetu o 22 mužů a podezřelým se podařilo uniknout. Ke konfliktu údajně došlo dříve, než se stačila oficiální místa domluvit s kmenovou radou starších na jejich vydání. Celá událost výstižně charakterizuje obtížnou pozici jemenského vedení a divoké poměry v oblasti, díky nimž patří Jemen k hlavním operačním základnám al-Káidy. V listopadu 2002 došlo k nečekané likvidaci jednoho z hlavních podezřelých, kterému se při střetu v prosinci 2001 zdařilo uniknout, opět v provincii Marib, kdy bezpilotní řízený letoun typu Predator zničil dvěma raketami vozidlo, v němž se nacházelo údajně šest členů al-Káidy, mimo jiné vysoké postavený Qáid Salím Sinan al-Harafi. Operace CIA¹⁶⁾ vyvolala v Jemenu velké pozdvižení, přičemž v popředí kritiky režimu stála opět strana Isláh, která obviňovala USA z porušení suverenity.

Jemenský režim odpověděl obviněním Isláhu ze zavraždění jemenského opozičního politika Džaralláha Umara v prosinci 2002. Fakt, že byl zastřelen jen několik minut poté, co pronesl projev na schůzi strany Isláh, vyzývající ke smíření a k zastavení násilí v zemi, je paradoxní, nicméně jemenský režim okamžitě obvinil vůdce Isláhu z účasti na vraždě.¹⁷⁾ Přesto je zřejmé, že hlavním motivem pachatele, který popřel spojený s vedením Isláhu, byl Umarem propagovaný sekularismus. Jemenská vláda se možná začíná ve své snaze vymýtit radikály z Jemenu uchýlovat k praktikám, které mohou v konečných důsledcích pozici režimu ještě více zkomplikovat. Mimosoudní popravy, zadržování podezřelých na neúměrně dlouhou dobu, mučení ze strany bezpečnostních složek a další neduhy provázející pověst jemenského režimu¹⁸⁾ by mohly významně přispět k neúspěchu snahy režimu porazit islamisty na vlastní půdě a získat voličské sympatie straně Isláh, což je to poslední, co by si režim prezidenta Sáliha přál. Ačkoli po přečtení článku by se mohlo zdát tvrzení, že Jemen patří v určitých ohledech k nejdemokratičtějšímu režimům arabského světa, rozporuplné, faktem je, že v zemi proběhly v roce 1993 a 1997 parlamentní volby, považované mezinárodními pozorovateli za demokratické. Rovněž prezidentské volby v roce 1999 proběhly až na menší výhrady demokratickým způsobem. Pomoc USA, přislíbená Jemenu za jeho úsilí pronásledovat radikály z al-Káidy na svém území, je pro režim sice velice významná, nicméně vojenská spolupráce s USA by mohla být pro Sálihův režim při náladách v zemi smrtící ranou. Radikalizace obyvatelstva v souvislosti se současným útokem na Irák je toho dokladem a varováním. Při demonstraci v Saná na počátku války přišli o život čtyři lidé, včetně jednoho policisty. Demonstrace v Saná navíc ukázaly, že např. studentská mládež patří v Jemenu k nejradičálnějšímu odpůrcům politiky USA a jemenského prezidenta Sáliha. Spo-

lupráce obou zemí je tak v budoucnu od-souzena k neustálému lavírování mezi třemi hráči – americkou zahraniční politikou, jemenským režimem, a především islámskými odpůrci současného jemenského vedení. Významnou komplikací je v této situaci tradičně silný tribalismus a regionalismus země, jehož hrubé nerespektování ze strany režimu by mohlo Jemen opět dovést na pokraj občanské války. Výsledky voleb na konci dubna by měly napovědět více k dalšímu směřování Jemenu.

¹⁾ Všechny státy Arabského poloostrova (Bahrajn, Katar, Kuvajt, Saúdská Arábie, Spojené arabské emiráty a Omán) jsou kromě Jemenu od roku 1981 sdruženy v tzv. Radě pro spolupráci v zálivu (GCC).

²⁾ Viz např. vynikající studie od Peletierre, S.C.: Yemen and stability in the Persian gulf: Confronting the threat from within na <http://www.carlislewww.army.mil/usassi/welcome.htm>, v češtině též např. Kropáček, L.: Islámský fundamentalismus. Praha, Vyšehrad, 1996.

³⁾ Asi 40 % obyvatelstva, především na severu země, vyznává velmi umírněnou variantu šíitského islámu, známou pod názvem *zajdija*, jež je ze všech šíitských odnoží nejvíce podobná sunnitské větvi islámu. Viz např. <http://www.karbala-najaf.org/shiaism/235-258.htm>.

⁴⁾ V polovině roku 2002 se počet obyvatel Jemenu odhadoval na cca 18, 7 milionu. Viz např. <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/ym.html>.

⁵⁾ Uváděné počty se samozřejmě liší podle zdrojů, ale jako pravděpodobný se jeví údaj cca 3000 mužů. Viz např. <http://www.janes.com/security/international-security/news/misc/janes010928-1-n.shtml>.

⁶⁾ Vyčerpávající historický popis poskytuje Encyclopaedia Britannica, Macropaedia. Chicago, 1991. S. 843–850.

⁷⁾ Egypťané použili proti horalům yperit ve formě leteckých pum a plyn údajně zabil v celé válce cca 1400 lidí. Viz např. <http://www.42cs.au.af.mil/au/awc/awcgate/ssi/chemwpp1.htm>.

⁸⁾ Údajně bylo takto vyhnáno až milion jemenských gatarbeiterů, ze samotné Saúdské Arábie to bylo 650 000 až 800 000. V zemích Perského zálivu byli mnozí Jemenci zaměstnáni u policie, v armádě a jiných bezpečnostních složkách a byli v nich vysoce ceněni pro své schopnosti a poctivost.

⁹⁾ Viz např. <http://www.pbs.org/wgbh/pages/fronline/shows/knew/etc/cron.html> nebo též http://www.seacoastonline.com/2000news/11_10_w1.htm.

¹⁰⁾ Zapojení „afghánců“ do boje proti režimu např. v Egyptě viz Raděj, T.: Islamistické organizace v Egyptě. Mezinárodní vztahy, 2002/č. 3.

¹¹⁾ Viz např. článek v listu Washington Post „Cole Attack Routed in Afghan War“ na <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&node=&contentId=A163222000Dec2&notFound=true>.

¹²⁾ Viz velice zajímavý rozhovor s ministrem zahraničí Abú Bakrem al-Qirbím z 5. října 2002 na <http://www.pbs.org/wgbh/pages/fronline/shows/search/interviews/alqirbi.html>.

¹³⁾ Viz článek „Yemen and the Aden-Abyan Islamic Army“ od Carapico, S. na www.merip.org/mero/mero101800.html

¹⁴⁾ Viz např. článek „U.S. pushing to train Yemeni special forces“ na <http://www.cnn.com/2001/US/11/28/ret.us.yemen/>

¹⁵⁾ O přítomnosti USA v oblasti Afrického rohu viz např. studie Yemen: unlikely key to Western security od Lackey, S. na <http://www.janes.com/regional-new/s/africa-middle-east/news/jir/jir001012-1-n.shtml>

¹⁶⁾ Viz článek „CIA seeks and kills al-Qaeda chief“ na <http://www.smh.com.au/articles/2002/11/05/1036308313504.html>

¹⁷⁾ Viz článek „Assassinated“ na <http://www.yementimes.com/2002/iss53/front.htm>

¹⁸⁾ Viz např. U.S. Department of State: Human Rights Report: Yemen 2001 na <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrprt/2001/nea/8313.htm>

Směr Evropská unie

Rozhovor se státním tajemníkem pro evropské záležitosti a 1. náměstkem ministra zahraničních věcí České republiky Janem Kohoutem

Česká republika uzavřela koncem loňského roku vstupní rozhovory s Evropskou unií. Jak hodnotíte reflexi dosažených výsledků u občanů České republiky, kteří budou zanedlouho v referendu rozhodovat o vstupu země do Unie?

Myslím, že v první řadě je třeba zdůraznit, že jednání s Evropskou unií byla velmi náročná a tvrdá a že prostor, který jsme měli pro prosazování našich zájmů, byl v zásadě velmi limitovaný. Vzhledem k tomu jsme dosáhli maxima požadovaného. Celkově můžeme říct, že výsledky jsou dobré a odpovídají mandátu, jímž byli vyjednávači vybaveni od vlády. Podmínky vstupu vytvářejí dobré podmínky pro to, aby Česká republika nebyla po vstupu do Unie druhořadým členem a nebyla jí výrazně poškozena. Naopak, podmínky, které bude mít, jsou přijatelné a přechodná období, jichž je celá řada, umožní, abychom se zapojili do činnosti Unie a byli tam konkurenceschopní a zároveň požívali výhod, které nám plynou z toho, že se budeme podílet na rozhodování o všech záležitostech. Domnívám se, že v komunikační strategii a informační kampani před referendem budeme schopni občanům podmínky našeho členství dostatečně jasně vysvětlit.

Myslíte, že se budou občané rozhodovat na základě zmíněných výsledků, anebo výlučně na základě informační kampaně před referendem?

Poslední výsledky průzkumu veřejného mínění signalizují rostoucí podporu pro členství v Unii. Myslím si, že bezprostředně po kodaňském summitu z prosince loňského roku došlo k určitému neporozumění, možná i zkresení výsledků, resp. přepočtu těch finančních výhod na hlavu, které nevycházely přiznivě. Ve skutečnosti, pokud jde o globální sumu, jsme po Polsku druhou největší zemí, která bude příjemcem finančních toků z Evropské unie. Zároveň patříme mezi nejvyspělejší země v rámci bývalého východního bloku, což se samozřejmě také odráží v tom, jak velký bude přísun finančních prostředků. Myslím si, že občané to chápou poněkud obecněji, perspektivněji a že vyjednané podmínky jsou pro náš další postup startovací čarou. To znamená, že následující období jsou přechodná, protože budou trvat pouze po určitou dobu, a jsou z naší strany taková, aby ochránila nás občany, aby nedošlo k nějakým sociálním propadům nebo ekonomickým dopadům na malé a střední podnikatele. Jsou tu ale i určitá přechodná období ze strany současných členských států Evropské unie, která mají také zabránit určitým předkládaným negativním jevům. Celkově si

ale myslím, že občané chápou, že to jsou startovací podmínky a ze všeho nejdůležitější je být uvnitř Společenství a mít možnost spolurozhodovat o jeho dalším směřování a o tom, jak se budou dále vyvíjet podmínky našeho členství např. v oblasti společné zemědělské politiky, finančního rámce a dalších záležitostí.

Jednání o členství sice oficiálně skončila, přesto se však kandidátské země zavázaly k tomu, že až do okamžiku vstupu splní ještě celou řadu podmínek. Bude proto Evropská komise budoucí členy dále sledovat, popřípadě hodnotit, tak jak tomu bylo dosud na podzim v rámci periodických hodnotících zpráv?

Musíme si uvědomit, že nastávající rozšíření Unie o deset nových členů je naprosto bezprecedentní. Ze strany stávajících členských států a jejich obyvatel proto existují určité obavy, aby tím nedošlo k nějakému rozmělnění Evropské unie, anebo k jejímu rozpadu. Jde o to, aby Unie zůstala i po tomto obrovském rozšíření o země, které jsou ve většině případů chudší než současní členové, pohromadě, aby nedošlo k tomu, že se stane nefunkční. Z toho důvodu i během současného období vypracovává Komise průběžné monitorovací zprávy, protože my jsme se zavázali ke splnění určitých úkolů do vstupu ať už legislativní, anebo nelegislativní povahy. Zároveň je v přístupové dohodě určitá ochranná klauzule, která umožní v případě, že by v některé z těch oblastí nebylo všechno splněno, přijmout ve vztahu ke kandidátské zemi určitá opatření, tak aby si Komise vynutila, že národní legislativa dané země,

včetně kontroly, implementace a vymáhání, bude uvedena do souladu s tím, co bylo přislíbeno. Tato opatření mohou být proti kterékoli nově přijaté zemi uplatněna po dobu dvou let po jejím vstupu. My budeme mít jako nově přijatá země ale samozřejmě možnost, v případě, že se budeme cítiti poškození, žádat o řešení či nápravu některých problémů. Před předchozími vlnami rozšíření sice podobná opatření přijímána nebyla, ale vzhledem k velkému počtu nově přijatých zemí existuje na straně stávajícího Společenství určitá opatrnost.

Kodaňským summitem Evropské unie skončily oficiální vstupní rozhovory České republiky. Jednání s Bruslem ale zřejmě přesto pokračují dál. Jaké otázky jsou nyní předmětem těchto rozhovorů?

Legislativa, která je obsažena v naší přístupové dohodě, je dojednána ke konci října 2002. Evropská unie se ale samozřejmě vyvíjí dál, přicházejí další normy. My máme v této chvíli možnost předkládat vlastní návrhy, od 16. dubna, od podpisu přístupové dohody, budeme zastoupeni ve všech výborech a pracovních skupinách. Budeme tak zároveň vtaženi do vytváření evropské legislativy. Legislativa, která byla vytvořena mezitím, je s námi konzultována a musí být implementována do našeho právního řádu. Komise to sleduje prostřednictvím celkem tří monitorovacích zpráv – dvou průběžných a finální, která bude zveřejněna těsně před vstupem.

V březnu loňského roku začal pracovat Konvent o budoucnosti Evropské unie, přičemž Vy jste jedním ze tří zástupců České republiky v tomto grémiu. Jak byste zhodnotil jeho dosavadní činnost?

Samotný Konvent se ukázal být velmi dobrou metodou, jak navrhopvat změny smluv Evropské unie a Evropských společenství. Je to vlastně přípravná fáze pro nadcházející mezivládní konferenci, přičemž bych vyzdvihl, že jednání Konventu probíhá transparentním a demokratickým způsobem. Když Konvent před rokem začínal, nemohl nikdo tušit, a to ani největší optimisté, že se postupně dopracujeme k návrhu evropské ústavní smlouvy. Řekl bych, že to je jeden z prvních výsledků. To svědčí o obrovské dynamice, která panuje v samotném Konventu, neboť na začátku nebylo téměř vůbec jasné, k čemu se nakonec dopracuje. Existovalo pouze zadání ze summitu Evropské unie v Laekenu, tzn. najít odpověď na určité otázky, které byly otevřené. Dá se ale říct, že už v této chvíli, a to i kdyby nebyla přijata vlastní evropská ústava, pak samotné výsledky některých pracovních skupin, týkající se zjednodušení právních instrumentů, právní subjektivity Evropské unie, návrhů v oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky Evropské unie, role národních parlamentů, posílení principu subsidiarity, velmi výrazně posouvají a zprůhledňují evropskou architekturu a přispívají tak k naplnění principů transparentnosti, přiblížení k občanům a demokratičnosti. Za největší pozitivum po-

važuji, že výsledky jednání Konventu se budou transformovat do návrhu evropské ústavní smlouvy, jež srozumitelnou a přístupnou formou popíše evropskou architekturu, která se stala na základě předchozího gradualistického vývoje poněkud nepřehlednou. Konvent si klade za cíl uchopit jednodušším způsobem situaci, v níž se Unie v této chvíli nachází, resp. v níž se ocitne po rozšíření na 25 členů, tak, aby zůstala funkční. Konvent nejedná o tom, v jakých oblastech by se případně mělo v integračním úsilí pokročit a v jakých třeba uvažovat o renacionalizaci.

Jednání Konventu se od samého počátku účastnily také kandidátské země, ovšem nikoli jako plnoprávní členové, nýbrž pouze s hlasem poradním. To vyvolalo u celé řady z nich kritiku. Změnila se za ten rok nějak jejich reálná váha v tom grémiu, anebo zůstaly mimo hlavní dění a diskuse v Konventu?

Zpočátku tam byla ze strany představitelů stávajících členských zemí určitá snaha formalizovat v rámci Konventu skupinu kandidátských zemí. My jsem byli od samého počátku proti něčemu takovému, protože jsme nechtěli vyčleňovat žádné skupiny současných a nových členů. Takže jsme jinými slovy podporovali pojetí, aby rozhodovala pouze kvalita toho kterého příspěvku anebo návrhu, a nikoli původ předkladatelů. Toto pojetí se nakonec prosadilo, takže pokud probíhá v Konventu nějaké dělení, je to nikoliv na staré a budoucí členy, ale na aktivní a méně aktivní.

Docházelo mezi třemi českými zástupci v Konventu v posledních měsících k nějaké výraznější koordinaci postojů, resp. hájili nějaký společně definovaný zájem České republiky?

Nominace českých zástupců v tomto grémiu byla dána určitou reprezentativností politické scény v České republice. Jednotliví představitelé uplatňovali především vlastní představy. Protože byli nominováni určitou institucí, byli tam v zásadě ad personam. Nechci říkat, že by docházelo ke koordinaci stanovisek, protože divergence některých pohledů – třeba mezi zástupcem Sněmovny a vládním zástupcem – byla velmi široká, nicméně je tam mnoho společných bodů, které jsme schopni identifikovat a v průběhu jednání Konventu se na nich shodneme. Spíš bych řekl, že jsme si vzájemně vyměňovali názory a v tomto smyslu se i pravidelně setkáváme a říkáme si, kdo chce s čím vystoupit. Tím si zároveň předáváme informace z jednání grémií, jichž se každý z nás účastní mimo zasedání Konventu, ať je to skupina vládních, anebo parlamentních zástupců. Řekněme, že v průběhu těchto rozhovorů krystalizují určité momenty, které jsou společné a na nichž se shodneme. My jsme také konečně nikdy nechtěli, abychom vystupovali v Konventu jednotně. Snažíme se jít opačnou cestou, tzn. že v průběhu rokování jsme schopni rozpoznat momenty, kde jsou naše názory velmi blízké.

Porovnáme-li atmosféru v předvečer referend o vstupu do EU v zemích posledního rozšíření, zjistíme, že situace v Rakousku se České republice podobala nejvíce. Na rozdíl od Švédska a Finska (viz MP 3/2003 a 4/2003) zde v kampani převládaly jednoznačně proevropské postoje a pozitivní výsledky referenda se zdál být téměř jistý. Pro Českou republiku z rakouské zkušenosti plyne ponaučení, že je třeba se vyvarovat fenoménu rozčarování po vstupu do EU.

Vývoj rakouských integračních snah vůči ES/EU

Až do konce studené války byla rakouská zahraniční politika ukotvena na dvou základních dokumentech. Byly jimi ústavní zákon o trvalé neutralitě z 26. října 1955¹⁾ a Smlouva o znovuoobnovení nezávislého a demokratického Rakouska z 15. května 1955²⁾. Obě tyto smlouvy představovaly jak pro rakouské politické strany, tak pro rakouskou veřejnost základ zahraničněpolitické orientace, jakož i vědomí pevného a současně zcela specifického postavení Rakouska mezi dvěma mezinárodními bloky. Debata o participaci Rakouska na společném trhu ES se nicméně objevily už na konci padesátých let, kdy již tehdy Rakousko uskutečňovalo významnou část svého zahraničního obchodu se zeměmi tehdejší šestky, zatímco spolupráce s pozdějšími členy EFTA nebyla tak důležitá.³⁾ Aby se však vyhnulo kritice ze strany SSSR, Rakousko pod vedením lidoveckého kancléře Raaba tehdy poměrně záhy uzavřelo okrajové diskuse na téma Římských smluv a přiřadilo se s ostatními neutrály k EFTA. Ti se však znovu museli rozhodnout, jaké vztahy s Evropským hospodářským společenstvím navodit poté, co se Velká Británie rozhodla v roce 1961 zažádat o členství v ES. Rakousko se proto v té době společně se Švédskem a Švýcarskem na ministerské schůzce ve Vídni dohodlo na sladění společného postupu, který byl charakterizován politikou omezeného přidružení.⁴⁾ Po de Gaullově vetu britské přihlášce Švédska a Švýcarsko stály své přihlášky, zatímco Rakousko se ustanovilo na tzv. Alleingang (samostatný postup, dosáhnouti dohody o vstupu i bez ostatních). Stálo za ním vědomí toho, že je rakouská ekonomika zaostalá a neliberální, což, jak doufali zejména lidovci podporovaní Svobodnými, by se změnilo, kdyby se Rakoušané stali součástí ES. Neúspěch tohoto plánu byl zapříčiněn zejména italským odmítnutím dalších jednání kvůli vzájemným krizím v jižním Tyrolsku, francouzské neochotě ke zvláštním vztahům Rakouska k ES, nemožností nalézt vzájemně institucionální mechanismy a samozřejmě doprovodným nesouhlasem SSSR. V 70. letech tak jakékoliv plány na přistoupení a větší integraci ustaly, jediným hmatatelným výsledkem spolupráce mezi Rakouskem a ES bylo uzavření dohody o volném obchodu průmyslovými výrobky

Rakouské referendum o EU: vstup ve znamení krve v čokoládě

JAKUB DÜRR

(1972). Novou dynamiku spolupráce pak otevřela až rámcová úmluva o vědecké a technické spolupráci ze srpna roku 1986.

Ačkoliv členství Rakouska v EFTA bylo na první pohled dostatečně výhodné a Rakousku přinášelo jednoznačný zisk, ani rakouské průmyslově-obchodní kruhy nechtěly zůstat stranou ještě výhodnější ekonomické spolupráce tak, jak ji praktikovalo Evropské společenství zejména po zavedení jednotného trhu. Ne náhodou to byla Průmyslová federace, která jako první významná organizace nedvojsmyslně podpořila ve svém memorandu z června roku 1987 členství Rakouska v ES. V roce 1988 ji pak následovaly se svými vlastními memorandy Rakouský odborový svaz a Spolková hospodářská komora. V roce 1989 se se svým prohlášením přidala i Komora zemědělská, která se po dlouhých vnitřních diskusích přidala na stranu stoupců členství, vědoma si výhod, které by jí Společná zemědělská politika ES zajistila. Svým prohlášením přispěl v této souvislosti i ministr zemědělství Josef Riegler z Lidové strany, když pragmaticky za základ svého kladného stanoviska označil vstup jako řešení velkého obchodního deficitu Rakouska v oblasti zemědělských výrobků a sliboval si značné ekonomické výhody z proniknutí na trhy zejména v Německu a Itálii.

Argumenty hospodářských kruhů vycházely z objektivního faktu, že rakouská ekonomika byla výrazně závislá na spolupráci s ES – jak co se týká exportu, jenž do země ES činil 64 procenta z jeho celkového objemu, tak i importu (dokonce 68 procent z celkových dovozů).⁵⁾ Rakouská ekonomika se z tohoto důvodu nacházela v odlišné situaci než ekonomiky ostatních zemí EFTA, pozdějších kandidátů na členství. Svůj nemalý význam měly i intenzivní ekonomické kontakty s Německem a Itálií, rakouskými sousedy a strůjci ES. To také do značné míry vysvětluje, proč se Rakousko začalo zajímat o integraci dříve než Švédsko, Finsko a Norsko.

Už v březnu 1987 se rakouské ministerstvo zahraničí a Komise dohodly na zahájení pravidelných kontaktů na ministerské úrovni a zřídily velvyslanectví Evropské komise ve Vídni. Ministr zahraničí Alois Mock (ÖVP) objasňoval poprvé z oficiálních pozic, proč má Rakousko zájem být součástí jednotného trhu. Na konci roku 1987 se pak v programovém prohlášení koaliční vlády SPÖ a ÖVP zcela jasně objevila priorita budování vztahů k Evropským společenstvím a prohlášení, že tato vláda nevyklučuje možnost vstupu do ES. Když v říjnu 1988 spolkový kancléř Franz Vranitzky navštívil Moskvu, seznámil v rámci rakouské snahy o zachování neutrality sovětské politiky s poměrně jasnou představou rakouské vlády o integrační politice vůči ES.

Rakousko oznámilo svůj záměr vstoupit do ES již v červnu 1988 na společné schůzce na ministerské úrovni mezi ES a ESVO ve finském Tampere. Rakouský ministr zahraničí Mock prezentoval tento postoj svým partnerům během cesty vlakem z Helsinek do Tampere. Toto oznámení zaskočilo představitele ostatních členů ESVO i zástupce ES. ES v této době bylo zaneprázdněno projektem Jednotného trhu a rakouský návrh nepřijalo s nadšením. Rakouské aspirace na členství se naopak staly jedním z důvodů, proč prezident Komise Jacques Delors v lednu 1989 prezentoval návrh na vytvoření EHP.

Oficiální žádost o přistoupení k ES Rakousko podává 17. července 1989, žádost za ES přijímá francouzský ministr zahraničí Roland Dumas z pozice Francie jako v té době země předsedající ES. Ještě na konci července 1989 ministerská rada EC pověřuje Komisi zvážením této rakouské žádosti. Kladné vyjádření pak Komise vydala 31. července 1991. Rok nato v září 1992 rakouský parlament ratifikuje smlouvu o EHP. To byl důsledek určité „dvojkolejnosti“ rakouské zahraniční politiky, jež se rozhodla případný neúspěch jednání o plném členství v ES jistit alespoň aktivním vystupováním v jednáních o EHP jako náhradní a v té době nejrealističtější variantě spolupráce.

Celý proces počátečních kontaktů, v nichž EU vůči Rakousku reagovala spíše chladně a nebyla z rakouské žádosti nadšena, vyvrcholil završením této první fáze v podobě oficiálního zahájení přístupových jednání, která ES otevřela 1. února 1993 nejen s Rakouskem, ale i Švédskem a Finskem.

Kampaň před referendem a postoje politických stran

Jak částečně vyplývá z doposud učiněných závěrů, rakouská veřejnost se nejvíce bála ztráty své trvalé neutrality, snížení standardů v oblasti sociální péče, ochrany spotřebitele a volného trhu, ale hlavně v oblasti životního prostředí. Problémem také zůstávala kapitola doprava a s ní spojené citlivé téma průjezdu kamionové dopravy přetíženým Rakouskem. Všechny tyto problémy byly vyřešeny k převážné spokojenosti rakouských vyjednávačů a tím pádem politiků, potažmo veřejnosti. Zajímavé jsou posuny v názorech rakouských občanů na členství v ES. Průzkumy veřejného mínění jasně ukazují, že v období mezi dubnem 1987 a březnem 1989 podpora vstupu mezi Rakušany značně klesala⁶⁾, což mimo jiné ovlivnilo vnitřní situaci a pozice Lidové strany. Nejenže si z tehdy konaných zemských voleb odnesla menší zastoupení v regionech, ale zejména došlo ke změně ve vedení strany. Dosavadní lidovecký předseda a hlavní propa-

gátor členství Rakouska v ES Alois Mock byl po své rezignaci vystřídán euroskeptičtějším Josefem Rieglerem.

Kvůli ale víceméně jednotné politice hlavních politických sil v zemi a profesních organizací, jakož i médií a v nové mezinárodněpolitické situaci po roce 1989 se dá dokázat, že kratší období nárůstu skeptičtějšího nastavení vůči EU střídala období jiná. Nikdy nedošlo k razantnímu poklesu podpory členství pod 45 procent. Rakušané byli a jsou ve své většině zastánci vstupu, platí zde ale, že čím více o Unii vědí, tím více uvážují o nevýhodách členství.

Usazené politické strany v Rakousku ve spolupráci s nejrůznějšími občanskými iniciativami a spolky, tak typickými pro rakouský neokorporativní model, vypracovaly široce rozloženou strategii, jež obsáhla několik rovin.

V kampani byly zapojené známé osobnosti sportovního a kulturního života, média přinášela podrobné informace, co se stane s Rakouskem vzápětí po případném vstupu. Byla vytvořena síť informačních středisek po celém státě, aktivně se využívalo informační podpory ze strany EU. Vedle regionálních a specializovaných pomocných center působilo ve Vídni i Informační středisko EU a Delegation EU se svým stálým zastoupením v Rakousku pomáhala koncepčně zajišťovat a spolorganizovat aktivity komunikační strategie. Velmi oblíbená byla telefonní linka, kterou využívalo denně na stovky lidí a jež fungovala zdarma.⁷⁾

Specialista na poslední rozšíření EU P. Lui⁸⁾ přehledně shrnuje argumenty odpůrců vstupu následovně: 1. Členství v Evropském společenství by ohrožovalo neutralitu Rakouska, protože politická a vojenská unie nenabízí prostor pro neutrální státy, 2. Přesun moci v rozhodovacím procesu na byrokratický aparát v Bruselu po vstupu do ES by byl v rozporu s principy rakouské reprezentativní demokracie, 3. Být součástí ES by znamenalo dramatické změny v politické, ekonomické, sociální a ekologické situaci Rakouska, 4. Rakousko jako jeden ze členů ES ztratí svou tradiční roli země–prostředníka mezi východní a západní Evropou.

Ve zcela jasné opozici stála od počátku na politické scéně nevýznamná komunistická strana, jejíž někteří členové dokonce označovali vstup Rakouska do ES jako novodobý „Anschluss“.⁹⁾

Zelení, kteří si své nezanedbatelné politické pozice vybudovávali od počátku 80. let, byli dalším politickým uskupením, které se ke vstupu Rakouska do EU stavělo chladně. Vedení strany bylo v této otázce rozděleno, proto se strana obávala vyslovit jednoznačné stanovisko. V kampani si Zelení jednoznačně zadali s populismem a tím celou předvstupní atmosféru zradikalizovali. Jejich hlavním heslem byl slogan „My jsme tu smlouvu četli“, v němž se skrývalo poukazování na negativa. Zelení nejvíce v kampani používali argument, že by Rakousko v mezinárodním systému ztratilo svou výjimečnou pozici a přišlo by o svou neutralitu bez vysvětlení, jak se tato neutralita v nových geopolitických souřadnicích projeví. Ačkoliv tahle mladá strana byla v ra-

kouskému parlamentu nejmenší, svým spíše negativním postojem ovlivňovala poměrně velký okruh lidí z neziskového sektoru a levicové občanské aktivisty nenapojené na žádnou ze „starých“ stran.

Zřetelnou a radikální změnou postojů k rakouské roli v evropském integračním procesu prošla FPÖ. Od roku 1964 ve svých politických programech stála jednoznačně na straně stoupenců intenzivnějšího začleňování Rakouska k Západu. Ač rok 1986 přinesl kromě zásadní změny ve vedení strany rovněž zcela odlišnou politickou rétoriku a vystupování, jakož i nový kurz v mnoha jiných politikách, pohled na rakouské působení v Evropě Haiderova strana tehdy neupravovala. Dobře to dokumentují výroky předsedy Haidera stran EU z roku 1987: „Plné členství v ES je pro Rakousko nevyhnutelnou nutností, abychom zajistili naši republika možnost spolurozhodovat a zabránili tomu, aby se Rakousko stalo evropským žebrákem, který později stejně bude klepat na evropské dveře.“¹⁰⁾ V podobném proevropském duchu se nesla i kritika dle FPÖ nedostatečně razantní rakouské diplomacie, v níž kritizovali zpočátku vlažný postoj SPÖ, jež procházela v otázce členství v EU různými etapami. „Polovičatě řešení a říkání *ano* a současně *ne* ohledně našeho přistoupení ES nebude akceptovat. Vyzýváme proto spolkového kancléře, aby ukončil vytáčky velké koalice v této otázce.“¹¹⁾ Ještě roku 1991 tisková služba strany zveřejnila toto oficiální kritické prohlášení na adresu Vranitzkého vlády: „Motto této vlády se jmenuje zpět do východního bloku místo dopředu do Evropy.“¹²⁾

Už v srpnu roku 1992 však Haider náhle na stránkách novin *Der Standard* prohlásil: „Pravděpodobnost, že se FPÖ vysloví negativně vůči vstupu do ES, je velká, neboť ES trpí demokratickým deficitem.“¹³⁾ Tiskový odbor Svobodných v červnu 1993 vydal pak následující prohlášení k jednáním vlády s Bruslem: „Vranitzky poté, co pronesl obhajovací řeč ve stylu *bez všech kdyby a ale rovnou do ES*, se na očích všech nechal svými socialistickými kamarády [v souvislosti s kodaňským summitem, pozn. autora] donutit k tomu, aby jednání mezi Bruslem a Vídní probíhala jako v rychlíku bez ohledu na zájmy Rakouska, které zůstaly ležet na cestě.“¹⁴⁾

V knize *Svoboda, kterou mám na mysli* z roku 1994 Haider už jasně říká: „Lidé nechtějí ani umělou světovládu, ani se krví upsat problematickému partnerství s ES. Nelze proklamovat Evropu občanů, aniž by se přitom někdo občanů vůbec ptal. Hlasování o tom, zda se vzdát německé marky či šilinku, nebo hlasování o tom, zda se má konat další příchod cizinců, bude pro vládnoucí třídu znamenat debakl... Klást si za konečný cíl integračního procesu jednotnou evropskou měnu... může nastolit situaci, kdy povětšinou budou napravovat sicilští či portugalské šéfové národních bank, kteří nejsou s to držet v pořádku ani vlastní měny.“¹⁵⁾

Ve veřejnoprávním ÓRF se zase Haider v březnu 1994 nechal slyšet takto: „Je to ujednání a vyhlášení toho, že se máme rozloučit s neutralitou, a nechtějí to dát národu ke zvážení. Je to sprostárna, co se tady děje. Prostě a jednoduše nedemokratická sprostárna, plíživý puč.“¹⁶⁾

Oficiální stanoviska FPÖ vydávaná v období mezi březnem a květnem, tedy před konáním referenda, proto schválení vstupu nedoporučovala: „Špatně vyjednané podmínky, nevykonané domácí úkoly a nedbalý jízdní řád vlády do EU činí [naš] souhlas nemožným. Říkáme ne Evropě nezaměstnanosti, diktatury názorů a potlačování demokracie.“... „Maastricht je pokračováním Versailles bez války.“... „Rakousko musí být konečně varováno před tímto špatným krokem, proto FPÖ nyní začne kampaň proti vstupu.“ Nebo: „Obyvatelstvo nebude... rozhodovat o ES, ale o zmocnění spolkové vládě změnit ústavu v základech... Vláda hodlá nechat národ umřít jako hloupý.“¹⁷⁾ K tomu Jörg Haider na mítinku dodal: „Existují v západní Evropě dvě země, jsou jimi Švýcarsko a Rakousko, které jsou jediné opravdu svobodné.“¹⁸⁾

Průběh referenda

Strana přívrženců vstupu použila v kampani billboardy zobrazující malé děti kladoucí kolemjdoucím otázku *Chcete zničit naši budoucnost?* Domnívali se, že využití emočních prvků zapůsobí na dosud nerozhodnuté občany, což se však minulo účinkem a bylo spíše kontraproduktivní.¹⁹⁾ Občanům bylo přislíbeno, že vstupem v budoucnu každá rakouská rodina získá 1000 šilinků ročně, což se opět neukázalo jako radostná strategie, neboť tyto odhady se nenaplnily a vedly k jisté frustraci obyvatel. Odbory používaly své vlastní billboardy, ÖVP zajistila, že se díky její stranické infrastruktuře letáky a plakáty dostaly do každé vsíky, ve Vídní byla voliče již tradičně nejlépe schopna oslovit SPO. Dva dny před konáním referenda se shodou okolností rakouský Pan Evropa, Alois Mock, dožíval svých šedesátin. Tohoto momentu bylo náležitě využito a oslav jeho narozenin se zúčastnilo na tisíc předních rakouských a evropských osobností. Masmédia, která se do kampaně aktivně a většinou zdarma zapojila až pár měsíců před referendem, Mocka zobrazovala jako nositele ztělesnění rakouského integračního úsilí a hlavního hesla kampaně, které znělo Společně místo osamocnění!

Agresivní rétorika Svobodných nicméně zviklala řadu doposud nerozhodnutých voličů. Euroskeptický tábor podporoval otevřeně jen jeden bulvární deník „*Tägliche Altes*“. Jiný bulvární deník *Kronen Zeitung* dával sice Haiderovi velký prostor, ve svých redakčních postojích se však zastával vstupu. Veřejnoprávní televize zorganizovala několik televizních debat, kterých se vedle politiků a představitelů zájmových skupin účastnili i diváci prostřednictvím telefonních linek. O snížení úrovně debaty se v nich opět „zasloužil“ Haider tím, že občany strašil případnými nájezdy portugalských nelegálně pracujících zedníků na rakouské stavby, špatnými evropskými jogurty, v nichž se objevují puklice, a závadnou čokoládou, do které se prý v EU přimíchává krev. Jinak se nejvíce ve veřejných debatách vedle problematiky rakouské neutrality diskutovala zemědělská a environmentální témata.

Rakousko si i výsledky referenda udrželo svou pověst do té doby jednoznačně proevropské země. Referendum ze dne 12. června 1994 se totiž drtivou většinou vyslovilo pro přistoupení k Evropské unii – hlasovalo pro ně 66,39 procenta občanů, když účast v hlasování dosáhla neuvěřitelných 81 procent. Na zasedání Evropské rady na Korfu konaném 24. až 25. 6. 1994 následně došlo k podpisu smlouvy o přistoupení mezi EU a Švédskem, Finskem, Norskem a Rakouskem, kde za Rakousko podepisují F. Vranitzky, A. Mock, hlavní vyjednaváč a velvyslanec při EU Manfred Scheich a za koordinaci a integraci odpovědný sekční šéf na Spolkovém úřadě Ulrich Schtacher. Přítomný byl rovněž Spolkový prezident Thomas Klestil. Rakousko se tak 1. ledna 1995 mohlo stát členem Evropské unie.

Reakce občanů po vstupu do EU

Mnozí komentátoři rakouské politické scény a angažovaní intelektuálové hodnotili na stránkách tisku souhlas v referendu a následný vstup do Unie jako návrat k samotnému jádru rakouského národního charakteru a obnovu zpřetrhané identity: z historických a politicko-psychologických pozic se totiž zamýšleli nad obdobím mezi léty 1918 a 1995 jako obdobím Rakouska, stojícího na křižovatce kultur a národů, zcela nevlastního, jaksi nepatřičného, v němž se rozbujel rakouský provincialismus a izolacionismus. Souhlas Rakušanů vstoupit do organizace takového významu, jako je EU, vnímali jako souhlas s návratem ke kosmopolitismu, multikulturní a otevřené společnosti, v níž má tato alpská země možnost znovu vybudovat staronovou, podstatnou a v mnohém obohacující část své identity.²⁰⁾

Tomu napomohla také staronová koaliční vláda podpisem projektu NATO Partnerství pro mír z 10. února 1995, kdy se Rakousko jako jedna z posledních zemí do tohoto programu zapojuje. O necelé čtyři měsíce později se Rakousko stává signatářem Schengenských dohod, zavázalo se tudíž chránit 1300 km dlouhou hranici Rakouska dle schengenských kritérií. Debata kolem Schengenu ale v roce 1998, kdy smlouva vstupuje v platnost a padají tudíž hraniční kontroly s Itálií a Německem, vyvolává jeden z dalších koaličních rozporů týkající se nemožnosti domluvit se se společným vládním stanoviskem k budoucnosti rakouské bezpečnostní politiky, čímž se vstup do NATO navrhovaný ÖVP odložil.

Počátkem roku 1995 dochází ke změně na postu předsedy ÖVP. Do čela strany je zvolen Wolfgang Schüssel, který přebírá i funkci vicekancléře. Se Schüsselem a novým vedením lidovců začíná ve straně nabírat na síle hlas, že je třeba vyjít ze stínu SPÖ.²¹⁾ Napětí mezi oběma stranami nakonec dostalo konkrétní podobu ve sporu o státní rozpočet.

Se vstupem do Evropské unie 1. ledna 1995 Rakousko na sebe převzalo i závazky spojené s Maastrichtskou smlouvou. Aby mohlo splnit jeden z jejích cílů, tj. tehdejší plán na vytvoření společné měny do roku 1999, muselo snížit státní zadluženost a roz-počtový schodek. Rakouská vláda tak byla nucena řešit otázku, jakým způsobem toho má být dosaženo a které vrstvy obyvatelstva budou citelnými úspornými opatřeními nejvíce postiženy. Tyto zásahy se měly projevit již v rozpočtu na rok 1996, kde se ovšem opět předpokládal velký deficit.

Spory mezi stranami vyvstaly právě v řešení snížení tohoto deficitu. SPÖ jej chtěla vyřešit zvýšením daní, které by se hlavně dotkly majetnějších vrstev. ÖVP naproti tomu navrhla omezení výdajů v sociální sféře a zvýšení věkové hranice při odchodu do důchodu. Zatímco kancléř Vranitzky se snažil o kompromisní řešení, lidovecký předseda trval na návrhu své strany a nechtěl učinit žádné ústupky. Po dvacátém kole jednání tak dochází k rozpadu koalice a spolkový prezident Klestil je nucen vydat nové volby.²²⁾

Datum předčasných voleb bylo stanoveno na 17. prosince 1995. Z těchto voleb vychází jako vítěz SPÖ s 38,1 procenta hlasů. ÖVP s výsledkem 28,3 procenta hlasů utrpěla opět ztrátu. Tentokrát zaznamenala pokles hlasů taktéž FPÖ, a to o 0,6 procenta hlasů. Pro stranu to představovalo velké zklamání, neboť ve velké předvolební kampani prezentovala optimistické prognózy spojené s vítězstvím strany ve volbách. Na výsledku se pravděpodobně podepsal odmítavý postoj FPÖ k EU. Zelení zís-

kali 4,8 procenta hlasů, což bylo o 2,5 % méně než v předchozích parlamentních volbách. Liberální forum skončilo s 5,5 % hlasy na čtvrtém místě.

Následující tři měsíce probíhala jednání SPÖ a ÖVP o koaličním paktu. 12. března 1996 byl tento pakt konečně podepsán a zároveň byla sestavena nová vláda SPÖ a ÖVP. Ukázalo se tak, že Rakousko v této době nemělo jinou alternativu než vládu velké koalice.²³⁾

Slabinou koaličního paktu bylo, že neřešil problém rakouské neutrality, který se stal opět aktuálním. Se vstupem do EU muselo Rakousko řešit otázku evropské obrany v rámci Unie, což zároveň znamenalo řešit otázku rakouské neutrality. Zatímco předseda ÖVP Schüssel se vyslovoval pro její zrušení a zapojení země do západních vojenských struktur, zvolila SPÖ opatrnější přístup k této problematice. Poukázala především na zkušenosti Švédska a Irska, které jsou rozhodnuty i v budoucnosti nezapojovat se do vojenských euroatlantických struktur.²⁴⁾

Rok 1996 byl v Rakousku rovněž ve znamení konání prvních přímých voleb do Evropského parlamentu. Účast ve volbách byla na poměry členských zemí neobvykle vysoká a v porovnání s dalšími dvěma zeměmi posledního rozšíření zcela se vymykající: činila 67,8 procenta a ÖVP v ní s 29,6 procenta vyhrála. Následovali ji socialisté (29,2 procenta), Zeleným připadlo 6,7 procenta a Liberálnímu fóru 4,2 procenta. Pozornost analytiků vzbudil ale nevídaný úspěch Haiderových Svobodných, když zaznamenali rekordní výsledek 27,6 procenta.²⁵⁾

Výmluvný a sumarizující peripetie vztahu rakouské veřejnosti k EU (od prvotního proevropanství k jeho odmítání na počátku roku 2000 z důvodu zavedení sankcí²⁶⁾ proti Rakousku) je výsledek průzkumu z června 2001. Tehdy na otázku, zda vstup do Unie přinesl Rakousku více výhod než nevýhod, kladně odpovědělo pouze 16 %, přičemž zastánců názoru, že si Rakousko pohoršilo, bylo podle stejného průzkumu 34 %. Téměř stejná část dotázaných – 36 % – se domnívalo, že výhody a nevýhody se vyrovnávají. Ve stejném průzkumu nicméně padly i výsledky pozitivnější: na otázku, zda by chtěli z EU vystoupit, odpovědělo ano 27 % občanů, zatímco proti bylo 44 % (celých 29 % nemělo žádný názor).²⁷⁾

Ve světle těchto nedávných čísel se dá tedy tvrdit, že obecně jsou Rakušané stále stoupenci EU, ačkoliv zde existuje zcela jasně definovaná antievropská skupina, výrazně se překrývající s elektorátem spoluvládající FPÖ. Pro odpůrce modro-černé vlády tahle situace skýtá prostor pro kritiku a zamyšlení na stránkách novin i esejistických prací. Za všechny se dá kupříkladu jmenovat P. Pilz, jenž, odhlížeje od oficiální proevropské preambule programového prohlášení vlády z roku 2000, vyjadřuje současný vztah vládních politiků k EU tímto paradoxním konstatováním, jež se prý může nazývat oficiální politikou „třetí republiky“ vůči Unii: „Rakousko leží v srdci Evropy, jíž jsme součástí a z níž si současně nenecháme do ničeho mluvit.“

Kromě toho se ale musíme řídit vším, co z Evropy přijde, také tehdy, když my nechceme. Brusel je zodpovědný za vše, za co nechceme zodpovědnost nést sami.²⁸⁾ Tato politická schizofrenie samozřejmě pak nachází odraz u rakouské veřejnosti.

Česká politická reprezentace by měla z rakouské zkušenosti odvodit poznatek o nutnosti objektivní komunikační strategie vůči veřejnosti a pravdivých zobrazení naší povstupní reality. Jen tak se Češi vyhnou změnám nálad od výrazně proevropské k výrazně euroskeptické.

Jednotlivé kapitoly jednání a jejich obtížnost pro Rakousko, Švédsko a Finsko

	Kapitoly	Obtížnost	
Kapitoly, které byly předmětem jednání v rámci EHP	1	Volný pohyb zboží	**
	2	Volný pohyb služeb	*
	3	Volný pohyb pracovních sil	*
	4	Volný pohyb kapitálu	*
	5	Dopravní politika	*** (a)
	6	Politika hospodářské soutěže	*** (b)
	7	Ochrana spotřebitelů a zdraví	*
	8	Výzkum a informační technologie	*
	9	Vzdělání	*
	10	Statistika	*
	11	Firemní právo	*
Kapitoly, které byly pouze částečně předmětem jednání o EHP	12	Sociální politika*	
	13	Životní prostředí	**
	14	Energetika (včetně Euratomu)	*
	15	Zemědělství	***
	16	Rybolov	***
Kapitoly, které spadají do kompetence ES, ale nejsou součástí EHP	17	Celní unie	*
	18	Externí ekonomické vztahy	*
	19	Nástroje strukturální politiky	***
	20	Regionální politika	***
	21	Průmyslová politika	*
	22	Daňová politika	**
Nové oblasti, které jsou obsahem Smlouvy o Evropské unii	23	Ekonomická a měnová unie	*
	24	Zahraněční a bezpečnostní politika	*
	25	Vnitřní záležitosti a spravedlnost	*
	26	Další opatření	*
Obecné kapitoly	27	Finanční a rozpočtová opatření	**
	28	Instituce	*
	29	Jiné	*

Poznámky: * = neobtížná oblast, krátká jednání; ** = obtížná oblast, delší jednání; *** = velmi obtížná oblast, velmi dlouhá jednání, politický kompromis. (a) týká se pouze tranzitu skrze alpské průsmyky; (b) týká se pouze státních dotací.

Zdroj: Granell, F., "The European Union's Negotiations with Austria, Finland, Norway and Sweden", Journal of Common Market Studies, Vol. 33, No. 1, 1995, str. 121. Hodnocení obtížnosti převzato z Luif, P., On the Road to Brussels: The Political Dimension of Austria's, Finland's and Sweden's Accession to the European Union, Vienna, Braumüller/Austria Institute for International Affairs, 1995, str. 308–309 (adaptováno a upraveno autory).

¹⁾ Článek 1 tohoto ústavního zákona např. hovořil o trvalém udržení vnější nezávislosti a o dobrovolné permanentní neutralitě, kterou Rakousko obhájí všemi prostředky jemu dostupnými. Uznáním zákona všemi státy, s nimiž Rakousko mělo tehdy diplomatické styky, se statut neutrála stvrdil i podle mezinárodního práva.

²⁾ Smlouva byla kromě Rakouska podepsána USA, Velkou Británií, Francií, SSSR. Z našeho pohledu je hoden povšimnutí zákaz politického nebo ekonomického svazku s Německem (článek 4), což po zahájení diskuzí o případném vstupu Rakouska do EHS způsobilo zmatek mezi specialisty na mezinárodní právo a politiky Socialistické strany.

Různé interpretace tohoto článku byly později sjednoceny argumentem, že Německo je pouze jeden z dvanácti tehdejších členů ES a že v rozhodovacím procesu ES nemá rozhodující slovo.

³⁾ Luif, P., Austria, In: Wallace, H. (ed.), *The Wider Western Europe. Reshaping the EC/EFTA Relationship*, 1992, str. 126.

⁴⁾ Znamenalo to např. žádání výjimek v oblasti obchodní politiky vůči nečlenským zemím a ponechání si autonomního postupu v případě vyhlášení embarga vůči třetím zemím v době válečného konfliktu či mezinárodní krize. Tamtéž, str. 127.

⁵⁾ Preston, Ch., *Enlargement and Integration in the European Union*, London, Routledge 1997, str. 92.

⁶⁾ Podle průzkumu agentury OGM z dubna 1988 by se pro členství vyslovilo 48% občanů, proti 39%, nerozhodnutých 13%. Luif, P., Austria, In: Wallace, H. (ed.), *The Wider Western Europe. Reshaping the EC/EFTA Relationship*, str. 137.

⁷⁾ Interview s Klausem Pumbergerem, firma EUROPROFIS, a Martinem Schwachem, Agentura Neue Schanze, Vídeň, prosinec 2001.

⁸⁾ Luif, P., Austria, In: Wallace, H. (ed.), *The Wider Western Europe. Reshaping the EC/EFTA Relationship*, 1992, s. 129.

⁹⁾ Např. známá komunistická spisovatelka Elfriede Jelinek nazvala členství jako „klidnější, modernější, ale v důsledku ještě horší připojení“, než Rakousko zakusilo v roce 1938. Viz Luif, P., Austria, In: Wallace, H. (ed.), *The Wider Western Europe. Reshaping the EC/EFTA Relationship*, 1992, s. 129.

¹⁰⁾ Czernin, H. (Hg.), *Der Westentaschen Haider*, Wien, Czernin Verlag, 2000, str. 75.

¹¹⁾ Tamtéž, str. 75.

¹²⁾ Czernin, H. (Hg.), *Der Westentaschen Haider*, Wien, Czernin Verlag, 2000, str. 76.

¹³⁾ Viz www.derstandard.at/haider.

¹⁴⁾ Viz www.fpoe.at.

¹⁵⁾ Haider, J., *Die Freiheit, die ich meine*, Frankfurt/M., Berlin, 1994, str. 89.

¹⁶⁾ Czernin, H. (Hg.), *Der Westentaschen Haider*, Wien, Czernin Verlag, 2000, str. 79.

¹⁷⁾ Czernin, H. (Hg.), *Der Westentaschen Haider*, Wien, Czernin Verlag, 2000, str. 80.

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 80.

¹⁹⁾ Interview s Helgou Klausovou, ženské komunitní centrum Palaver, Štýrský Hradec, prosinec 2001.

²⁰⁾ Tamtéž, str. 62.

²¹⁾ Seeman, R., *Osud koalice – Rakouska je osudem*. In: *Mezinárodní politika*, 20, 1996, č. 6, str. 11.

²²⁾ Tamtéž, str. 11.

²³⁾ Tamtéž, str. 11.

²⁴⁾ Tamtéž, str. 12.

²⁵⁾ Rakousko má v evropském parlamentu 21

z celkového počtu 626 poslanců. Podle výsledků voleb lidovci obdrželi 7, socialisté a Svobodní 6, Zelení a liberálové 1 mandát.

²⁶⁾ Evropská unie pod portugalským předsednictvím jako reakci na účast pravicově-populistické strany Svobodných zvolila zavedení bilaterálních opatření (přelom ledna a února 2000). Tyto sankce byly realizovány přerušením dvoustranných jednání, návštěv, nevyslovováním podpory rakouským kandidátům, kteří usilovali o funkce v mezinárodních institucích. Rakousku byl nesouhlas ostentativně proječován nepřijímáním jeho velvyslanců v členských státech EU na úrovni oficiální a politické, jakož i případným opouštěním jednacích sálů vždy, kdy se rakouští zástupci ujímali slova. Argumentem Rakouska bylo poukazování na fakt, že žádné unijní hodnoty, smlouvy a závazky neporušilo, že se jedná o bezprecedentní postup. K vyřešení konfliktu došlo na podzim 2000 – zrušení sankcí předcházelo zřízení tzv. Rady moudrých (M. Ahtisaari, J. Frowein, M. Oreja), posuzující aktivitu Vídně zejména z hlediska případného porušování lidských a občanských práv.

²⁷⁾ Pelinka, P., *Wozu noch Österreich? Bestandsaufnahme eines Kleinstaates*, Wien, Ueberreuter, 2001, str. 60.

²⁸⁾ Pilz, P., *Die vierte Republik. Der Weg zur Reformmehrheit*, Wien, 2000, str. 230.

Tony Blair a jeho místo v dějinách

DANIEL RAUS

Dostane se britský premiér Tony Blair na Panteon největších ostrovních vůdců? Zařadí ho historie někam mezi Winstona Churchilla a Margaret Thatcherovou? Těžko předvídat, ale je k tomu na nejlepší cestě. Díky vítězné válce v Iráku Tony Blair překročil svůj dosavadní stín. Z populárního a charismatického politika se stal státník rozměru globálního.

Nejde přitom jenom o to, že jeho domácí pozice se upevnila a že se stal politikem, který má suverénně největší vliv na amerického prezidenta Bushe (a tedy na rozhodování jediné světové supervelmoci). Jde o to, že v kritické chvíli zachoval věrnost principu a byl ochoten riskovat všechno kvůli, jak sám prohlašoval, „správné věci“. Právě to je tradiční vstoupkou na výsluní britského Panteonu.

Riziko představovala paradoxně jeho vlastní strana. Labouristé se sice stali pod jeho rukama seriózním politickým faktorem a na britské scéně zaujali vytoužené místo politického středu. Díky Tonymu Blairovi na sobě posléze ukázali platnost známého pravidla, že levice, je-li k tomu nucena, dokáže udělat pravicovější kroky než pravice. Válka v Iráku byla nicméně příliš velkým soustem, takže hrozilo zdušení.

Premiér šel do boje se vši vervou, až se dostal na pokraj vlastních fyzických sil. Domácího vítězství bylo však dosaženo. Parlament ho podpořil drtivým poměrem hlasů 412:149. Pozorovatelé nakonec dospěli k názoru, že by se obhájil i bez opozičních konzervativců, jejich hlasy měly ale obrovský význam.

Není od věci poznamenat, že o tento druh podpory se postaral pro změnu z druhého břehu Atlantiku americký prezident George Bush. Vnitřnímu okruhu svých spolupracovníků prý řekl: „Musíme udělat všechno, co je v našich silách, abychom pomohli Tonymu Blairovi.“ Následovala lavina telefonátů z Bílého domu i ze strany klíčových republikánských kongresmanů do Londýna. Na druhé straně odpovídali do svých mobilů poslanci Konzervativní strany a jejich američtí přátelé je všemi silami nabádali k pozitivnímu postoji vůči premiérovi.

Dá se tedy říci, že pokud má Tony Blair největší slovo ve Washingtonu, George

Bush má zase nezastupitelný vliv v Londýně. Jestliže se tedy interpretují „zvláštní vztahy“ obou zemí jako Blairovo poklonkování Americe, je to spíše jedovatá slina než seriózní analýza. Faktem je sice mimořádné postavení Spojených států v dnešním světě, co se týče vojenské a hospodářské síly. I supervelmoc se ale dostane do vážných problémů, zůstane-li osamocena. A zde jsme pro změnu u mimořádného postavení Velké Británie, která víc než v minulosti představuje most mezi Amerikou a zbytkem světa.

Na ostrovech se občas vtipkuje o tom, že Británie by měla vystoupit z Evropské unie, která má mizerný smysl pro humor, a stát se raději dalším státem USA, kde by si užila přece jen víc legrace. Válka v Iráku brnkla na tuto strunu. Díky americko-britskému spolenectví podpořilo Washington Španělsko, Dánsko či Itálie a všechny úvahy na téma rozporů „Ameriky kontra Evropy“ se ukázaly jako liché. Rozpory byly ve skutečnosti evropskou doménou. Byly to diskuse typu „Evropa kontra Evropa“, přesněji řečeno: znovu se ukázalo, že pojem „Evropa“ je v kontextu jednotného postoje v kritických otázkách fikcí, nikoliv realitou.

Z tohoto důvodu bude mít válka v Iráku důležitý (a dlužno říci blahodárný) dopad na vnitřní poměry v Evropské unii. Francouzsko-německý model integrace, jejímž cílem je superstát se silnou centrální vládou, vezme s největší pravděpodobností za své. Prosadí se naopak britská představa spolupracujících členů, zachovávajících v citlivých oblastech vlastní svrchovanost.

Válka v Iráku citlivé oblasti odhalila: jsou jimi především zahraniční politika a obrana. Představa, že by v budoucí evropské supervládě přehlasovali francouzští a němečtí ministři hrstku Britů a rozhodli o diplomatickém tažení (nebo

dokonce nepřímých vojenských krocích) proti Americe, nahání Londýnu hrůzu. Pro britský model EU mluví i to, že podporu USA vyslovila „nová Evropa“, jakkoliv je plná křehkých postkomunistických demokracií, dvojakosti a nespolehlivosti.

Tony Blair zachoval každopádně věrnost někdejší radě Winstona Churchilla, že žádná britská vláda by se neměla oddělit od Američanů. Mimořádně, jeho osobní vztahy s prezidentem Bushem stojí za bližší pozornost. Původně se totiž žádné přátelské jiskření mezi těmito osobnostmi nečekalo. Koneckonců Blair je labourista a Bush republikán, co z toho může vzejít dobrého? Navíc byly známy velice dobré vztahy Blaira s Bushovým předchůdcem Billem Clintonem.

Opak se stal ale pravdou. Za zlomový moment se všeobecně považuje 11. září 2001. Tony Blair pochopil, že nejen pro Ameriku, ale v celosvětovém měřítku začala nová éra. Okamžitě se postavil na stranu Washingtonu. 20. září, v den klíčového Bushova projevu k členům Kongresu a k americkému národu, odletěl dokonce na pár hodin do Washingtonu, poobědval s Georgem a jeho projev poslouchal z balkonu, kde seděl vedle Bushovy manželky Laury.

Během války v Iráku se vztahy obou státníků ještě více prohloubily. Údajně spolu telefonovali prakticky denně. Na tiskové konferenci během jejich setkání v Camp Davidu řekl Bush o Blairovi: Je to muž, který drží slovo, je nesmírně odvážný a má vizi, „jsme hrdí na to, že je naším přítelem“. Takovou poklonu vysekl současný americký prezident snad jen bývalému českému prezidentovi Václavu Havlovi.

Co je přitom pozoruhodné, oba státníci mluvili víc než kdy jindy o principech. Kritizovali postoje Francie, Německa a Ruska, jakož i chronickou neschopnost OSN, která se projevila už předtím v Bosně, Kosovu, Somálsku či Kambodži. Tony Blair udělal několik zmínek o tragických důsledcích někdejšího appeasementu, který kdysi významně pomohl Hitlerovi a spojencům nepřinesl mír, nýbrž (slovy Winstona Churchilla) „krev, pot a slzy“.

Bush i Blair se hlásí ke křesťanství, což vede některé novináře k uštěpačným úvahám a dokonce otázkám, zda se na summitech společně modlí. Cosi takového oba s humorem a nadhledem odmítají, ve svých postojích a argumentaci se ale o křesťanské hodnoty otevřeně a vědomě opírají. A že je Tony Blair ve své apologetice brilantní, to ví každý, kdo aspoň chvíli sledoval některé z jeho vystoupení v Dolní sněmovně. Pokud tam na počátku panovala protiblairůvská at-

mosféra, na konci mu většina poslanců ležela u nohou.

Válka v Iráku proběhla hladce a rychle. Nemuselo to tak ale být. Pokud zaznívají hlasy, že Tony Blair s takovým průběhem kalkuloval, zřejmě mají kus pravdy. Přinejmenším lze konstatovat, že rychlý průběh války velice potřeboval. Pokud kritické hlasy ale přisuzují Blairovi vidinu rychlé války jako základní motivaci, činí odvážný krok. Britský premiér totiž skočil přes propast bez toho, aby viděl druhou stranu útesu. Věci pro něj mohly skončit poměrně nepříjemně.

I po válce je tedy namístě konstatovat, že základní Blairovou motivací bylo hluboké přesvědčení o správnosti vlastního konání a správnosti cesty, kterou Británii vedl. Jinými slovy, principu dal přednost před pohodlným lavírováním. Přírozenou tendencí skeptika je víra v nerozlučné spojení ideálů a výprasku, jakož i úspěchu a zjištěného kalkulu. Ne vždy toto pravidlo spolehlivě platí.

Pokud ale vítězná válka v Iráku přinesla Velké Británii výsadní postavení a Tonymu Blairovi nehynoucí slávu, otázkou je, co dál. Jak využije britský premiér své postavení vzhledem k Americe, vzhledem k Evropě a vzhledem ke globální politice? Zdá se, že diskuse se budou týkat hlavně tří věcí: Středního východu, evropské integrace a OSN.

Co se týče kolébky lidstva, Briti mají svůj pohled na věc, daný někdejší slávou impéria, nad kterým slunce nikdy nezapadalo. Zůstal jim určitý pocit hořkosti vůči Izraeli, který se zrodil za cenu teroru proti tehdejší britské správě, a hlavně přesvědčení o tom, že tamní komplikované poměry zvládají přece jen lépe než chlapi z Texasu. Nakonec i samotný Irák vytvořil kdysi Londýn (otázka je, zda šťastně).

Klíčovým slovem britské politiky je v současnosti „mapa“ blízkovýchodního mírového procesu. Ta by měla definitivně nahradit proces z Oslo, za kterým udělala tečku palestinská intifáda. Prosadit by ji mělo „kvarteto“, tedy USA, EU, OSN a Rusko. „Mapa“ a „kvarteto“ by měly zaručit Palestincům stát a Izraeli bezpečnost. To vše jako součást širšího plánu demokratizace celé oblasti od Egypta až po Írán.

Bushovi se do celého procesu moc nechce, nikdy nepřijal šéfa Palestinců Jásira Arafata a palestinský terorismus spojuje s terorismem globálním. Tony Blair naopak neváhá zatelefonovat Arafatovi, pokud je to smysluplné. O řešení celé oblasti má své představy a díky dané konstelaci se možná pokusí, aby hnací motor byl provenience britsko-americké.

Co se týče evropské integrace, Blair je přesvědčený o potřebě americké přítom-

nosti na kontinentu. Po skončení studené války a pádu evropského komunismu zůstal viset nad americkými silami otázník. Rychle se ale opět změnil v imperativ, když vypukla válka v bývalé Jugoslávii. Bosna i Kosovo posléze ukázaly, že americká přítomnost zdaleka není luxusem. Jinými slovy: Evropská integrace s Američany je cosi úplně jiného než to samé bez nich.

Francii a Německu se nepodaří několika projevy obnovit bývalý status quo. Kauza Irák se zařadí mezi ty zkušenosti EU, jež mají dlouhodobý účinek. Paříž a Berlín se mohou samozřejmě vlastními silami více a hlouběji integrovat, ale jenom takříkajíc po vyučování. Britská představa vah, na nichž je vyrovnaná svrchovanost a spolupráce, bude totiž vyhovovat budoucím novým členům, jež teprve nedávno vyvázly z komunistického močálu a s Bruslem se nesžily natolik, aby ho nechaly za sebe rozhodovat. I na nich bude tedy záležet míra vlivu Londýna na budoucnost EU.

Nejtěžším oříškem bude reforma OSN. Rada bezpečnosti s pěti stálými členy a rozhodovacími mechanismy dodnes odpovídá poměrům z dob studené války. Měnit cokoli z toho je však citlivější tabu než například změna hranic v poválečné Evropě. Ironií je fakt, že ještě nedávno chtěl Washington prosadit mezi stálé členy Německo a Japonsko.

Britský premiér Tony Blair bude zřejmě prosazovat zachování současného stavu. Americký prezident George Bush si bude pro změnu vědomý možnosti zasahovat mimo OSN, tedy vycházet ze zkušenosti z Iráku (i když v tomto případě sice ustoupil od prosazení konečné rezoluce, ale odvolal se přitom na dostatečnost rezolucí předcházejících, hlavně rezoluce č. 1441). Bushovi bude jasné, že dokud má Blaira, nebude akce USA nikdy jednostranná a Evropa se v protiamerickém postoji nikdy nesjednotí.

Tony Blair se tak může stát paradoxně advokátem evropských kolegů ve Washingtonu. Může také alespoň částečně korigovat nepřiměřeně vřelý vztah prezidenta Bushe s ruským prezidentem Putinem. Jisté je, že na světovou politiku bude mít Londýn mimořádný vliv. Naopak, poklesne vliv Francie. Galskému kohoutovi se asi nepodaří vytvořit mocenský protipól USA pod vlastními křídly.

Tony Blair je tedy po válce v Iráku silnější než kdykoliv předtím. Zda je za tím jeho charisma, politické štěstí, příznivá konstelace hvězd nebo síla principu, posoudí historie, která, jak známo, si jenom výjimečně dává radit.

rausd@rferl.org
www.slobodka.sk

Základní vymezení pojmů bezpečnostní hrozba a bezpečnostní riziko

Studium dokumentů, knih, statí a článků s bezpečnostněpolitickou tematikou nám ukazuje velkou nejednotnost při používání výrazů hrozba a riziko. Velmi často, a to nejen v České republice, ale i v řadě jiných zemí NATO, narážíme na nepřesné a svévolné používání těchto pojmů.

JAN EICHLER

Pro ilustraci připomeňme, že Bezpečnostní strategie České republiky z roku 1999 uvádí celkem devět rizik a klasifikuje je „z hlediska pravděpodobnosti jejich aktivace v hrozby“. Přitom ale pojednává o jevech objektivního charakteru, aby k dovršení všech nepřesností skončila tvrzením, že „rizikem č. 8 je hrozba agrese“, tedy záměnou obou pojmů. Při pátrání po kořenech dosavadních nepřesností nám pomůže připomenutí základních historických souvislostí.

Po celou dobu studené války se jasně rozdělovalo mezi pojmy hrozba a riziko. Hrozba byla vymezována buď jako konvenční agrese na několika frontách v Evropě, nebo dokonce jako nasazení prostředků jaderného napadení na operační, či dokonce na strategické úrovni. Bezpečnostněpolitické myšlení se tedy soustředovalo na přímou a záměrnou hrozbu vojenského charakteru. Od tak jasného pojetí hrozby se odvíjelo zaměření vojensko-strategických koncepcí jednotlivých etap studené války.

Po skončení studené války však nastala výrazná změna. Římská deklarace z roku 1991 zdůraznila, že „hrozba masivního útoku na několika evropských frontách přestala existovat a již není ústředním bodem strategie Aliance“¹⁾. Odklonila se především od zažitého spojování bezpečnostní hrozby s konkrétním státem a s jeho satelity. Zároveň s tím se ale odklonila od pojmu hrozba jako takového a nahradila jej pojmem riziko, který vymezila jako „něco, co by mohlo vyplýnout z nestability, z mezinárodního napětí a z nepředvídatelných výzev.“²⁾

Nový náhled na pojem bezpečnostní riziko

Nové pojetí bezpečnostních hrozeb a rizik bylo podrobněji vymezeno ve Strategické koncepci schválené na římském zasedání rady NATO. Paragrafy 9 a 10 uvedly tři základní charakteristiky pojmu bezpečnostního rizika:

- jde o něco, co nelze spolehlivě předvídat;
- jedná se o jev, který může přicházet z velkého množství směrů;
- riziko se může projevat v mnoha podobách.

Riziko tedy bylo vymezeno jako jev objektivního charakteru, jako něco, co může vzniknout a s větší či menší intenzitou působit nezávisle na zájmech a rozhodnutích

NATO, nezávisle na vůli a jednání jeho nejvyšších představitelů. Tak se zrodil výrazný odklon od úzusu, od zažitého používání pojmu riziko. Tento úzus je vysvětlován naprosto stejně v obou hlavních jazycích NATO, tedy v angličtině i ve francouzštině.

Angličtina používá spojení „to run/ take the risk of“, tedy podstoupit riziko. Encyclopedie Britannica ve svém díle 21 vysvětluje především rizika v oblasti podnikání. Uvádí přitom, že jedním z důležitých kroků je shromáždění a vyhodnocení informací a dále pak to, jaká akce se uskuteční a jak je kontrolována. Vysvětluje také tzv. minimax přístup (minimax approach), jehož podstatou je buďto maximalizovat zisky, nebo minimalizovat ztráty. Při vymezování pojmu riziko tudíž klade důraz na aktivní rozhodovací proces. Velmi podobně se vyjadřuje i francouzština – používá výraz „courrir un risque, což má naprosto totožný význam jako anglický výraz „to run a risk“, zatímco pro anglický výraz „to take a risk“ nacházíme ve francouzštině ekvivalent „assumer un risque“, tedy brát na sebe nějaké riziko. Encyklopedie Larousse³⁾ vymezuje i dějovou stránku rizika – sloveso riskovat vysvětluje jako „vystavit se hrozbě“. Oba oficiální jazyky NATO tedy u výrazu riziko zdůrazňují význam aktivní stránky rozhodování a jednání daného subjektu.

Strategická koncepce z roku 1991 tak pojem riziko zbavila jeho dějového a subjektivního charakteru. Pro tuto změnu měla několik důvodů objektivního i subjektivního charakteru. Prvním objektivním důvodem byla existence mnoha výbušných oblastí v sovětském a jugoslávském prostoru, v nichž se po desetiletí hromadil potenciál násilí vytvořený třemi proměnlivými činiteli bezpečnosti. První z nich – **geografie** – měl konkrétní podobu mnoha deformací hranic, k nimž došlo během 20. století. Druhý – **historie** – spočíval v celé řadě neblahých historických resentimentů v důsledku v minulosti páchaných křivd. A konečně třetí – **politika** – se odvíjel od rozdílných představ o budoucím uspořádání a směřování jednotlivých národů žijících v těchto prostorech.

Druhým závažným objektivním důvodem byla velká nejistota spojená s bývalými socialistickými státy. Na počátku 90. let se nevědělo, jak se bývalým zemím RVHP podaří uskutečnit ekonomickou transformaci, jak

zvládnou návrat k tržnímu hospodářství, jaká bude jeho ekonomická cena, jaké budou jeho sociální a politické dopady. Nejistoty spojené s dalším vývojem tzv. postkomunistického prostoru se nakonec odrazily v tom, že rizika první poloviny 90. let byla vymezena jako možné „negativní důsledky nestability, jež by mohla vyplýnout z vážných ekonomických, sociálních a politických potíží, ale také z etnické řevnivosti a ze sporů o vymezení hranic.“⁴⁾

Subjektivní důvody vyplývaly především z toho, že NATO – na počátku 90. let jednoznačný vítěz studené války a nesporný dominantní činitel mezinárodních bezpečnostních vztahů – se vyhybalo, snad až úzkostlivě, pojmu hrozba. Oddělovalo se od minulosti čtyř předcházejících desetiletí, v jejichž průběhu hrozba představovala výchozí premisu a také jeho *raison d'être*. Navíc bylo nutné vzít v úvahu, že na počátku 90. let zůstával Sovětský svaz nadále významným činitelem mezinárodních bezpečnostních vztahů. I přes nesporné snížení vojenské síly a oslabení vlivu na světovou politiku měl stále ještě značný potenciál k tomu, aby zvrátil vývoj zpět ke konfrontaci, byť by to již bylo na nižší, a tím pádem i na méně nebezpečné úrovni. Aliance měla zájem nejen neohrozit, ale naopak podpořit proces pozitivních změn v zahraniční a bezpečnostní politice tehdy stále ještě existujícího SSSR. Lze tak usuzovat z paragrafu 14. NSK, který výslovně zdůraznil, že „vztahy se Sovětským svazem nemají konfliktní charakter a nesou se ve znamení spolupráce“⁵⁾. Smířlivý a povzbudivý přístup Severoatlantické aliance k Sovětskému svazu se stal významnou intersubjektivní konstrukcí, jejímž smyslem a posláním bylo vytvořit příznivé prostředí pro pokračování procesu pozitivních změn mezinárodní situace.

Zavádějící pojem bezpečnostní výzva

Výsledkem souběhu intersubjektivních a objektivních skutečností po skončení studené války se stal nový pojem terminologie NATO, a to pojem „bezpečnostní výzva“, který byl vymezen jako vývoj probíhající nezávisle na vůli a zájmech nejvyšších činitelů NATO a který především „nemá takovou povahu, aby mohl přímo ohrozit bezpečnost a územní celistvost členských států NATO. Přitom však není vyloučeno, že by mohl vyústit v krizi, které by mohly ohrozit stabilitu v Evropě, nebo by dokonce mohly vést k ozbrojeným konfliktům a ty by si potom mohly vynutit angažovanost členských států Aliance, a tím by mohly i přímo ovlivnit její bezpečnost“⁶⁾. A tak se znovu potvrdila dávno známá skutečnost o nepřímé úměře – když přebíráme výraz z jiného jazyka nebo oboru, rozšiřujeme si slovní zásobu, ale zároveň s tím zužujeme jeho význam ve výchozím jazyce či oboru, a tím se dopouštíme nepřesností.⁷⁾

Záměny hrozeb a rizik

Od roku 1991 se tedy v NATO datuje rozpornost a neujasněnost v přístupu k pojmům bezpečnostní hrozba a riziko. Na jedné straně bylo zcela správné vymezení obchodu s dro-

gami jako hrozby, která může mít vážné dopady v několika směrech.⁸⁾ Na druhé straně se však o terorismu jednou pojednávalo jako o hlavní nevojenské hrozbě, ale v tomtož odstavci byl použit výraz „rizika jaderného terorismu“, přestože v té době již byly konkrétní vojenské zkušenosti s válkou v Perském zálivu z roku 1991, kdy se velmi často hovořilo a psalo o tom, že Irák by svými zbraněmi hromadného ničení (ZHN) mohl zasáhnout především Izrael, ale možná i některé země jižní Evropy.

Z pohledu těchto zemí se však v žádném případě nejednalo o riziko. Šlo naopak o přímou, záměrnou hrozbu vojenského charakteru. Navíc průběh této války a její výsledek daly jasné poučení: Kdyby Saddám měl v té době k dispozici arzenál jaderných zbraní, pak akce Pouštní bouře nemohla proběhnout tak, jak proběhla, protože spojenecká vojska by bývala byla vystavena přímé, záměrné, vojenské hrozbě jaderných úderů, a nikoli riziku jaderných úderů. To ostatně američtí odborníci vyhodnotili jako jedno z hlavních poučení z války v Perském zálivu v roce 1991 – dnes jim je jasné, že „(Sadám) největší chybou udělal, když do Kuvajtu vpadl ještě v době, kdy neměl jaderné zbraně – jinak by se Amerika bývala neopovážila se mu postavit.“⁹⁾

Srovnáme-li počátek 90. let se současností, vidíme výrazný rozdíl. Dnes nikdo nepovažuje proliferaci ZHN za riziko, hovoří se o ní jednoznačně jako o nejzávažnější bezpečnostní hrozbě počátku 21. století. Pokud jsou rozdíly mezi USA a tzv. novou Evropou na jedné straně a tzv. starou Evropou na straně druhé, pak se vedou o to, do jaké míry je tato hrozba naléhavá a jak je potřeba jí čelit.

Ze všech uváděných skutečností můžeme vyvodit závěr, že nastal čas, aby se skončilo se zaváděním přístupem k pojmem bezpečnostní hrozba a bezpečnostní riziko a aby chom usilovali o hledání jasnějšího a přesnějšího vymezení obou těchto pojmů a jejich dopadů.

Doporučení pro používání pojmů hrozba, riziko a výzva

Hrozba

Pojem hrozba bychom měli používat pro označení projevů, gest, opatření nebo činů, kterými se vyjadřuje vůle někomu uškodit nebo které vyjadřují hněv. Hrozba je znamením či předzvěstí takového působení, které na straně ohroženého vyvolává obavy. Každá hrozba může způsobit menší, větší nebo dokonce nenahraditelné škody, a tím vyvolává strach ohroženého. Hrozbu bychom měli pojímat jako jev objektivního charakteru, který působí nezávisle na zájmech ohroženého. Ten svými opatřeními a svým chováním může hrozbu zmírnit, nebo dokonce zcela eliminovat. Stejně tak ji ale může umocnit nebo i nechtěně vyvolat.

Hrozby bychom měli dělit podle několika hledisek. Z pohledu geopolitického bychom mohli hovořit o hrozbách přímých a bezprostředních, kterým je vystaven náš stát. Zároveň s nimi existují i hrozby nepřímé, které se dotýkají našich spojenců či regionální, popř. dokonce světové stability. Vstupem do NATO jsme se přihlásili nejen ke sdílení základních

hodnot a předností této aliance, ale také ke sdílení hrozeb směřujících proti euroatlantickému prostoru.

Z hlediska časového můžeme hrozby vnímat jako naléhavé, které vyžadují neodkladnou reakci. Vedle nich můžeme být vystaveni hrozbám latentním, na něž se nemusí reagovat okamžitě, ale mohly by se stát naléhavými, pokud by byly delší dobu podečňovány. Krátce po skončení studené války byly terorismus, šíření ZHN či nacionalismus považovány za latentní hrozby, někdy byly nepřesně nazývány jako bezpečnostní výzvy. Dnes jsou hodnoceny jako nejnaléhavější hrozby na globální úrovni.

Dále bychom mohli hrozby dělit sektorově, to je na hrozby vojenské, politické, ekonomické, ekologické, sociální a kulturní. Nejzávažnější vojenská hrozba – ozbrojená agrese jako začátek války – je dnes velmi málo pravděpodobná. Výrazně však vzrostla pravděpodobnost útoků ze strany teroristických organizací, které uplatňují nepřímou strategii a mohou použít nejen konvenčních, ale i nekonvenčních zbraní.

K nejzávažnějším politickým hrozbám patří diktátorské a nacionalistické režimy, které se opírají především o ozbrojené síly a často podněcují regionální konflikty, jež ohrožují stabilitu. Ekonomické hrozby vyplývají především z nestability světových trhů a z nejistoty ekonomického rozvoje na regionální i na globální úrovni. Ekologické hrozby se stále tíživěji dotýkají životního prostředí. Sociální hrozby nejvíce doléhají na zdravotní stav a životní styl obyvatelstva a mají nejčastěji podobu epidemii a přístěhovaleckých vln. K nejzávažnějším kulturním hrozbám patří stupňování národnostní a náboženské nesnášenlivosti, či dokonce nenávisť, fundamentalismu a fanatismu.

Podle svého původce mohou být hrozby hodnoceny buď jako záměrné, nebo nezáměrné. Za záměrné hrozby můžeme považovat agrese, teroristické útoky, ekonomické sankce, narušení dopravy strategických surovin a zdrojů energie, národnostní útlak, obchodní válku či hospodářskou válku. Nezáměrnými hrozbami jsou zejména propukání ekonomických krizí, povodně, období sucha a neúrody, erupce sopek, propukání epidemii či pandemií.

Každá hrozba má tedy několik základních charakteristik, které se mohou navzájem kombinovat nebo doplňovat. **Nejnáléhavější a nejzávažnější hrozbou současnosti se stalo propojené působení terorismu a šíření zbraní hromadného ničení.** Je to záměrná, přímá, naléhavá hrozba politického a vojenského charakteru. Má dva hlavní původce. Prvním z nich jsou fanatičtí stoupenci kulturní a rasové nenávisť vůči Spojeným státům a jejich spojencům, druhým jsou diktátorské a nacionalistické režimy.

Riziko

Rizika jsou sociální jevy odvozené od hrozeb, mají vždy subjektivní charakter. Rizika se vždy odvíjejí od rozhodnutí a činů toho nebo těch, kdo vyhodnocují situaci a podle toho pak jednájí. Může to být nejvýše postavený politik dané země, vláda konkrétního státu, nejvyšší činitel či rozhodovací orgán bezpečnostního společenství. Tento činitel, ať

už na individuální či kolektivní úrovni, vždy podstupuje nějaké riziko. Tím pádem také nese odpovědnost za své kroky. Nikdy nelze hovořit o objektivním charakteru rizik.

Bezpečnostní rizika se stejně jako hrozby v jednotlivých oblastech překrývají. Ten, kdo rozhoduje a přijímá opatření, může podstupovat rizika ekonomického, ale zároveň s tím třeba i politického, nebo dokonce vojenského charakteru. Rizika při vyhodnocování hrozeb, jež je jedním z prvních kroků při koncipování bezpečnostní politiky/strategie, se mohou pohybovat mezi dvěma základními krajnostmi. První je riziko sebeuspokojení, tedy zanedbání evidentních hrozeb. Druhou krajností je paranoia, neboli securitizace neexistujících hrozeb. Ta se projevuje přijímáním neadekvátních, přehnaných opatření, po nichž může dojít k umocnění naléhavosti hrozby, jež do té doby byla nanejvýš latentní. Hrozba, do té doby vzdálená a nezáměrná, se může proměnit v hrozbu přímou a záměrnou.

Bezpečnostní rizika bychom měli odvozovat od bezpečnostních hrozeb, a proto bychom je měli stejně jako hrozby dělit na rizika vojenského, politického, ekonomického, ekologického, sociálního a kulturního charakteru. Nejzávažnějším rizikem současného světa by bylo podcenění hrozby terorismu a šíření zbraní hromadného ničení. Diskuse o rozdílech mezi pojmy hrozba a riziko již dávno přesídlily z akademických kruhů do oblasti konkrétní bezpečnostní politiky. Májí vážný dopad na vnitroatlantické vztahy. Z členských států zařazených do tzv. staré Evropy zaznamenávají stále častěji výhrady proti takzvanému bezpečnostnímu diferenciaci. Jeho podstatou je, že američtí a britští piloti z bezpečných výšek shodí spoustu munice, ale nevděčné a nebezpečné úkoly dlouhodobého charakteru přenechají jiným. Jde zejména o pohyb vojáků v oblastech zásahů, kde jich již mnoho bylo zákeřně zastřeleno ze zálohy. Tím se zvyšuje bezpečnostní diferenciaci uvnitř NATO – rozhodující úderý zasadí především Američané a jejich nejvčetnější spojenci, ale rizika pobytu v zemi rozjitřené válkou přenechají jiným.¹⁰⁾

Největším rizikem politického charakteru by byla lhostejnost a nečinnost ve vztahu k diktátorským režimům se sklony k agresivitě vůči malým státům. Lhostejnost je velkým rizikem i v přístupu k narůstání ekonomických rozdílů mezi jednotlivými regiony ve světě. Největším rizikem ekologického charakteru je bezohlednost k životnímu prostředí a k neobnovitelným zdrojům. V kulturní oblasti se největší rizika pohybují mezi podněcováním nacionalismu a fundamentalismu na jedné straně a nečinností k jejich projevům a důsledkům na druhé straně.

Výzva

Není bezpodmínečně nutné, aby chom pojem výzva zcela vyřadili ze slovníku bezpečnostní terminologie. Neměli bychom však zapomínat, že má ne jeden, ale hned tři různé významy – negativní, neutrální a pozitivní. Jako příklad negativního významu výzvu můžeme uvést trenéra fotbalového mužstva, jehož svěřenci si chtějí vynutit, aby byl odvolán. Trenér to ale hodnotí jako výzvu k tomu, aby dokázal svou schopnost tým i nadále vést. S neutrálním významem se může-

me setkat, když nás např. policie vyzve, abychom se dostavili jako svědci dopravní nehody. O pozitivním významu můžeme hovořit tehdy, dostane-li herec hlavní roli, nebo když věhlasný český chirurg profesor Pařko považoval za výzvu, aby jako první v zemích bývalé RVHP uskutečnil transplantaci plic. Pokud pojem výzva používáme místo pojmů hrozba nebo riziko, pak jeho smysl zužujeme pouze na negativní význam, a tím se dopouštíme zavádějícího postupu.

Pojem bezpečnostní výzva by mohl být přijatelný pro označení intersubjektivní konstrukce, která je výsledkem procesu vyhodnocování bezpečnostních hrozeb. Jestliže nejvážnější a nejnáléhavější bezpečnostní hrozbu současnosti spatřujeme v kombinaci terorismu a proliferační ZHN, pak za výzvu vyplývající z této hrozby bychom měli považovat souhrn opatření nezbytných pro to, abychom naléhavost této hrozby co nejvíce snížili. Tváří v tvář této naléhavé hrozbě se naše jednání může pohybovat mezi dvěma krajními riziky – nečinnost na straně jedné a spoléhání pouze na vojenské nástroje a na vojenská řešení na straně druhé.

Pokud jako jednu z nejvážnějších hrozeb ekonomického sektoru vnímáme prohlubování příkopu mezi dvěma globalizacemi, pak za výzvu vyplývající z této nepřímé, nezáměrné a latentní hrozby bychom měli považovat větší solidaritu vyspělých Severu se stále více zaostávajícím Jihem.¹⁾ Jestliže v environmentálním sektoru jako největší hrozbu hodnotíme zhoršování životního prostředí, pak za výzvu plynoucí z této hrozby bychom měli považovat opatření zaměřená ke snižování negativních dopadů průmyslové a zemědělské činnosti na životní prostředí.

¹⁾ Déclaration de Rome sur la Paix et la Coopération. <http://www.nato.int/docu/commf/c9111071.htm>, paragraf 8.

²⁾ Tamtéž, paragraf 3.

³⁾ Petit Larousse en couleurs. Librairie Larousse, Paris 1980, s. 808.

⁴⁾ Le Concept stratégique de l' Alliance approuvé par les Chefs d' Etat et de gouvernement participant à la réunion du Conseil de l' Atlantique Nord. <http://www.nato.int/docu/fonda/b911107a.htm>, paragraf 10.

⁵⁾ Le Concept stratégique de l' Alliance approuvé par les Chefs d' Etat et de gouvernement participant à la réunion du Conseil de l' Atlantique Nord. <http://www.nato.int/docu/fonda/b911107a.htm>, paragraf 14.

⁶⁾ Tamtéž, paragraf 10.

⁷⁾ Z oblasti jazykovědy můžeme připomenout výraz kolaborace převzatý z francouzštiny. Jestliže ve francouzštině znamená jakoukoli spolupráci, pak v češtině je jeho význam zúžen výlučně na hanlivou konotaci spojenou se zrádcovským chováním během německé okupace za 2. světové války.

⁸⁾ Livre Blanc sur la Défense. Paris 1994, s. 17.

⁹⁾ Kenneth M. Pollack: He's too unreasonable for deterrence. *International Herald Tribune*, 28. – 29. 9. 2002.

¹⁰⁾ André Dumoulin: Le „zéro – mort“: entre le slogan et le concept. *La revue internationale et stratégique*.

¹¹⁾ Romano Prodi uvádí, že tato solidarita by měla mít především podobu otevírání trhu zemí Severu pro výrobky ze zemí Jihu a promyšlené technické pomoci. Blíže viz: Romano Prodi: Développement durable: la responsabilité de l' Europe. *Le Monde* 8. 2002.

Ropa a geopolitika ve Střední Asii a v regionu Kaspického moře

Charles van der Leeuw, Oil and Gas in the Caucasus and Caspian. A History. Richmond, Curzon Press, 2000, 189 s. ISBN 0-7007-1123-6.

Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region. ed. by Michael P. Croissant and Bülent Aras. Westport – London, Praeger, 1999. 305 s. ISBN 0-275-96395-0.

The Politics of Caspian Oil. ed. by Bülent Gökyay. Basingstoke, Palgrave 2001, 232 s. ISBN 0-333-73973-6.

The Political Economy of Russian Oil. ed. by David Lane, Lanham, Rowman, 1999, 228 s. ISBN 0-8476-9508-5.

Prostor Kaspického moře náležel k prvním na světě, kde se již v polovině 19. století začala těžba ropy, vzletně nazývaná černým zlatem. Během několika desetiletí se pak stala základní surovinou naší civilizace, a proto je každá oblast jejího výskytu, každý zdroj ropy velice pečlivě sledován: státy, na jejichž území se nachází a jimž slibuje zajistit příliv petrodolarů, ropnými společnostmi a z celé řady důvodů vyspělými státy, které mj. potřebují diverzifikovat dodavatele tak cenné suroviny.

Kaspické moře bylo prakticky do počátku 90. let minulého století uzavřeným prostorem, který s výjimkou íránské jižní části ovládal Sovětský svaz. Jeho rozpad zásadně změnil zdejší geopolitické poměry. O Kaspik se nyní dělí a soupeří pět států: Rusko, Kazachstán, Turkmenistán, Írán a Ázerbájdžán. Pád sovětské kontroly nad jeho ropným bohatstvím, akutní potřeba nových postsovětských republik získat finanční prostředky a přístup k alespoň některým ložiskům vyvolaly v 90. letech obrovské naděje ohledně zdejších zásob a možností těžby.

Zájem o prostor se v tomto směru projevil také v odborné literatuře. Práce, které jsou předmětem naší informativní recenze, jsou výsledkem rychle se vyvíjejícího výzkumu zaměřeného na nejrůznější aspekty širší oblasti Kaspického moře a jeho ekonomického, politického a geopolitického významu. Každá z knih je také příspěvkem k tomu, co se často považuje za variantu „velké hry“ mezi Ruskem a Západem o prostor, která má počátky již v 19. století. Současně se dotýkají tří velkých okruhů problémů: předešlého historického vývoje, který v té či oné míře determinuje současnost, pokoušejí se odhadnout ekonomickou a politickou budoucnost prostoru a osudy národů regionu, který podle většiny příspěvků bude do velké míry, pokud ne zcela, určován sil-

nějšími sousedními zeměmi a vlivnými státy mimo region. Uvedené práce také naznačují možnosti politiky Západu vůči Kaspiku, resp. zdejším státům. Shodují se na obecném konstatování, že západní státy a mezinárodní instituce by měly podporovat a prosazovat vytváření právních států a transparentních politických institucí ve zdejších zemích, a naopak bránit každému regresu, který by oslaboval tyto trendy.

První zprávy o ropě v Kaspickém bazénu se datují minimálně do 5. století př. n. l. a o jejím využívání se zmínil také cestovatel Marco Polo. Charles van der Leeuw ve své vynikající knize člení historii využívání a těžby ropy v prostoru do devíti etap (s. 161). První dvě se týkají jejího využití především jako bojového prostředku, ale v polovině 19. století nastala další fáze spojená s rozvojem průmyslové těžby suroviny. Tehdy byly položeny základy moderního těžebního průmyslu a zpracování v rafineriích a vytvořil se skutečný trh s ropou v Baku a Batumi. Po krizi na přelomu 19. a 20. století a krachu v roce 1905 ropný průmysl expandoval do celého Zakavkazska a v příhodných lokalitách i do Střední Asie.

Za sovětské éry prožila těžba zprvu prudký rozmach a sehrála mimořádnou roli za druhé světové války. Po ní ale význam zdejších ložisek začal rychle klesat a Moskva preferovala snažší těžbu v jiných lokalitách (Povolží aj.). Tehdy však již vznikaly nové technologie, které umožňují podstatně větší vytěžení ložisek, a vytvořily tak předpoklady pro novou budoucnost zdejší těžby. Po rozpadu SSSR a vzniku nových států následovala expanze západních ropných společností do oblasti. Autor v této souvislosti upozornil na skutečnost, že vstup Západu do sféry, kterou Moskva považuje za tzv. blízké zahraničí, vedl k růstu napětí s Ruskem. Podle Leeuwa „zlatý věk“ ropy, přírodně i zemního plynu v Kaspiku teprve přijde, a to v okamžiku, kdy nové republiky regionu vytvoří energetické aliance, a budou tak schopny prosadit se na mezinárodních trzích a hrát důležitější roli v globálním měřítku. Uvědomuje si, že k tomu je nutné splnit řadu předpokladů a podmínek, ale není v tomto směru neoptimistický. Pokud by se však jeho vize měla naplnit, jednalo by se o vzdálený proces, neboť současný stav nenaznačuje pohyb daným směrem, spíše naopak.

Kvalitně zpracovaná historie regionu nabízí pochopení vývojových trendů a postojů. Stejně důležité při analýzách faktorů

působících na region jsou ovšem geografické podmínky a etnické poměry, které často určují možnosti rozvoje energetického průmyslu, a především zájmy a politika jednotlivých aktérů v regionu, ať již lokálních států, tak vnějších mocností. Poslední blok faktorů se stal předmětem velmi kvalitních rozborů ve sborníku „Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region“. Kniha je rozdělena do tří velkých částí. Do úvodní jsou zařazeny čtyři studie věnované především třem klíčovými aspektům. V první řadě všestranně složitě problematice právního statutu Kaspického moře. Autoři C. M. Croissant a M. P. Croissant zde nastínil vývoj problému v průběhu 90. let a postoje dotčených zemí, včetně jejich změn. Zdůraznili, že přes všechnu rétoriku není problém v základní rovině ničím jiným než mocenskou záležitostí. Pro Rusko a Írán nástrojem k ovlivňování osudů Ázerbájdžánu, Kazachstánu a Turkmenistánu. Pro tyto tři země bude, podle jejich názoru, řešení problému Kaspiku naopak faktorem, který by měl garantovat jejich nezávislý vývoj (s. 39).

Neméně komplikovanou otázkou je záležitost tras ropovodů, které by vytěženou ropu přepravily z poměrně izolovaného kaspického prostoru na světové trhy. J. DeLayová nastínila komplexy problémů, které ovlivňují fungování stávajících, a zvláště pak stavbu nových produktovodů (s. 45). Především se ale zaměřila na rozbor vhodnosti exportních tras z hlediska zájmů jednotlivých států oblasti. Konstatovala, že Kaspický bazén je a bude místem intenzivní rivality ohledně stavby nových produktovodů. Jejich trasy bude určovat výslednice komplikovaných střetů zájmů místních států, regionálních mocností (Írán, Turecko, Čína), hospodářských mocností (Japonsko, Evropa), ruských a amerických postojů, ale současně také zájmů a možností nejméně desítky ropných společností (s. 76). Úvodní blok pak uzavírá kratší studie o ekologických problémech Kaspiku.

V následujících pěti studiích jsou analyzovány specifické postoje a politika každé ze zemí, které sousedí s Kaspickým mořem. Ve všech studiích je nastíněn stav ropného (v případě Turkmenistánu také plynárenského) sektoru a jeho perspektivy a konkrétně se řeší problematika přepravy suroviny na světové trhy. V tomto rámci autoři rozebírají vztahy jednotlivých států navzájem a jejich postoje k širším problémům prostoru. Postavení Ruska je ovšem výrazně specifické, neboť jeho těžba energetických surovin není závislá na zdrojích v Kaspickém bazénu. V severním sektoru, který kontroluje, byla ale koncem 90. let nalezena slibná ložiska ropy a Rusko po celá 90. léta provádělo v regionu značně aktivní politiku. K rozhodujícím faktorům patří skutečnost, že Rusko stále ještě kontroluje prakticky všechny exportní ropovody na vývoz suroviny. Kapitola je proto pojata jako líčení vztahů Ruska s novými státy v rovině energetických surovin a jejich trans-

portu a snah Ruska a jeho společností podílet se na jejich těžbě (s. 131–154). Všechny pět kapitol tak svým zaměřením skýtá, přes nutně omezený stránkový rozsah, zasvěcený pohled do problematiky každé země v plném rozsahu aspektů a může tvořit vynikající východisko k dalšímu specializovanému výzkumu.

Totéž je možné konstatovat o závěrečných třech studiích. Turecko má mj. mimořádný zájem o nové exportní trasy produktovodů, které by vedly přes jeho území, především o ropovod Baku – Ceyhan, jehož stavbu usilovně prosazovaly Spojené státy. S. J. Blank proto nikoliv neprávem nazval svou část „The United States: Washington's New Frontier in Transcaspian“. Zdůraznil, že americké angažování v oblasti „explodovalo“ v polovině 90. let, kdy USA odmítly ruskou snahu udržet si monopol na energetické suroviny. Autor je ovšem poněkud skeptický, neboť podtrhl, že není jasné, zda region vůbec může vyprodukovat tolik ropy, kolik se předpokládá. Navíc upozornil na některé lokální problémy, kterým budou Spojené státy a Západ muset v dlouhodobějším horizontu čelit (s. 267n). M. Croissant pak věnoval poslední kapitolu důležité roli Gruzie v transportu ropy.

Na výše uvedenou knihu tematicky volně navazuje práce „The Politics of Caspian Oil“. Některé z témat rozvíjí, jiná přináší nově. Jedním z takových je úloha ropného faktoru v integraci kavkazského regionu a při udržování stability na Kavkaze. Název studie A. Spatharoua je sice slibný, avšak ve skutečnosti je téměř výhradně věnována pouze vývoji v Ázerbájdžánu v první polovině 90. let s velmi silným důrazem na ropnou problematiku. K ázerbájdžánské energetické politice a jejímu vlivu na ruské bezpečnostní zájmy se vztahuje také čtvrtá kapitola sborníku. Její autor A. B. Hadžian upozornil na skutečnost, že Rusko reagovalo na ázerbájdžánské kroky, které z jeho hlediska vytvářely nepřijatelné situace, pokusem o vytvoření jisté formy bezpečnostního systému především s Arménií, a dokonce Gruzii (s. 139). Takový závěr je ale partneré přehnaný. Vztahy Ruska se zakavkazskými státy byly ale ovlivňovány množstvím jiných faktorů, i když uvedený patří k nim.

Sborník pokračuje analýzou, která si klade za cíl osvětlit vliv konfliktu v Náhorním Karabachu na vztahy mezi státy Zakavkazska a v souvislosti s vnitropolitickým vývojem v Ázerbájdžánu na rozvoj jeho těžby ropy (s. 185–198). A. Towner se pokusil ve světle kontroly přepravní infrastruktury o „geoeconomické vysvětlení čečenské války“. Aniž bychom chtěli snižovat ostatní příspěvky sborníku, rozsahem a významem je patrně nejdůležitější studie R. Sinkera „The Management of Transboundary Energy Resources: the Oil and Gas of Caspian Sea“ (s. 51–109). Těžba z ložisek, která přesahují sektory dvou či více států či na která si činí nárok více zemí, mimořádně významně ovlivňuje jejich celkové vztahy a má silný vliv na celkové poměry v regio-

nu. Autor proto opět věnoval důkladnou pozornost rozboru problematiky statutu Kaspického moře a postojům jednotlivých států. V analýze šel tak daleko, že nastínil stav v jednotlivých národních sektorech pěti zemí sousedících s Kaspickým mořem a úroveň jejich spolupráce či spíše sporů. R. Sinker konstatoval, že pro Kaspik v daný okamžik neexistuje žádný režim, který by upravoval těžbu surovin v ložiscích ležících na území či v sektorech dvou nebo více států, že příslušné země nedospěly ani k dohodám, jež by upravovaly výši těžby a prospekci a s jedinou výjimkou, která se týká spolupráce při ochraně přírody bazénu, neexistuje žádná dohoda o společném využívání zdrojů Kaspického moře jako takového. Zdůraznil, že Kaspik proto nabízí skvělý příklad důsledků stavu, které jsou výsledkem nerovného a neefektivního využívání jeho zdrojů pěti státy s velmi rozdílnými politickými režimy (s. 100n).

Kritický rozbor ruského energetického sektoru v 90. letech podává sborník „The Political Economy of Russian Oil“. Ukazuje souvislost mezi konsolidací ruské ropné elity a finančním sektorem a korupcí a organizovaným zločinem v tomto odvětví. Stejně tak ukazuje souvislosti mezi ruskými ropnými zájmy a ruskou zahraniční politikou vůči Kaspickému moři a Střední Asii. P. Rutland ve své vynikající studii (s. 163–188) konstatoval, že z uvažovaných několika modelů ruské politiky vůči regionu Kaspického moře žádný plně nevysvětluje zahraniční politiku Ruska ve vztahu k energetickým surovinám. Podle jeho názoru může být nejlepším vysvětlením zmatek a nejistota. Zatímco Rusko si poměrně záhy a poměrně jasně definovalo svou zahraniční politiku vůči jiným zemím a regionům, jeho politika vůči Střední Asii a Zakavkazsku se formovala ad hoc a byla často vnitřně kontradiktivní. Ukazuje, že Rusko nemělo na počátku 90. let jasnou a konzistentní politiku vůči regionu. Podle něho to byl postup Spojených států, které se pokoušely vytěsnit Rusko z regionu a od těžby a přepravy ropy, který významnou měrou přispěl k formulování jasnější ruské politiky jak vůči širšímu regionu Kaspického moře, tak ke Střední Asii.

Všechny práce sice zachycují stav do počátku nového století, a tedy do roku 2001, který v řadě směrů změnil geopolitickou situaci v oblasti a postoje zdejších i vnějších států. Současně ale přetrvávají problémy a faktory, které mají dlouhodobější charakter a které byly předmětem výzkumu výše zmíněných čtyř prací. Přímo či nepřímou z nich vyplývá, že západní mocnosti by měly podporovat spolupráci v regionu a vytváření právních států. Jedná se o proces velmi obtížný a časově náročný, ale jedině tak lze zajistit, aby se zdejší země vyhly osudu tolika ropných zemí, jejichž bohatství plynoucí z černého zlata bylo neproduktivně promrháno a zmizelo v kolotoči korupce.

Bohuslav Lítora

Teorie mezinárodních vztahů

Petr Drulák, *Teorie mezinárodních vztahů, Portál, Praha 2003, 224 s., doporučená cena 269 Kč,-, ISBN 80-7178-725-6.*

Studium teorií mezinárodních vztahů (MV) patří na českých univerzitách a vysokých školách k nejmladším oborům. Ve studijních plánech politologických pracovišť se začíná objevovat v první polovině 90. let. Počáteční léta byla zatížena totální diskontinuitou let normalizačních, která potlačila výhonky snah badatelů především z okruhu tehdejšího Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii – dnešního ÚMV – navázat v 60. letech dialog se západními proudy teoretického myšlení. Neexistovala původní česká skripta, vyučující mezinárodních vztahů se přednášením teorie mnohdy sami učili a často měli jen malý náskok před svými studenty. Výjimkami byly občasné návštěvy zahraničních lektorů nebo působení exulantů (profesoři O. Pick, V. Mastný, O. Liska). Co se týká odborné literatury, studenti byli zpočátku odkázáni na především „rozvojovou pomoc“ v podobě záslulek učebnic, vyřazovaných z amerických univerzitních knihoven. Převažovaly v nich starší práce amerických realistů, případně pro většinu čtenářů nesrozumitelné scientistické studie zaplněné matematickými vzorci a statistikami. Nelze též opominout tragickou epizodu vypuzení Středoevropské univerzity z Prahy v polovině 90. let, a to včetně několika profesorů mezinárodních vztahů světového věhlasu (např. prof. W. Wallace) a výborné knihovny, což bezpochyby zmařilo jedinečnou příležitost snadněji přelenuout normalizační diskontinuitu ve studii mezinárodních vztahů u nás.

První původní českou učebnici mezinárodní politiky vydal v roce 1997 (reedice 2001) Oskar Krejčí (*Mezinárodní politika*, Victoria Publishing, Praha 1997; reedice: Ekopress, Praha, 2001). Toto úctyhodné kompendium si však všimlo především historické a empirické reality předmětu. Přehledu teoretických pohledů – navíc značně schematickému – věnoval autor pouze jeho třetí část. Krejčí též nezaznamenal vstup řady postpozitivistických směrů a pohledů do teoretizování o mezinárodních vztazích, který začal koncem 80. let.

Lze proto tvrdit, že v práci Petra Druláka dostává český čtenář do ruky první původní český přehled teorií mezinárodních vztahů, resp. úvod do této problematiky. Nalezne v něm celistvý obraz vývoje disciplíny až po současnost, seznámí se s hlavními debatami v jejím rámci, stejně jako s klíčovými mysliteli tohoto oboru, a v neposlední řadě získá určitý návod či příklad, jak zacházet s teoretickými nástroji při rozboru konkrétních jevů.

Rozsáhlý úvod věnuje autor stručnému přehledu historického vývoje základních systémů mezinárodních vztahů. Tak jako je sama disciplína europocentrická – Drulák na tento její rys upozorňuje – je i úvodní přehled redukován na

systémy evropské, a to od řeckých států, římského impéria, přes středověk až po vestfálský systém a jeho globalizaci v průběhu XX. století. Před kapitolu, která nastiňuje vývoj teoretické reflexe mezinárodních vztahů v jednotlivých historických obdobích a končí přehledem čtyř velkých debat v rámci globálního vestfálského systému, předřadil autor krátké pojednání o třech základních funkcích teorie. Jde o funkci poznávací – zjišťovat, „jak se věci mají“, normativní – navrhovat, „jak by věci měly být“ – a politické, ve smyslu působení teorie jako „politického nástroje přetvářejícího realitu mezinárodních vztahů“. Teorie zde může fungovat buď jako přímé vodítko v procesu přetváření reality, a to tím, že „odhalí zákonitosti“ ve fungování MV, např. v podobě teorie rovnováhy moci nebo hypotézy demokratického míru, a poté poskytne explicitní návod pro politické jednání. Druhá, méně patrná stránka politické funkce teorie je založena na principu „sebenaplňujícího se prorocství“, tedy situace, kdy určitá teorie – mnohdy podvědomě či nezáměrně – ovlivňuje a přetváří vnímání světa aktéry, a tím modeluje i jejich chování. Příkladem, který autor ovšem nezmiňuje, může být Huntingtonova teze „střetu civilizací“, přičemž jedna z rovin debat o této tezi byla nesena právě otázkou, do jaké míry Huntington svět poznává a vykládá a do jaké jej svým výchozím předpokladem přetváří.

V první části se Drulák zaměřil na základní přístupy: realismus a jeho postulát „kontinuity mocenské politiky“, liberálně-idealistickou tradici a její „hledání věčného míru“, scientismus snažící se využít matematiky jako „klíče k mezinárodní politice“, kritické teorie, jejichž základním znakem je odmítnutí „zdánlivé samozřejmosti a přirozenosti“ pojmů, koncepcí a východisek tradičních teorií, stejně jako snaha odhalit „závislost vědění, norem a institucí na společenském a historickém kontextu“, tedy mocenskou služebnost poznání. Výklad každého z teoretických směrů je zakončen návrhem kritických výhrad, které lze vůči té které škole či teorii zformulovat. Tato část je završena přehledem čtvrté debaty, kterou je možné nejobecněji charakterizovat jako spor pozitivistických a postpozitivistických pohledů na mezinárodní vztahy.

Ve druhé části své knihy vybral autor čtyři základní otázky mezinárodních vztahů: dvě obecné: problém představ o povaze a možnostech vytváření mezinárodního řádu a otázku změny mezinárodního řádu, a dvě konkrétní: evropskou integraci a studenou válku. Na nich Drulák demonstrovuje rozdílné perspektivy, jimiž jednotlivé přístupy tyto jevy nahlížejí, analyzují, případně, jaké závěry a doporučení vyvozují pro politickou praxi.

Členění textu je přehledné, jeho struktura vyvážená, stavba logická. Na poměrně malé ploše získá čtenář základní, syntetickou, vnitřně propojenou a soudržnou informaci o oboru – tedy ne pouze schematický přehled, výčet, či suché

chronologie atp., což bývá častý nedostatek obdobných prací. Autor prokazuje poměrně bezpečnou orientaci a nadhled ve značně složitě a neustále se vyvíjející krajině myšlení o mezinárodních vztazích, poukazuje na řadu souvislostí mezi jednotlivými školami a přístupy. Každou kapitolu zakončil „otázkami a úkoly“ k procvičení daného tématu, stejně jako doporučením rozšiřující četby. Zvláštní ocenění zasluží pasáže o teorii her (součást kap. 3.), kritických teoriích (kap. 4) a současných debatách (kap. 5). Kniha je vybavena seznamem použité literatury a rejstříkem – zřejmě ne zcela dotazným – nenajdeme v něm například odkaz na anglickou školu, kterou Drulák vykládá na s. 69–70.

Lze polemizovat s autorovým výběrem základních otázek mezinárodních vztahů (kap. 5), kde chybí ta nejdůležitější, na jejímž řešení byl obor založen – totiž příčiny války a funkce konfliktu v mezinárodních vztazích (jakkoliv je toto téma přítomné v případech autorem zvolených). Ne zcela jasná jsou kritéria výběru částí textu, jež autor zvýraznil tučným písmem. Zvýrazňování jmen směrodatných badatelů, názvů škol a základních pojmů je pochopitelné a pro přehlednější orientaci v problematice bezesporu přínosné. V řadě dalších případů je výběr sporný a na straně 149 tučné písmo dokonce dezorientuje. Drulák zde popisuje výhody hegemonie ve třech bodech, přičemž zvýrazňuje slova „stabilita“, „normy a společné instituce“, „další veřejné statky“. Budí to dojem, že autor neřadí stabilitu a instituce do kategorie veřejných statků, kam však zcela bezpochyby patří. Od textu tohoto typu jistě nelze očekávat krásný a vytříbený jazykový styl. Autor se zdůrazňuje, že se „vyhýbal odbornému žargonu tak, aby text byl všeobecně srozumitelný“ (s. 9), a v zásadě toto předsevzetí naplnil. Nicméně i přesto budí text místy dojem, že Drulák až přehnaně nadřazuje obsah nad formu. Jistě by bylo například možné nalézt synonyma, která by občas nahradila v textu zřejmě nejčastěji užívaný pojem „reflexe“ a jeho odvozeniny (viz např. s. 200, druhý odstavec, vyskyt ve čtyřech větech za sebou). Hnido-pišťví těchto výhrad však svědčí o tom, že Drulákova kniha má ve skutečnosti jen minimum vad na kráse.

V závěrečné kapitole naráží Drulák na dva klíčové problémy teoretizování o mezinárodních vztazích, které prosivají zejména ve druhé části knihy, věnované aplikaci teoretických nástrojů na základní otázky MV. Oba se týkají vztahu teorie a reality mezinárodních vztahů. Je-li, jak říká autor na s. 29, „maximálním cílem“ teorie předvídat budoucnost, pak teorie mezinárodních vztahů totálně selhaly, když nedokázaly předpovědět zásadní změnu mezinárodního řádu, jíž byl konec studené války. Drulák hájí teorii dvěma argumenty. Za prvé v tomto ohledu neselhaly pouze teorie, ale též v „praxi MV převažující alternativy v podobě úsudku ... státníků a diplomatů, kteří dávají před teoriemi přednost své intuici kultivované dlouholetou zkušeností“. Za druhé pak „od teorií MV nelze, na rozdíl od přírodovědných teorií, nikdy očekávat, že budou spolehlivě předvídat budoucnost. Ačkoli příprava na budoucnost je jedním z hlavních úkolů teorie MV, tuto přípravu je třeba chápat spíše jako poskytování příspěvku k odvrácení nežádoucí budoucnosti či k uskutečnění žádoucí budoucnosti“ (s. 173).

Druhý problém souvisí s hodnocením kvality teorie. Ideální teorie by měla splnit všechna kritéria zformulovaná Scottem Burchillem, citovaná Drulákem na s. 202: hloubka porozumění, vysvětlovací síla, schopnost úspěšné předpovědi, bezrozpornost, předmětný záběr, schopnost kritické sebereflexe a dialogu s jinými teoriemi. Doplňme ještě jedno kritérium, jímž je nadčasová platnost, neboť, jak zdůrazňuje Drulák, „v základech každé teorie je popření časovosti“ (s. 160). Čím blíže však bude teorie tomuto ideálnímu typu, tím obecnější, a tudíž realitě vzdálenější budou rysy mapy, na níž teorie abstrahuje a vyznačuje schéma empirické reality.

V samotném závěru své práce, věnovaném aplikaci teorií (ss. 204–6), Drulák navrhuje několik možných přístupů, jak se postavit k dilematu nutného napětí mezi kvalitou teorie a ostrostí odrazu reality vykesleného teorií, tedy mezi abstrakcí a detailem. Bud je možné přijmout jednu teorii, která je pozorovateli světónázorově blízká – na politickou a světónázorovou strannost teorií a její vliv na upřednostnění té které teorie badatelem upozorňuje Drulák též na s. 185 – a jejíž záběr odpovídá jeho badatelskému zájmu a na ostatní teorie zapomenout. Jde tedy v zásadě o rezignaci na řešení shora uvedeného dilematu. Druhá cesta vede přes kombinace různých hladin analýzy, přičemž velké systémové teorie vytvářejí prostor pro teorie středního dosahu, „které je přibližují konkrétním empirickým otázkám MV“. Kupříkladu v rámci velké, systémové teorie neorealismu pak lze sestoupit na nižší rovinu analýzy zahraniční politiky, která vysvětluje chování jednotlivých států, tedy aktérů v rámci systému. Další možný způsob vyplývá z existence jisté tematické dělby práce mezi teoriemi, kdy se např. realismus soustřeďuje na spíše konfliktní rysy mezinárodních vztahů a liberalismus na prvky spolupráce. Z hlediska časového pak lze zvolit určité teorie pro analýzu krátkých období a jiné pro období dlouhá. Drulák však nabízí – a zdá se, že též vyznává – „třetí cestu orientace v pluralitě teorií MV“ (ve skutečnosti je to z hlediska pořadí autorem nabízených možností cesta čtvrtá), která „předpokládá, že realita MV je vnitřně rozporná ... a že tentýž jev může být legitímně reflektován zcela opačnými způsoby, což lze chápat jako přijetí jinakosti a dialogu na úkor autoritativního monologu“.

Tato kniha se zcela jistě stane základní a povinnou položkou v seznamu literatury ke kurzům mezinárodních vztahů, a to jak na bakalářské úrovni, tak na vyšších úrovních studia. Neměli by ji však přehlédnout ani ti, kdo se mezinárodní politikou zabývají neakademicky, tedy diplomaty, politici, novináři či laická veřejnost. Drulákova práce je však více než pouhý přehled oboru či úvod do studia. Obsahuje také úvahy nad současným stavem disciplíny, jejími možnostmi a omezeními. Škoda jen, že autor ve svých úvahách nečinil logicky následující krok a nezamyslel se nad budoucím směřováním oboru.

Konečně nelze také opominout skutečnost, že takto vyzrálou práci předkládá autor, jenž patří k nejmladší a minulostí nezatížená badatelské generaci – Drulák se narodil v roce 1972 a univerzitní studia zahájil po roce 1989. Tento fakt vyvolává oprávněnou naději na postupné vyrovnávání ztráty kontinuity českého teoretizování o mezinárodních vztazích způsobené léty komunismu.

Jiří Šedivý

Sebepotvrzení Evropy. Perspektivy pro 21. století

Helmut Schmidt: Die Selbstbehauptung Europas. Perspektiven für das 21. Jahrhundert. (Sebepotvrzení Evropy. Perspektivy pro 21. stol.) Stuttgart-München: Deutsche Verlags-Anstalt 2000, ISBN 3-421-05357-X, s. 254.

Kromě autorova výstižného názvu ještě relativně nově vydané knihy uvádí její vydavatel na zadní straně přebalu, oč vlastně v celé knize jde. Základní otázkou, kterou si autor (podle této poznámky) klade, je, zda se po překonání konfliktu mezi Západem a Východem v době, kdy přicházejí na scénu světové politiky nové mocnosti a kdy se dramaticky mění technologické, ekonomické a politické podmínky, Evropa 21. století oddělí od ostatního světa a jeho zrychlujícího se politického vývoje.

Dál by vlastně recenzent už ani nemusel číst. V jednoduchosti této otázky a odpovědi je totiž uzavřena celá změť nejrůznějších objektivně i subjektivně viděných a vnímaných problémů nejen Evropy jako celku, ale i jejích jednotlivých částí, tradičních (nejméně od 2. pol. 19. stol.) německých reakcí na evropskou a později světovou politiku, která vymezuje německý stát vždy jen jako partnera nějakého hegemonu nebo alespoň jako hegemon se chovající politické entity. Moderní německý stát se ve dvacátém století stal ve světových dějinách aktérem dvou *puských válek* (podle přirovnání a metafory – myslím – Hochhutovy), v nichž byl nejen poražen, ale po nichž bylo jeho území nejdříve jakž takž zachováno a později podstatně omezeno, a obává se té třetí, poslední, kterou by mohl sám, z vlastní iniciativy a za podpory nebo přihlížení mocností jiných opět rozpoutat. Příznějše však tomuto státu, že usiloval nejen o nápravu důsledků obou světových válek, ale snažil se i demokraticky a benevolentně vyřešit vztah mezi politickým postavením německého soustátí v rámci současných politických a nadnárodních struktur a také vztah k enormnímu ekonomickému potenciálu nadnárodních korporací, které svůj zisk obvykle realizují národně – často v rámci rozpočtování i financování SRN.

Odpovědi na otázky, které z těchto autorových konstatování, jež zde jen velmi stručně sumarizujeme, vyplývají, nejsou převratně nové a zajímavé a lze se s nimi setkat v lečjakém politickém nebo politologickém grundrisu. To, co je na autorovi recenzované práce pozoruhodné, je fakt, že Helmut Schmidt vstupoval do německé politiky jako pětáctiletý poslanec Bundestagu (1953), byl členem několika vlád SRN a konečně kancléřem (1974–1982), vždy jako reprezentant SPD. Patřil ke generaci socialistických politiků, která se účastnila i v rámci velké koalice obnovování válkou zničeného Německa, nejen jeho ekonomiky, ale i politických institucí,

a snažila se vtisknout své zemi ideovou nebo ucelenou ideologickou představou o budoucnosti. Konečně, nikoli však z hlediska významu na posledním místě, se snažila definovat a prakticky určit postavení poválečného Německa v mezinárodní politice.

Časová dimenze Schmidty knihy je zajímavá ještě z jiného důvodu. Autorovi bylo v době, kdy kniha vyšla v Německu, dvaosmdesát let, a je proto, ať již si to chce, nebo nechce připustit, jeho politickým kšaftem – byť, nebo zejména proto – dotýkajícím se lidí, kteří budou žít v 21. století. Druhou biologickou determinantou je pak věk politické socializace autora, tedy doba mezi léty 1930–1940, a konečně i doba jeho studií na školách, včetně vysokých, které byly tehdy stále ještě dotčeny aktivitami profesorů přednášejících nejen posthegelovskou filosofii státu, ale i geopolitiku, národohospodářské soustavy, politiku v pojetí ne příliš vzdáleném Druhé internacionále, a velmi obtížně se vyrovnávajících s otázkou viny, alespoň na úrovni morální a metafyzické.

Práce je rozdělena do čtyř částí, které na sebe nejen navazují, ale jsou vnitřně propojeny autorovou představou o Evropě jako součásti světového politického a ekonomického dění, která se může čtenáři zdát sice nepřilíhající přesná, německy tradiční, ale která je oprávněná alespoň existující politickou realitou. Od současného nového uspořádání světa, v němž považuje za hlavní problém jakési biologicko-přírodní a sociální determinanty (populační explozi, nekontrolovatelnou migraci aj.), vojensko-politické problémy a uvazuje o možnostech jejich řešení (viz části, v nichž autor píše o úloze mezinárodních organizací nebo toho, co jsme si rychle zvykli nazývat *mezinárodním společenstvím*, a také *střetem civilizací*), v rámci technologické a ekonomické globalizace. V této souvislosti si Helmut Schmidt, chtělo by se říci opět tradičně, klade otázku o smyslu politicko-vojenské a ekonomické hegemonie USA a o povaze neřízeného, divokého a na spekulaci a švindlech založeného kapitalismu.

Obavy a naděje spojené s budoucností Evropy a světa jsou obsahem kapitoly II., s trochu poameričtým názvem *Evropská(é) výzva(y)*. Je to část, v níž se autor představuje jako typický politik Naumannovy Mitteleurop, obávající se nejen rizik, ale i možností nadcházejících let, a v podstatě hledá důvody evropské identity na pozadí aktuálních politických událostí.

Kapitola třetí (*Všemocný rozvoj EU nebo rozvoj všemocné EU*) je reflexí politických zkušeností politika, který se na vzniku evropského integračního úsilí podstatně podílel, a přestože jde o úzký pohled odvozený ze vztahu mezi SRN a Francií na jedné straně a SRN (zde zástupně nazývanou EU) a USA na straně druhé, je to vlastně názor, který je aktuální a přijatelný pro

evropské politiky nejrůznějších ideologických orientací.

Konečně poslední kapitola (*Společná substance*) je optimistickým vyjádřením názoru, že něco takového jako *společná substance* v Evropě existuje, že evropská identita je bezpochyby také identitou Poláků, Maďarů, Čechů a tří pobaltských zemí a národů (zde snad stojí za zmínku pořadí a eliminace z této nové nebo jen aktuálně již zastaralé evropské nomenklatury *těch jiných*), ale závěr této kapitoly je perfektním vyjádřením evropského realismu, slovního spojení nadužívaného a zneužívaného, ale nicméně oprávněného.

Kritické výhrady se těžko hledají, protože jde o sdělení celoživotních zkušeností významného německého a evropského politika, které je a bude užitečné číst z nejrůznějších pohledů a v nejrůznějších dobách. Snad by se mohl zmínit onen německý romantický pohled na Evropu, lehkost, s jakou se slova kultura a civilizace prezentují právě jen v onom jednom pojetí (přesně opačném, než by učinil autor, který absolvoval francouzské lyceum), a konečně také to, že Schmidtova Evropa trochu připomíná *Evropu jako pannu* z 16. stol., s onou detailně vykreslenou hlavou, pažemi, tělem a srdcem, ale s tro-

chu nepřesně rozevlátou suknicí, na které je ten trochu strašidelný nápis *Russland*. Připomeňme si proto v této souvislosti, že ona malůvka maastrichtského chrámu, jakkoli je primitivnější a méně poetická, je přece jen přesnější.

Vydání této knihy je připomínkou odborné veřejnosti, která je trochu zmožena tlustospisy Henryho Kissingera nebo Dietricha Genschera, že zejména v nadcházející éře skonu a formátově nově resuscitované evropské i české levice bude zajímavé přečíst si něco o socialistickém pojetí Evropy bez patosu, předsudků a se zaujetím.

Zdeněk Zbořil

Německá zahraniční politika 1945–2000

Helga Haftendorn: *Deutsche Aussenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung 1945-2000 – 1. Aufl. – Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 2001 – 536 s. – ISBN 3-421-05219-0.*

Kniha Helgy Haftendornové – profesorky, která působila do jara 2001 na katedře politických věd na „Freie Universität“ v Berlíně a nyní pracuje jako zástupce předsedy vědeckého direktoria Výzkumného institutu Německé společnosti pro zahraniční politiku (Forschungsinstitut der deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik) a Berlínsko-Brandenburské akademie věd – osvětluje nově nejen vlastní vývoj německé zahraniční politiky po druhé světové válce, ale i celou mezinárodněpolitickou situaci tohoto období, působení studené války, evropské integrace apod.

V **první kapitole** autorka analyzuje *okolnosti vzniku SRN roku 1949*, vliv počínající studené války na rozdělení Německa, geopolitické faktory, vliv dějinného vývoje, zátěže nacistické minulosti a význam evropské integrace. Zabývá se otázkou suverenity v zahraniční politice a integrace Spolkové republiky Německo do západních bezpečnostních struktur. Upozorňuje přitom na skutečnost, že oba německé státy – tím, že patřily do obranných bezpečnostních struktur dvou proti sobě stojících bloků – stály pak zároveň i proti sobě. Co se týče otázky jednoty poválečného Německa, zastávala vláda SRN názor, že „ne ona, ale čtyři vítězné velmoci by měly obnovit svobodné jednotné Německo“.¹⁾

Jako významné mezníky v těchto souvislostech jsou uvedeny Bonnské a Pařížské smlouvy z 5. května 1955 a navázání diplomatických vztahů se Sovětským svazem roku

1956. „Přestože Spolková republika Německo podle ustanovení Generální smlouvy měla plnou moc suverénního státu, co se týče vnitřních i zahraničních záležitostí, nešlo zatím o plnou suverenitu. Ve všech otázkách týkajících se Berlína a Německa jako celku rozhodovaly tři, popřípadě čtyři velmoci, na nichž bylo závislé obnovení jednoty.“²⁾

Ve **druhé kapitole** je věnována pozornost *základním rozhodnutím ve vztahu k „evropské politice“*. Autorka vyzdvihuje západní integraci jako základní orientaci SRN. Snaží se zodpovědět otázku, jakým způsobem se po podepsání *Bonnských a Pařížských smluv* pokračovalo v evropské integraci. Na základě západní orientace uchopila spolková vláda nabídku ke spolupůsobení v západoevropských institucích. „Západní orientace vycházela ze tří zdrojů pro argumentaci: První navazoval na *evropské myšlenky* meziválečné doby a odbojových hnutí... Druhý byl úzce spojen s evropskými myšlenkami vycházejícími z bojovného antikomunismu... K tomu se připojil třetí v podobě obav ze strukturální slabosti západních demokracií v úvahách Konrada Adenauera.“³⁾

Na to navazuje **třetí kapitola**, charakterizující *zapojení Německa do Severoatlantické aliance*, vnější i vnitřní faktory, jež na toto zapojení působily. Zajímavé je přitom osvětlování německo-francouzských vztahů v konkrétních vývojových etapách poválečné historie, společných zájmů i odlišných přístupů. „Hlavní zátěží německo-francouzských vztahů byly rozdílné přístupy obou států k obranné politice, zvláště k Severoatlantické alianci.“⁴⁾ Autorka tyto skutečnosti dokumentuje na střetání mezi zastánci NATO v SRN a gaullisty ve Francii.

Po odchodu L. Erharda a de Gaulla z politické scény skončila doba nedorozumění

v německo-francouzských vztazích. V zahraničněpolitické koncepci sociálně-liberální koalice získala *evropská politika* veliký význam. Ve Spolkové republice Německo se stala základem politiky západní integrace.

V souvislosti se vztahy SRN k Severoatlantické alianci jsou v publikaci charakterizovány německo-americké vztahy. Opět je osvětlována role studené války, konfliktu mezi Západem a Východem, jež bránil v úzké spolupráci západních velmocí se Sovětským svazem při správě poválečného Německa i rychlému stažení USA z německého území. Západní Německo se ale brzy z objektu kontroly stalo spojencem USA, což je možno dokumentovat na dalším mezinárodněpolitickém vývoji. Zajímavé jsou propojování mezinárodněpolitické události a střety studené války na území Německa.

Čtvrtá kapitola věnuje pozornost *druhému německému státu, vzniklému po rozdělení Německa – Německé demokratické republice*. Autorka sleduje teprve postupné formování zahraniční politiky jednotlivých států světa vůči východnímu Německu – zpočátku sovětské okupační zóně, později Německé demokratické republice (NDR). Se sílící intenzitou studené války se rozpádaly i ty nečetné prvky společné vojenské správy v Německu. „Jako reakce na rozhodnutí západních velmocí spojit své zóny a politicky i hospodářsky je konsolidovat, stáhl Sovětský svaz své zástupce ze Spojenecké kontrolní rady i ze Spojeneckého velení pro Berlín.“⁵⁾

Mezi dalšími střety se blíže osvětluje „Berlínská blokáda“, provedená Sovětským svazem, který chtěl zabránit negativním následkům západní měnové reformy a na území sovětské okupační zóny postupně vytvářet základy pro založení vlastního státu. K tomu pak došlo v říjnu 1949, po založení Spolkové republiky Německo na území západních okupačních zón v květnu téhož roku.

Autorka se pak zaměřuje na obtížný boj NDR o mezinárodní uznání – zasazuje jej do konkrétních mezinárodněpolitických událostí, ovlivňujících i vzájemné vztahy obou německých států, jež se vyostřily při řešení otázky budoucnosti Berlína a při stavbě „berlínské zdi“ v roce 1961. S procesem uvolňování napětí mezi Západem a Východem po „kubánské krizi“ vyhlásila v NDR vládnoucí SED (Sjednocená socialistická

strana Německa) „Politiku rozumu a dobré vůle“, odmítla však koncepci Egona Bahra – vedoucího Tiskového a informačního úřadu v Západním Berlíně – „změny prostřednictvím sblížení“ – z údajných obav, že by mohly vzniknout podmínky pro začlenění NDR do SRN. Helga Haftendornová poukazuje na význam zintenzivňování vztahů NDR k Západu v 70. letech i na úlohu „východní politiky SRN“ i jejích výsledků. Při hodnocení zahraniční politiky NDR upozorňuje opět na působení studené války, na začlenění do *východního bloku* pod vedením Sovětského svazu.

Pátá kapitola se věnuje *problematické východní politice SRN* v rámci západní politiky uvolňování napětí. Pozornost se soustřeďuje na sérii smluv se zeměmi střední a východní Evropy, v první řadě se Sovětským svazem. Dokumentuje se zde vliv úsilí o překonávání ustrnulých vztahů mezi Západem a Východem po roce 1969, snah o vytvoření politického „modu vivendi“ v Evropě. „Ministr zahraničních věcí W. Brandt zastával názor, že pro SRN neexistuje alternativa k politice uvolňování napětí... Normalizaci vztahů k Sovětskému svazu a zemím střední a východní Evropy chápal jako vlastní zájem.“⁶⁾

S ekonomickým rozmachem Spolkové republiky Německo seznamuje **šestá kapitola**. Analyzuje hospodářskou obnovu Německa po druhé světové válce, faktory, které k ní přispívaly, ať vnitropolitické, či zahraničněpolitické, hospodářskou a měnovou politiku SRN. „V oblasti obchodní, energetické i měnové politiky se prokázalo, že Spolková republika Německo může zvládat krize jen společně s ostatními západními průmyslově vyspělými státy.“⁷⁾ Ekonomický vývoj v Německu je zasazen do souvislosti mezinárodních ekonomických vztahů. Z konce 90. let jsou vyzdvíženy tři vývojové směry, ovlivňující německé hospodářství: „Za první sílí trend mezinárodní dělby práce a globalizace hospodářských a měnových systémů, za druhé prohlubování a rozšiřování Evropské unie a za třetí rostoucí ekonomické propojování mezi Amerikou, Japonskem a západní Evropou při oslabování ústředních regulačních nástrojů.“⁸⁾

Sedmá kapitola sleduje období od roku 1967, kdy spojenci NATO přisoudili Severoatlantické alianci dvojí funkci – *zajišťování vojenské bezpečnosti a politického uvolňování napětí* – až do 80. let, kdy sílila dynamika odzbrojovacích jednání mezi USA a Sovětským svazem. Podrobně je zachycen vývoj americké jaderné strategie, jednání Severoatlantické aliance o programu obrany, mezinárodní dohody o reakce německé zahraniční politiky. Na základě charakteristiky tohoto vývoje jsou osvětlovány požadavky spolkové vlády SRN, zaměřené na „větší možnosti spoluzhodování pro Evropany při jednáních SALT...“, na to, aby do jednání byl začleněn sovětský potenciál euro-strategických zbraní.“⁹⁾

V důsledku krizí v Afghánistánu a Polsku počátkem 80. let se zostřily vztahy mezi Vý-

chodem a Západem. Autorka poukazuje na zájem německé zahraniční politiky, aby se neustoupilo od politiky uvolňování napětí. „Když Schmidt přijel 30. 6. 1980 do Moskvy, byl prvním západním představitelem státu, který navštívil SSSR po sovětské intervenci v Afghánistánu... Z pohledu spolkové vlády měla návštěva v Moskvě tři výsledky. Za prvé, že německá *východní politika* byla sice světovými krizemi zatížena, ale že pokračuje ochota k jednání... Druhým výsledkem byla sovětská připravenost pokračovat v jednáních o kontrole zbrojení... a za třetí Schmidtova otevřená kritika sovětského postupu v Afghánistánu nenechala sovětské vedení na pochybách, že SRN je pevně začleněna do západního společenství.“¹⁰⁾

V osmé kapitole autorka analyzuje *přístupy zahraniční politiky SRN v rámci vývoje Evropských společenství k Evropské unii*. V oblasti evropské integrace se Spolková republika Německo zasazovala o „velký kvalitativní krok k Evropské unii“.¹¹⁾ Pozornost si zaslouží rozbor důsledků německého sjednocení roku 1990 pro evropskou integraci. Při jednáních o hospodářskou, měnovou i politickou unii zaujalo sjednocení Německo, zvláště s Francií, čelné postavení. Autorka srovnává přístupy k *evropské integrační politice* za Helmuta Kohla a za jeho následovníka Gerharda Schrödera, v jehož vládním prohlášení byly stanoveny cíle vytvořit Evropskou unii „blízkou občanům“ a „unie ve sféře sociální i životního prostředí“.¹²⁾ Zachyceny jsou nové akcenty, například při posilování Evropského parlamentu, ale i fakt, že nedošlo k odchýlení od politiky předchůdce ve funkci spolkového kancléře.

Zajímavé jsou pohledy na otázku zavedení *aura* a realizaci společné zahraniční a bezpečnostní politiky. Při charakteristice bezpečnostních otázek se zdůrazňuje působení konfliktu na Balkáně, především války v Kosovu, na nová vyhodnocování bezpečnostněpolitických nástrojů. Publikace zachycuje a osvětluje mimořádný zájem zahraniční politiky SRN o rozšiřování Evropské unie na východ. „Německý ministr zahraničí Joschka Fischer nastínil ve svém projevu 12. května 2000 na Humboldtově univerzitě v Berlíně hlavní politické úkoly evropské integrace. Politická struktura Evropské unie by se musela dále rozvinout ve výkonný a demokratický systém. Pro to navrhl perspektivu parlamentní federace, založené na smlouvě o ústavě.“¹³⁾

Hlubší zamyšlení nad *významem německého sjednocení* obsahuje **kapitola devátá**. Sleduje dopady odstranění berlínské zdi, potom rychlý spád událostí v NDR, průběh jednání o německé jednotě, nastolení otázky hospodářské a měnové unie a její řešení. Nechybí ani pohled na mezinárodní jednání a mezinárodněpolitické souvislosti, nutnost mezinárodního zabezpečení německého sjednocení.

V desáté kapitole autorka formuluje *nové výzvy pro německou zahraniční politiku po skončení studené války*. Představuje no-

vou definici úlohy Německa v Evropě a ve světě. Všímá si i nového postavení Severoatlantické aliance, jejího rozšiřování, a s tím souvisejících nových úkolů. V souvislosti s integrací zemí střední a východní Evropy do euroatlantických struktur je zdůrazněn význam nového utváření vztahů k Sovětskému svazu a později k Rusku.

Závažnou výzvou pro německou zahraniční politiku se stal konflikt v Jugoslávii. „Rozpad jugoslávského mnohonárodního státu se dotýkal Německa jednak jako člena Evropské unie a OBSE – organizací, jejichž sledovaným cílem se stalo zachování bezpečnosti a stability v Evropě – jednak byl německý sociální systém vystaven zkoušce pod vlivem množství uprchlíků před občanskou válkou.“¹⁴⁾ V důsledku rostoucího počtu konfliktů a rizik v mezinárodních vztazích je vyzdvížena snaha německé zahraniční politiky o prevenci násilí a zamezení konfliktů a válek. Jako závažný průvodní rys mezinárodních vztahů je uveden *proces globalizace*, tj. „rostoucího mezinárodního propojování“, vedoucí k utváření nadnárodních prostorových celků. Autorka se snaží ukázat, co tento vývoj znamená pro Německo a jeho zahraniční politiku, jak se politika a ekonomika propojují v nadnárodním prostoru a jak se vzájemně propojují. Zahraniční politika se v současnosti zabývá bilaterálními a multilaterálními mezinárodními vztahy a nově i mnoha úkoly v oblasti kultury, životního prostředí, zemědělské politiky, dopravy, a dokonce i výzkumem vesmíru apod.

Závěrem se autorka znovu vrací k otázce, jak se oběma německým státům podařilo překonat důsledky druhé světové války, vytvořit aktivní zahraniční politiku, co hrálo zásadní roli v oblasti bezpečnostní politiky. V úvahu jsou brány vnitropolitické i mezinárodněpolitické faktory, např. na příkladu zahraničněpolitických úspěchů vlády Willyho Brandta.

Zajímavá je analýza proevropské politiky spolkového kancléře Helmuta Kohla i způsob odpovídání na otázky evropské bezpečnosti a obranné politiky. Publikace bezesporu přispívá k dalšímu osvětlení úlohy Německa v Evropě i ve světě po skončení studené války i k pochopení nejnovější koncepce německé zahraniční politiky.

Ivona Řezanková

¹⁾ Viz: Helga Haftendorn: Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung 1945-2000 – 1. Aufl. – Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 2001 – s. 47.

²⁾ Tamtéž, s. 56.

³⁾ Tamtéž, s. 60, 61.

⁴⁾ Tamtéž, s. 80, 81.

⁵⁾ Tamtéž, s. 136.

⁶⁾ Tamtéž, s. 178.

⁷⁾ Tamtéž, s. 245.

⁸⁾ Tamtéž, s. 261.

⁹⁾ Tamtéž, s. 279.

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 294, 295.

¹¹⁾ Tamtéž, s. 310.

¹²⁾ Tamtéž, s. 329.

¹³⁾ Tamtéž, s. 340.

¹⁴⁾ Tamtéž, s. 405.

Evropský vnitřní trh a příprava České republiky na začlenění

Prof. Ing. Luděk Urban, CSc. Evropský vnitřní trh a příprava České republiky na začlenění. Nakladatelství Linde, Praha 2002.

Nová kniha „Evropský vnitřní trh a příprava České republiky na začlenění“, kterou předkládá renomovaný ekonom a odborník na evropskou tematiku Luděk Urban, je velice podnětnou a potřebnou publikací, pocházející z povolání ruky, která zaceluje chybějící místo na českém knižním trhu. Odborná diskuse o Evropské unii je v české veřejnosti vedena často z hlediska aktuálních politických pohledů, částečně také z hlediska rozpočtového, jako v oblasti zemědělství. Pro dlouhodobou diskusi o dopadech začlenění do vnitřního trhu EU zatím v češtině chyběla standardní kniha, která by přehledně shrnula tema-

tiku hospodářského rozměru evropské integrace.

Kniha ve své první části uvádí čtenáře do problematiky jednotného trhu, vzniku ekonomické integrace a soustřeďuje se na důležité období v druhé polovině osmdesátých let po ratifikaci Jednotného evropského aktu (JEA). Podrobně rozebírá čtyři základní svobody jednotného trhu (svoboda pohybu osob, služeb, zboží a kapitálu) a rozvíjí význam ekonomické integrace pro další oblasti společné evropské politiky, jako například regionální politiku anebo ochranu životního prostředí. Velice zajímavá je analýza efektů zavedení jednotného trhu na celkové fungování Evropské unie po roce 1993.

Ve finální fázi příprav na členství v EU je proto předložená publikace velice vítaným podkladem pro studium jádra Evrop-

ské unie: jednotného trhu, jehož budování bylo dokončeno 31. 12. 1992. Autor se ovšem nezastavuje u tohoto data, ale vysvětluje jak vývoj a podstatu ekonomické integrace v EU, tak i složitou přípravu na začlenění České republiky a dalších kandidátských zemí na vstup. Kniha se v této souvislosti věnuje významu asociační dohody mezi Českou republikou z roku 1995, hodnotí význam Bílé knihy o začleňování přidružených zemí do vnitřního trhu a hodnotí přínos programu Phare pro Českou republiku.

Autor rovněž hodnotí přínosy a náklady spojené se začleněním ČR do jednotného trhu EU, což z knihy dělá velice důležitý podklad pro aktuální diskusi v období kolem referenda o vstupu do Unie.

Nová kniha profesora Urbana se vyznačuje přesností a snahou o vyzdvížení podstatných a relevantních údajů. Zde se velice kladně projevuje dlouholetá vysokoškolská pedagogická praxe autora. Snaží se čtenáři umožnit rychlou orientaci v textu a přehledně strukturovat obsáhlou problematiku. Kniha by se proto měla stát povinnou četbou nejen pro vysokoškolské studenty evropské integrace, ale pro všechny zainteresované jedince, kteří se hodlají na veřejnosti vyjadřovat k tematice našeho vstupu do Evropské unie.

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

PhDr. Pavel Černoch, PhD., nar. 1969; absolvent univerzity Erlangen/Norimberk (Magister Artium), obor historie, politologie a slavistika. Doktorát o rozšíření EU na IMS FSV UK v Praze, obor mezinárodní studia. V letech 1995–99 ředitel programů Phare v oblasti vzdělávání, reformy státní správy a komunikační strategie o EU na Delegaci Evropské komise v Praze. V roce 2000–2001 působil jako hostující profesor na Grinnell College ve státě Iowa/USA. Specializuje se na otázky mezinárodní politiky, evropské integrace a budoucího členství ČR v EU. Vyučuje problematiku evropské integrace na centru Jeana Monneta na IMS FSV UK a působí jako externí lektor na diplomatické akademii MZV. (str. 40)

Doc. Ing. Jaroslav Foltýn, DrSc., nar. 1936; dlouholetý učitel VŠE a vědecký pracovník EÚ ČSAV. Zabývá se světovou ekonomikou. Absolvoval řadu krátkodobých i dlouhodobých studijních a přednáškových pobytů v zahraničí. Nyní působí v doktorandském studiu na VŠE a externě spolupracuje s ÚMV, kde je mj. členem redakční rady časopisu Mezinárodní vztahy. (str. 17)

Ing. Rudolf Fürst, nar. 1958, sinolog, absolvent Filosofické fakulty UK, vědecký pracovník ÚMV. (str. 4)

Ing. Petr Kratochvíl, nar. 1975; vystudoval na bakalářském stupni mezinárodní obchod a na magisterském stupni mezinárodní vztahy na VŠE. Je interním doktorandem ve Středisku mezinárodních studií J. Masaryka a studentem posledního ročníku politologie na FSV UK. Studoval též na univerzitě v Kolíně n.R. V současné době je pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů. Zajímá se o problematiku teorií mezinárodních vztahů, o evropská a ruská studia. (str. 7)

Bohuslav Litera, nar. 1950; vystudoval historii a geografii na Přírodovědecké fakultě UK. Pracuje v Historickém ústavu AVČR, zabývá se dějinami a současností Ruska a postsovětského prostoru. (str. 34)

Prof. Zdeněk Pavlík, nar. 1931; vystudoval Fakultu statistiky na VŠE Praha (1956). Pracoval v Ekonomickém ústavu ČSAV. Od roku 1964 vyučuje na Přírodovědecké fakultě UK demografii. (str. 11)

Markéta Moore; vystudovala čínštinu na Pekingském jazykovém institutu a sinologii na Karlově univerzitě v Praze. Nyní působí

na Hongkongské univerzitě, kde dokončuje doktorát na katedře sociologie. Zabývá se problematikou čínské migrace ve střední a východní Evropě a sociologií moderní Číny. (str. 15)

Tomáš Raděj, nar. 1980; v současnosti studuje magisterský cyklus politologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Je bakalářem oborů politologie-mediální studia a žurnalistika. Zaměřuje se především na dějiny Středního východu po druhé světové válce a na problém islámského fundamentalismu v zemích islámského světa. (str. 22)

Daniel Raus, nar. 1957; vystudoval Slovenskou vysokou školu technickou v Bratislavě, poté pracoval ve Státním dřevařském výzkumném ústavu. V první polovině 90. let byl dopisovatelem české redakce Svobodné Evropy. Od roku 1995 pracuje ve slovenské redakci Svobodné Evropy se sídlem v Praze. Pravidelně publikuje v celé řadě slovenských periodik. (str. 30)

Ing. Jan Sýkora, odborný asistent katedry ekonomiky zahraničního obchodu na Obchodní fakultě VŠE v Praze 1987–88, od r. 1992 odborný asistent Ústavu Dálného východu na FF UK. Profesionální zaměření: japonský jazyk a kultura. (str. 10)